

The Works of Vasyl' Grendzha-Donskyj

VOLUME V

NOVELS

Edited by Prof. WASYL LEW
Cover by MYCHAJLO MYCHALEWYCH

Published by Carpathian Alliance, Inc.
Branch in Washington, D.C.

1985

ТВОРИ

Василя Гренджі-Донського

Літературна редакція: проф. д-р **ВАСИЛЬ ЛЕВ**
Обкладинка: **МИХАЙЛО МИХАЛЕВИЧ**

Видання Карпатського Союзу, Інк.
Відділ у Вашингтоні, Д.К.
1985

ОБМЕЖЕНИЙ НАКЛАД

LIMITED EDITION

**Зібрала і впорядкувала
ЗІРКА ГРЕНДЖА-ДОНСЬКА**

**Compiled and arranged by
ZIRKA GRENDZHA-DONSKA**

Library of Congress Catalog Card Number: 80-68963

**UKRAPRINT Inc., Woodstock, MD
Mr. Print, Roseville, MN**

Printed in USA

ПРИСВЯЧУЮ
*пам'яті Великого Сина Срібної Землі,
о. монсеньйора д-ра АВГУСТИНА ВОЛОШИНА,
Президента Карпатської України,
з приводу
40-ої річниці з дня його мученичої смерти*

Зірка Гренджа-Донська

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Як відомо, Василь Гренджа-Донський був не тільки поетом, але й прозаїком, драматургом, публіцистом і популяризатором культурних досягнень, літературним критиком, перекладачем і збирачем фолкльору. З кожної цієї ділянки він залишив для нас чимало творів. Його поезії, як бачимо з перших чотирьох томів, що їх до сьогодні ми опублікували, займають чи не більш як половину його літературної спадщини. Та й не диво, бо поезія була його улюбленим способом писання. Це можемо бачити і з його відповіді, яку він дав журналістові під час інтерв'ю в 1961 році. На питання: «Ви знайомі українським читачам і як поет і як прозаїк; якому з цих двох жанрів дасте перевагу?», поет відповів: «Майже кожний „подвійний” письменник сам скаже, що віршем писати йому трудніше, ніж прозою. Інколи годинами сидите і не складете кілька путніх строф. Просто — „не йде”. Все ж, як у автора крім фантазії є й „почуття в серці”, досконало володіє технікою вірша, крім того стоять йому до розпорядимості значні запаси словного фонду, то в нього вірш кращий, ніж проза. Так і в мене. Люблю писати прозою, але вірші пишу з більшою насолодою і це мій улюблений жанр. Старі літературні знавці нас учили, що прозою автор впливає на розум читача, а віршем — на серце, на почуття... Мова поезії — це мова урочиста, одягнена в „святкові шати”, слова падають, наче квадри скель... поетична мова має свої особливості, автор не описує але малює, наче мистець пензлем... Цей жанр, як кажуть, є мені більше по душі і тому я йому даю перевагу...»

Поет бажав впливати не тільки на серце, на почуття читача, але і на його розум... Тому вже з ранніх років своєї творчості пробував свої мистецькі крила й у прозі. Вже в 1926 році вийшла друком його перша прозова книжка, «Оповідання з Карпатських полонин», в якій поміщено 14 мисливських оповідань [гл. ТВОРИ В. ГРЕНДЖИ-ДОНСЬКОГО, Том 3, ст. 385]. Вони були написані для шкільної молоді з метою викликати в її душі любов до природи та звірят.

Поета глибоко захоплювала й героїчна доба 1918/19 років, з якої черпав теми для своїх дальших оповідань. Про ці оповідання буде обширно мова в сьомому томі творів поета.

В довоснному періоді прозова творчість Василя Гренджі-Донського влючас — крім оповідань, казок, статей, рецензій та нарисів — і дві повісті. Перша з них це «Ілько Липей, карпатський розбійник», а друга — історична повість «Петро Петрович». Це були єдині твори більшого прозового жанру на Закарпатті в 1920-30-их роках. В цьому збірнику передуємо обі повісті в оригіналі.*

Повість «Ілько Липей» побачила світ у Львові в 1936 році, у видавництві І. Тиктора. Це, по суті, була перша спроба створення соціальної повісти в закарпатській українській літературі. Поштовхом до написання цієї повісти стала трагічна доля Ілька Липея, який волею обставин стає розбійником і гине як герой-одинак. Герой повісти — це постать історична. Будучи селянином з села Лозянського на Волівщині, він був земляком письменника, який знав його ще з дитячих років, бо ходив з ним шість років до школи. «Був це розумний, спритний хлопець, тільки ніколи не мав щастя в житті. Розбійником зробила його доля», — говорить поет. Образ головного героя наділений благородними рисами — він чесний, прямий, принциповий, бореться з неправдою, понад усе прагне бути вільним: «Свої волі так скоро не віддам, буду берегти її на життя і смерть!»

Повість була написана по живих слідах подій: Ілько Липей загинув від жандармської кулі 14-го вересня 1935 року. Автор піддав різкій критиці порядки на Закарпатті, висміяв жандармерію і підкреслив її неспроможність дати собі раду з Липесем. Тому цю повість на Закарпатті заборонено, а розповсюдження її переслідувалося так званим «законом про охорону республіки».

Свою появою повість викликала велике зацікавлення не лише закарпатської, а й взагалі чехословацької громадськості і вже в 1936 році знаходимо її переклад на чеську мову в Чехії, а в 1939 році перекладають її в Словаччині на словацьку мову. Реакція родини Липея на книжку була різна. У своїх спогадах Гренджа-Донський згадує, що син Ілька Липея, Василько, звернувся до нього з листом, в якому просив надіслати книжку про його батька, бо сам він не мав грошей її купити. Дуже ворожо поставився до книжки та її автора батько Ілька Липея, який зображений у творі як деспот.

Можливо, що ще одним поштовхом до створення повісти «Ілько Липей» був відомий роман чеського письменника Івана Ольбрахта «Микола Шугай, розбійник» [1933], який користувався значною популярністю на Закарпатті. В ньому розповідається про таку ж долю героя-одинака з тієї ж Волівщини.

Чеський критик А. Гартл, який вперше звернув увагу на паралелю Ольбрахт—Гренджа-Донський, писав з приводу обидвох героїв: «Липей має богатирську шляхетність Шугая і ніжну чутливість, його неподібність

---

* Друк деяких сторінок є недосконалий, за що просимо вибачення. Ми користались тут старими поживклими примірниками з не дуже добрим оригінальним друком, які не дали можливості друкареві зробити всюди добрі фотокопії.

до звичайних розбійників, його народну репрезентативність, цебто відчуття, що він мститься за кривду свого народу; його популярність в народі... Липей видається йому жертвою долі і злоби батька; його тіло гризе хвороба, на його душі важкий сум. Його товариш Юрко Клевець, досконалий антипод і протилежність, в якому переважають погані інстинкти. Автор тут зумів зіндивідуалізувати два різні типи і зумів при всій подібності зробити свого Липей відмінним від Ольбрахтового „Шугая”.

В 1947 році поет зробив деякі поправки і доповнення до цієї повісті. Особливо гарний є вступ — обширний опис карпатської природи, — який він назвав «Чари карпатських гір». Долучуємо його тут, як додаток до повісті.

Повість «Петро Петрович» була видана в Ужгороді в 1937-му році видавництвом т-ва українських письменників і журналістів, як його третє видання. Це була перша оригінальна повість в українській закарпатській літературі і користувалася тоді значним успіхом у молоді. Як у кількох попередніх своїх творах так і тут, автор бажав оспівати славу минувшину народу, щоб тим будити і зміцнювати свідомість та народну гордість свого люду. Вона була дальшою спробою прославити минуле Закарпаття і «з бідної закарпатської історії вигребти героїв і оспівати їх». Автор змальовує романтично події далекого історичного минулого з початку 14-го століття. Знайомить читача з постаттю легендарного земплинського і ужанського надзупана і з його боротьбою проти королівської династії Анжу. Герой повісті закликає всіх виступити проти Карла Роберта, щоб захистити свою руську віру, свою «руськість».

Хоч основа повісті історична, Гренджа-Донський користувався історичними джерелами дуже вільно. Деякі дані він запозичив від закарпатських істориків, зокрема від Василя Гаджеги, але в основному він користувався численними народними переказами про давнину. Письменникові не йшло проте, щоб історично правдиво відтворити давно-минулі часи, а щоб вкласти в нього ідею, яка може служити йому в його сучасній політичній боротьбі. Легенда давала йому змогу по-новому втілити у своєму творі одну з його улюблених думок про спорідненість закарпатських українців з усім українським народом та відокремленість його від мадярів. Ця ідея, послідовно переведена в повісті, була в той час цілком актуальною тим більше, що зазіхання Мадярщини на територію Закарпаття і постійна пропаганда мадярів, — що Закарпаття є нерозривною частиною «Великої Мадярщини», — старалися переконати публічну опінію світу про те, що Закарпаття мусить вернутися у «лоно корони св. Стефана». «Петро Петрович» був своєрідним протестом письменника проти цих зазіхань. Автор намагався показати історичну традицію свого краю, його єдність з усім українським народом як у сучасному так і в минулому і довести, що Закарпаття творило колись окрему державу (Мархія Рутенорум — Руська Країна) і що частина його входила до складу Галицько-Волинського князівства, — отже Мадярщина не має на нього ніякого права.

Хоч авторові тогочасні критики закидали відхил від історичних фактів

у повісті, йому вдалося перевести свою думку відокремленості Закарпаття від мадярів і приналежність його до цілого українського народу. Цей твір, за задумом автора, мав служити піднесенню національної свідомості закарпатських українців і кликати їх до опору проти Мадярщини, та її зазіханню на закарпатську землю. Своє завдання цей твір у свій час виконав. У пізніших роках, коли Гренджа-Донський був у концентраційному таборі в Мадярщині, мадяри з великою ненавистю ставилися до автора якраз через цю ідею, яку він пропагував у повісті «Петро Петрович».

Ми раді, що можемо дати нашим шановним Читачам цей, уже п'ятий з черги, збірник творів Василя Гренджі-Донського. Разом з нашими співробітниками ми приложимо всі зусилля до того, щоб випустити у світ якнайскорше і решту матеріалів з літературної спадщини цього незвичайно продуктивного працівника пера та щирого патріота своєї Батьківщини.

ВИДАВНИЦТВО КАРПАТСЬКОГО СОЮЗУ
Відділ у Вашингтоні

Використана література:

1. Інтерв'ю, «На літературному фронті, Розмова з письменником В. Гренджою-Донським», *Новий Час*, Львів, 6. X. 1935, ст. 1.
2. В. Гренджа-Донський, «Мої спогади», 1959 (3 архівних матеріалів).
3. Інтерв'ю з поетом, 1961 (3 архівних матеріалів).
4. М. Мольнар, «Доля співця полонин», *В. Гренджа-Донський, Шляхом терновим (Вибрані твори)*, Пряшів, 1964.
5. О. Мишанич, «Літературні портрети — Василь Гренджа-Донський», *Радянське Літературознавство*, ч. 4, 1967.
6. Андрій Пестременко, «Прозова творчість Василя Гренджі-Донського», *Нове Життя*, Пряшів, ч. 16, 18. IV. 1969.
7. М. Мольнар, *Зустрічі культур, 3 чехословацько-українських взаємовідносин*, Пряшів, 1980.

В. Спенджо-Донський

В. ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ

ІЛЬКО ЛИПЕЙ
КАРПАТСЬКИЙ РОЗБІЙНИК

ПОВІСТЬ

Л Ь В І В 1 9 3 6

В И Д А В Е Ц Ь І В А Н Т И К Т О Р

ГРУДЕНЬ 1936

Друковано 5.000 примірників

Copyright by Editor
Printed in Poland

Обгортка рисунку Едварда Козака

Друк. Медицький -- Тиктор. Львів, Бляхарська 9.

В. Гренджа-Донський

ПЕРЕДМОВА

Ще поки торкнемося закарпатської літератури, згадаємо про найстаршу пам'ятку: грушевський монастир, що відіграв таку велику роль в друкуванні книг. Десь під кінець XV. віку, заложив німець Швайфольд Фіоль друкарню в Кракові і надрукував тут р. 1491. кирилицею церковні книги в старословянській мові. Але краківський єпископ підозривав його, що він є прихильником православія і Фіоль змушений був покинути Краків та поселитися в грушівському монастирі на Закарпатті. Тут він заложив свою друкарню і вже на початку 16-го віку надрукував декілька книг. Закарпаття є отже перше зі всіх українських земель, де появились друковані книги.

Майже вся стара закарпатська література є релігійного характеру. Є вона невелика, але всежтаки тут заховались найстарші літературні пам'ятки. Найважливіша з них т. зв. Мукачівський літопис з 15. віку. Скотарське Євангеліє закінчено 1588. р. Літопис Гуклівська свідчить про те, що в тодішній літературі панував чисто народницький напрям. Так, напр., говоритьсь в тому літописі: »року 1660 зима была тверда. Снѣг упав был великий, так, же люде дорогу у льсь протоптати не могли; а як упав на пущаня Пилипово, то аж Благовѣщеніе его рушило.. року 1665 вина, овощов и зерна доста было, токмо на Пудгорю из обоих сторон Бескѣда хлѣб дуже был изгинув и зимѣвль барзо мало былок.

Отже основа була. В старій літературі панувала чиста народня мова, як видно хочби і з вище зацитованого літопису. Подібною чисто-народньою мовою ще не писали ані на Україні, ані в Галичині (Котляревський 1798., Шашкевич 1837.). Отже треба було продовжати розпочату працю. З прийняттям унії, в другій половині 18. віку під впливом латинських шкіл, учені й письменники на Закарпатті переходять на латинську мову і на-

родництво в літературі поволі щезло. І так появились історичні твори Івана Базилевича (Бревіс нотіція фундаціоніс Теодорі Коріятович) та твір М. Лучкая (Грамаіка Славо-рутенорум, Гісторія Карпато-Рутенорум).

З початком 19. віку закарпатські письменники (Лучкай, Кутка) переходять на народній напрям, також на ті часи найбільший поет Олександр Духнович пише народньою мовою, але потім відхрещується від неї, навіть досить брутально, коли каже, що народня мова — це мова куховарок, що вона належить тільки до коршми і домів розпусти... Виходить на арену найбільший політик в тих часах, А. Добрянський, великий прихильник русотяпства і народня мова знову на тому терпить.

Російське військо переходить через Карпати, давить малярську революцію 1849. А. Добрянський, як царський комісар, асистує при зложенні зброї, в російському цареві бачить визвольника, «русская культура» імпонує і після угоди Австрії з мадярами (1867.), новонароджений «Світ» пише вже по московськи. Письменники тих часів (Павлович, Кралицький, Фенцик й інші) попадають в повне забуття: їхньої мови ніхто не розуміє, інтелігенція мадяризується.

Тоді, як в р. 1660-ім на Закарпатті пишуть доброю народньою українською мовою, 230-и роками пізніш (1885-) «Листок» друкує новелу Урїли Метеора отаким язичієм: «Не будь его миленькой супругі, умвшеі своею веселою натурой всегда отганять тьомныя облаки со лба своего мужа, да во всяких затрудительных обстоятельствах жьзнь приносятъ утешеніе, иный раз пожалуй, неручаюсь, что наклонен бы немножка поругать начальство...»

В останніх роках 19. в. настали трохи ліпші часи. Етнографію пише Ю. Жаткович, М. Немені і М. Врабель збирають і видають народні пісні, пишуть історичні твори (Др. Г. Стрипський) і фільольогію (Чопей). Навязується звязок з Галичиною, з Наук. Товариством ім. Шевченка, допису-

ють до «Наукового Зборника». Закарпаття відвідує знаменитий Володимир Гнатюк, проф. Верхратський та найбільший галицький письменник Іван Франко. Галицькі українці в р. 1896. виголошують протест проти утиску мадярами закарпатських українців і це все оживлює літературу. До всього того в р. 1896. А. Волошин оснував газету «Науку», що редагується здебільша в чистій народній мові. Також Врабель видає в Будапешті «Неділью», досить добре редаговану, писану для народа в народній мові. «Науку» А. Волошин (тепер «Свобода») видає й до сьогодні. Підчас війни мадяри забороняють кирилицю і здається, що Закарпаття постигла національна смерть.

Упадок Австро-Угорщини і державний переворот приносить волю і закарпатським братам. Демократичний устрій ЧСР. сприяє і настає відродження.

НОВА ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

В. Гренджа-Донський

Батьком закарпатського українства можна вважати А. Волошина, але нову українську літературу відновив В. Гренджа-Донський, що походить з селянської родини Гуцульщини (род. 23/IV. 1897). Як банковий урядовець в р. 1921. повертається з Будапешту на Закарпаття і тут в р. 1922. видає першу свою збірку віршів «Квіти з терням», що зробила велику сенсацію і на літературному конкурсі здобула премію.

В р. 1923. вийшла його друга збірка «Золоті ключі». В р. 1924. Гренджа-Донський, розпочинаючи літературну працю, не знайшов на Закарпатті жадної народньої літературної спадщини. Перші його збірки писані верховинським діалектом й до цього пристосованою тодішньою закарпатською орфогра-

фією.

Третя його збірка *«Шляхом терновим»* появилася в р. 1924. і ця скромна збірочка має історичну вагу, бо вона є першою книгою на Закарпатті, що друківана модерним фонетичним правописом. До цього часу ні одну газету, ні одної книжки не друковано фонетикою. Від цієї збірки починаючи, зпершу перейшла комуністична преса на фонетику, а згодом і всі інші українські газети закинули етимологічний правопис і перейшли на фонетику.

В р. 1925. вийшла його збірка *«Китиця квіток»* — для молоді, того ж самого року віршована драма *«Сиротина»*. В р. 1926. видала *«Просвіга»* його *«Оповідання з карпатських полонин»* (проза), що вийшли потім в р. 1928. і в Харкові II. виданням (тепер зговеться і II-ий випуск в чеськ. Держ. Вид. в Празі).

Продовж двох років (1927-1928.) видавав і редагував Гренджа-Донський перший суспільно-політичний та літературний журнал на Закарпатті *«Наша Земля»*. Того ж року (1928.) появилася його нова збірка в Харкові *«Тернові квіти полонин»*, а рік пізніше в Ужгороді збірка оповідань *«На зустріч волі»* (оповідання з повстанецьких часів 1918-19.). Роки 1930. і 1931. принесли його дальші два твори *«Останній бій»* — історична віршована драма з 17. в. (оборона хустського замку перед турками) та *«Червона Скала»*, історичний епос з 13. віку (напад татарів) в XXXV. капітолах (друкувались в продовж. в журналі *«Пчілка»*); в р. 1934. появилася його вірш. епізод з революційних часів *«Сотня Мочаренка»*, яку і виставив ужгородський театр. В р. 1936. появилася його дальша збірка віршів *«Тобі рідний краю»*. Перебуваючи минулого року на Гуцульщині, зібрав народні казки, які тепер видає праське державне видавництво (ілюстрував відомий український графік М. Бутович). Збірка вже в друку. *«Червона Скала»* і збірка казок перекладені і на чеську мову, а також роман *«Ілько Липей»*.

Під впливом Гренджі-Донського почав писати Юлій Боршош-Кумятський. Перша його збірка «Весняні квіти», а в р. 1935. видав він і другу збірку «В карпатах світає». Миколая Божук досі видала збірочку «Поезії». Зновуж талановитий Зореслав в році 1933. видав свою збірку «Зі серцем у руках», а ц. р. вийшла його друга збірка «Сонце й блакить».

В прозі перше місце належиться А. Макарушеві, що видав декілька коротких оповідань (він редагує диточий «Наш Рідний Край»). Ірина Недає² повість «Правда побідила». Зі селянського життя пише Лука Демян. Окремою книжкою вийшла його повість «Чорт на весілля».

В р. 1926. «Просвіта» видала перший альманах підкарпатських письменників. З поетів у ньому взяли участь: В. Гренджа-Донський, Ю. Боршош-Кумятський, Зубрицький і Васко, з прозаїків: А. Маркуш, Невицька, А. Ворон, Д. Попович, А. Полянський, Лука Демян й історик Др. Василь Гаджега. (Альманах вийшов етимольогією).

В р. 1936. під редакцією А. Ворона й Миколи Храпка видала Організація Підкарп. Українських Письменників і Журналістів і другий альманах підкарп. письменників, вже фонетикою. Друкувало свої твори шість поетів (Зореслав, Гренджа-Донський, Боршош-Кумятський, Миколая Божук, М. Грицай, П. Пойда) і 15 прозаїків (А. Маркуш, А. Волошин, Диканько, Д. Попович, П. Міговк, І. Невицька, Кирило Феделеш, І. Вишнянський, Ю. Станинець, Лука Демян, М. Мондій, Г. Феннич, М. Байда, М. Томчані, А. Ворон).

Треба ще згадати двох талановитих наймолодших поетів, Ф. Могіша і М. Рішка, що ще до тепер не мають за собою окремих збірок, але їх твори, що появилися на сторінках закарпатської преси, вказують на їх великий талант.

Письменники Закарпаття не мають ніякої літературної традиції на Закарпатті, а звязки з корінним пнем, Галичиною та Наддніпрянщиною че-

рез державні кордони були і є дуже слабкі. Вони самі протоптували шляхи і треба їм признати, що з сірої етнографічної маси, з п'ятих діалектів створили одну цілість, дарма, політика розбиває, розділює та нищить соборність. Кожний об'єктивний критик бачить, який величезний поступ зробили ці працівники пера в останніх десяти роках. (Порівняймо тільки два «альманахи»). Тоді, коли ще перед десяткою років було ніяково вивістити «українець, Україна», сьогодні під їх впливом національне відродження буйно розцвілось. Даремні переслідування, даремні урядові натиски, сепаратні граматики, всілякі штучні мови та правописи, — закарпатські українські письменники скоро викорінять штучно піддержуване москвофільство, що є чуже населенню, бо як петроградська, так і праська Академія Наук признали, що закарпатське словянське населення є частиною великого українського народу.

І в цьому велике значіння закарпатських письменників. Це ще молоді люди, вони шукають форм, шукають нових шляхів, але праця йде вперед і вони також не залишаються позаду. Дорога нам Срібна Земля не тільки ожила, але й сгупила на шлях свого духового ренесансу.

РІДНА ВОЛІВЩИНА

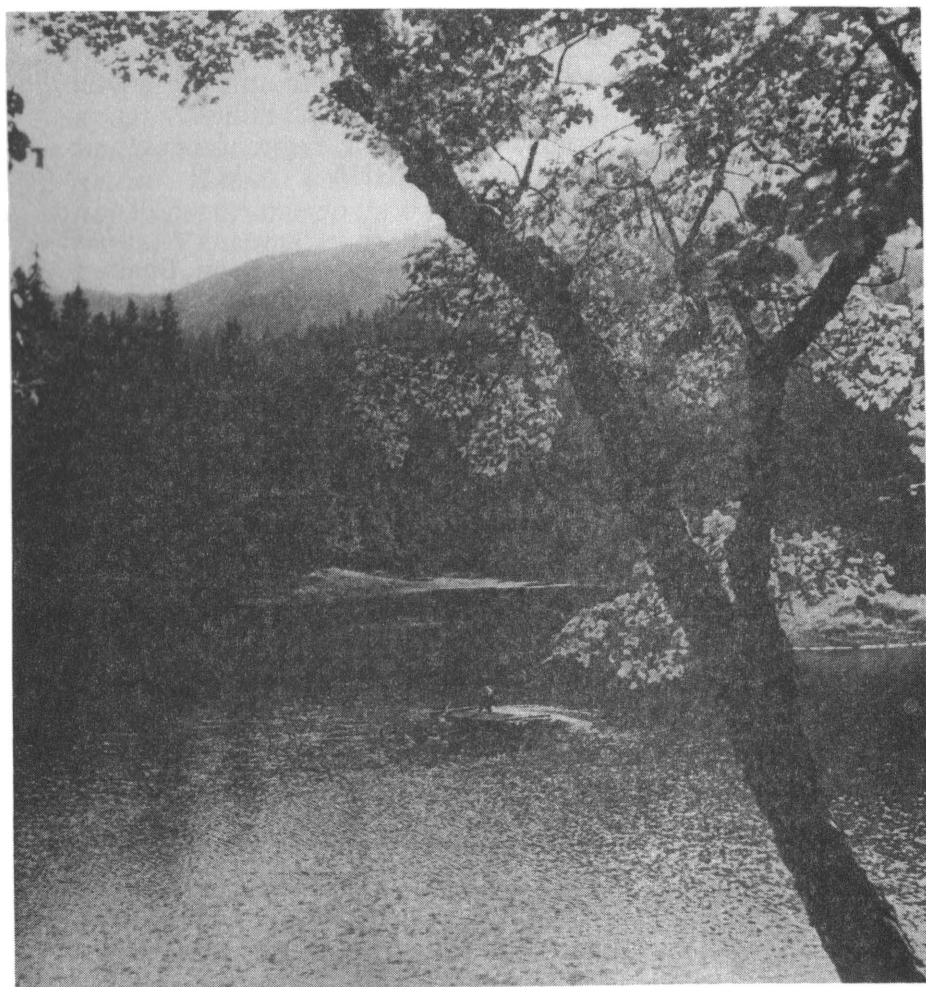
Гарні наші марамороські гори, але гори Волівщини — це розкіш. Ідете від самого Березова до Волового, тільки в небо дивитесь: кругом густий праліс розлягається, тут-там зелена полянка, а з двох боків береги протягаються понад саму дорогу. Гірська річка гадиною веться, щоб пробитись поїд цими велитнями природи. Над самим Воловим видно прекрасну полонину Лопата-Мирша, що тягнеться понад Синьовир до Імшадей. Зараз на північ видно другу красуню полонину: Камянку, високу більш чим півтора тисячі метрів над морем, що починається в Товчці, підносячись стрімко вгору і потім тягнеться хребтом понад Стригальні, Грабовець, аж до озірянсько-бистрянських кольосів.

А вже найгарніший гігантний хребет Боржави, що з самого Гукливого тягнеться більш, чим сорок кілометрів до самого Вічкового, творячи характеристичні вершки, що носять різні назви, як полонина Кук, Стомба, Жид, Магора, Мідяниця, Високий Верх, Стоги й інші.

А там далі від Волового на схід синьовирські гори. На вісім кілометрів від Поляни на горі, 900 метрів високий, знаходиться чудове озеро, довге більш п'ятсот метрів, а широке до двісті. Глибини буде там метрів кількадесять. Посередині підноситься острівцець, що часом зовсім щезає, як із гір прибудуть зливи. До озера спадають аж три зворини,³ але з озера ніодна, бо воно вповні замкнене. Зате, під самою горою, на віддалі більш кілометра, виринає зпід землі цілий потік. Не є це ніяке джерело, а просто підземний відплив води з озера. Де і в котрому боці озера знаходиться цей таємничий відплив, не відомо.

От і блукають сюди туристи, лобуючись небувалою красою природи. Скрізь їх бачите: ходять по берегах і лазять по полонинах. Ночують під кущем

"Морське око" - Синевирське озеро в Карпатах

і по оборогах і лиш дуже зрідка в хатах.

Повище Волового, на північ Соїми, є прекрасне джерело мінеральної води »боркут«. Тут пейсликати ма-раморошські жиди побудували примітивні бараки, оґрівають воду в кітлах і носять по басейнах. Люди купаються, бо купіль знаменита. Коли б не було чеського Карльсбаду і коли б це не було на Закарпатті, сімдесять кільометрів від залізниці, то були б це світові купелі. А так, є тут сім бараків і десятка бородатих жидів, що сидять голі в цебрах та в бочках, лікуючи купіллю свої недуги.

А солена-кваснувата водичка в десятиох місцях бульконить зпід землі. З трьох джерел можна води набирати, а четверте на сто мегрів низче.

АРСЕНАЛ ІЛЬКА ЛИПЕЯ

Попращався я з соймаїнськими похиленими бараками й подався через річку. Зараз напроти підноситься висока Клива, гора вульканічного походження. Хребтом тягнеться вона до села Лозянського. Вже давно збірався я відвідати цю, відому мені гору. Колись хлопцем туди ходив. Підчас світової війни самим хребтом тяглась тут фронтова лінія. Тижнями лежало військю в окопах, навіть гармати витягли, щоб обстрілювати цілу околицю.

Стало трохи холодно. Одягнув я пошарпаний, але ще все теплий анґлійський пуловер, через плечі перевісив літній плащ-гумак, взяв палицю в руки і пішов на Кливу. Любуюсь околицею. Тут сліди окопів, там сліди, онтам гейби яма, де колись стояли царські гармати. Ясно, звідси можна тероризувати пів округи. Недармо затягли москалі гармати аж сюди.

Дивлось трохи далі, а там старі, травою зарослі окопи, зовсім перекопані, гейби їх наново хтось порив. Підходжу я ближче, а два селянські хлопчуки з мотиками в руках, перегрібають окопи.

— Що ви тут робите? — питаю їх.

Хлопці злякались і почали втікати. Недалеко стали, а старший і каже меншому:

— Та ж це турист, а не жандар...

— Турист, та ще й свій! — гукаю я. — Гей, ходіть, хлопці, і оповідайте... А ось, може закурите... папіроску дам.

Це й викликало довіря в хлопців. Підійшли до мене й я побачив в їх полотняних торбинах дивні, напів заржавілі та заглинявілі патички.

— Це «патрони» — відповів один. -- І дійсно, в торбі зложені були військові набої.

— Тільки обережно треба вигрібати, а то ще й вистрілити може... — сказав молодший хлопець, вибравши з торбини набої і показуючи мені.

— На що ж вони вам здались? — питаю.

— Це для Липея... — відповів старший.

— Для Липея? — питаю здивований.

— Так, для Ілька Липея... Ви про нього ще не чули?

— Та чув трохи — кажу, сів собі біля них і старший хлопець почав «фахово» пояснювати мені.

— «Патрони» ці ще добрі... Ілько Липей потребує набоїв і звідки, бідний, має їх взяти? То ж викопуюмо в старих окопах залишені військові набої з війни... Тільки вишутрувати треба піском начисто, то ще можна стріляти... а ще ліпше: вибрати кулю, а порох висушити... Ілько має військову пушку...

— Не пушку, а кріс — виправляє молодший.

— Отже й шукаємо за «патронами».

-- А багато їх знайшли? — запитав я.

— Пів гори треба перерити, щоб знайти двадцять-тридцять штук... Ілько платить і дві корони за один, лише щоби були.

— Я натрапив на один гранат, просто мотикою в нього вдарив... потім закрив його глиною і пішов за вуйком. Вуйцьо поніс додому, розібрав і вибрав звідтам багато пороху.

Попрацавав я з хлопцями. Дуже мене просили, щоб нікому не сказав про те, що бачив, бо коли б довідались жандари, то було б біди, як води... Пів села вже й так відвели за допомогу Липееві.

Я хлопцям приобіцяв і рушив додому.

ЗУСТРІЧ З ІЛЬКОМ ЛИПЕЕМ

Ловити в Козяї під самим Куком пструги й не бути на Куці — це те, що бути в Римі й не бачити папи...

Кук... найгарніша точка Боржави, прекрасний звіт-там краєвид. Довкола гори купинами здаються, а видно далеко-далеко. Ціла Севлющина, Мукачівщина розлягається перед вашими очима. То мені не правдивий турист, що не вилізе на Кук.

В мандрівці по Верховині я з жіночим товариством. От я і запропонував зробити прогульку на Кук.

Скільки було громів, скільки було лайок — те все сипалось на мою голову:

— Не діждеш, щоб ми на Кук лізли... туди якраз тепер розбійник Липей гуляє... Переставляє людей... і ти бажаєш від нас, щоб ми стрінулись з тим душогубом? Не діждеш, не діждеш...

— Слухайте, шановні дами. Я знаю одну приповідку, що голий розбою не боїться. Ну, й стрінемось з Липеем і що нам зробить? Що від нас візьме? А до того він чейже мій шкільний товариш... Ну, ходім.

— Коли хочеш голову зломити, то йди здоров сам, а ми залишимось дома...

Обдумав я справу щераз. І дійсно, прогулька трохи ризикозна. Але я не був би я, коли б не вибрався на Кук.

Залишив я плаксиве бабське товариство в безпечному місці, набрав консерв у торбу, перевісив туристичну пляшку з водою через плечі, взяв палицю в руки і гайда! Просто на Кук...

Козяї... Чистий Верх... а там перед тобою велитенська стіна Боржави... Йдеш і любиєшся чудовим лісом. Прекрасні, мов свічки прості буки, тут-там явір, клен, а там далеко видно і клаптик основого ліса.

Цілісенький день я мандрував по полонині. Прегарний краєвид, тепленьке сонічко, буйна, неторкнена природа. Самим хребтом мандрував я на північ. На вечір прибув на салаш менчільський і заночував. Вівчарі дивувались, що я одинцем блукаю, а ще в таку

непевну пору, коли Липей а Клевцем грабують цілу околицю. Обграбували жидів, селян, туристів, кожного, хто попадеться їм під руку.

Я бажав бачити Липея, пережити щось небуденного, цікавого. Спитати його, вивідати, а може й перемовити на провадження іншого життя.

На салаші заночував собі в колибі з вівчарами.

Другого дня раненько подався знову на хребет Боржави і вже сонечко було зполудня, як закрутив я з полонини Мадори в напрям Тюшки, щоб на вечір дійти до села й заночувати.

Переходжу побіля кущів хамником і опинився на полянці. Нараз чую:

— Стій! Руки догори!

Перелякався я, став стовпом на хвилину, але бачу, що тут нема жартів. Опустив я плащ і палицю, підняв догори руки, дивлюся в ту сторону й бачу двох чоловіків, що вийшли зза куща. Приглядаюся я ліпше й бачу перед собою Ілька Липея. Біля нього стояв з рушницею нижчий, присадкуватий парубок, також з виставленою на мене «пушкою».

— Гей, туристе, давай все, що тільки маєш! — крикнув на мене нижчий розбійник.

— Коли вам треба цього дрантивого, пошарпаного плаща і цих двадцять юрон, то беріть, але я думаю, що далеко з тим не підете... — сказав я.

— Нам тільки далекогляд, «жукер» потрібний — промовив до мене Ілько Липей, цей славний опришок, про якого люди пісні складають і якого саме в цьому часі триста жандарів гонило ніч-день по полонинах.

— Того в мене, брате Ільку, нема!... Але чиж тобі не сором пападати на колишнього свого шкільного товариша...

— Ах, та це ти, братіку? Ну, дивись, а я й не спізнав... — сказав до мене Ілько і підійшов ближче. На всякий випадок обшукав мене, чи нема в мене револьвера, опісля взяв мене попід руку й ми пішли в густі кущі. Там сіли собі і він почав говорити.

— Вибач, що таке сталось, але страшно бідуємо без «жукера». Жандари мене вже роками переслідують. Трохи було затихло, а відколи пожартував я собі з тими туристами і ступив на мозолі двом жидам,

то сотні жандарів послали на мене. Живемо зайцем і тільки думаємо над тим, як і де скритись.

Сіли ми під кущ, сів і його приятель біля нас, а Ілько говорив далі.

— Це моя права рука, мій приятель Юрко Клевець. — А відтак сказав приятелеві:

— Юрку, а підійди-но на вершок гори і слідкуй, щоб який чорт не напав на нас, поки я отут зі старим знайомим балакаю.

Юрко Клевець взяв рушницю і відійшов стерегти. Ілько закурив папіроску й ми перейшли на балачку.

— А пригадуєш собі, — каже він, — як то ми ходили до народньої школи? То була кляса, га?

— Гарна кляса була, коли дала такого славного чоловіка, як ти — сказав я не без глуму, але він не зрозумів.

— А що з нашими колішніми товаришами?

— Порозходились куди-котрий. Чимало розійшлося по світі, деякі в селі осталися, деякі перейшли на інші оселі. Ті, що живуть, сидять собі вдома, поженилися, нажили.

— Скажи мені про деяких, як знаєш — просив він.

Я простелив собі на моріжок старий плащ, підпер підборіддя кулаком і почав оповідати, про котрих знав щонебудь.

— Осип Баранчуків згинув на війні. А здібний був хлопець. Токар також поляг, навіть недалеко мене, як ми лежали п'ятнадцятого за Ковлем. Михайло Карпа — помер бідний, з війни приніс туберкульозу. Його брата Юрка також скосила московська шабля... Олекса вибився на знаменитого різьбаря. Подивись, які гарні деревляні церкви він буде...

А чи ти пригадуєш собі Шандора?

— А якже ж ні? Хто б не пам'ятав сина єдиного тоді в нас німця Енгеля? Він завжди добре декламував. Він добре вмів малярську мову й був у нашій клясі святочним декляматором і речником.

— Розкажу тобі історію про його батька. То був німець, а німці не в тім'я биті.

Жив у нас старий «путник». Був він на пенсії від непамятних років. Ніхто не знав, як він називався, всі до нього говорили «пан путник». Отож купив собі

цей путник від жида хату, пережив у ній декілька літ, а потім нагло переселився з неї до іншого помешкання і заявив, що більше до своєї хати не поверне. Так і залишив хату пусту. Питались його люди, що то за причина, що він свою хату залишив і тоді він прозрадив, що не може там мешкати, бо на стриху вночі чорти дубонять... Вже пробував і свічки палити, свяченою водою кропити, а навіть з рушниці стріляв... всеодно ніщо не допомогло, чорти дубонять та дубонять... тільки над раном перестануть...

Німець Енгель не пробувався тих чортів, купив гарну хату дуже дешево, як кажуть: «за люльку табаку» і замешкав. Виявилось, що на стриху розвелась ціла громада щурів і ті так дубоніли... Німець, та її годі!

— А з Журовичом що сталося?

— Здається, десь в Будапешті.

Чорне, присмалене обличчя Ілька стягалось на сміх і показалися білі зуби, мов у пегра...

— Ха-ха, а ти пригадуєш, як ми били жидів? Журович, той уроджений побійпес, та я... Правдиву війну провадили. Набрали ми каміння в торби, а як жида йшли до божниці, то ми з Журовичем гоїли їх по полях, навіть старих — ха-ха...

Липей так здорово розсміявся, що почав сильно кашляти.

— Що з тобою? Ті кашляєш?

— Гептика, сухоти, братику... тюрма, злидні і огаке паршиве життя... А ще оті чеські жандари у печінки мені лізуть... киги-киги — кашляв він. — Та ще б ніщо, але легені мені не служать... Ноги біжать, як громова куля, але дихати нема звідки... Ой, не повезу довго.

Настала хвилинка мовчанки. Але Липей знову повеселіщав і, сміючись, перейшов на війну з жидами.

— Мав ти одного разу порядний клопіт, Ільку, як зловив жидиня за пейси, обкрутив довкола пальця і вирвав...

— Ха-ха, добре памятаю, батько хрестив мене за те ременем так, що носив я синці на хребті більше, як два тижні...

— Ільку, ти був як циган, найчорніший у класі. Пригадуєш собі, як ми про тебе писали у мадярський шкільний зошит: «Аз ембер теште фегейр. Кіей фекете?

Ліпей Іллейшей фекетек*)...

— Так, так, добре собі пригадую...

Отак балакали ми собі про наш безжурний дитячий вік. Майже цілісенький день до півночі сиділи ми на тому місці й балакали про все.

— Ілька, чому ти став розбійником? Дивись, про тебе говорять, про тебе пишуть такі погані речі, чом ти не закинеш отаке життя? Чом не висидів у тюрмі своєї кари?

— Багато б розповідати про те... — сказав він сумно.

— Чом тоді не зголосишся добровільно? Посидів би, помучився б хочби й пару років, але потім вийшов б між люди, як інші і жив би спокійно...

— Запізно вже. Вже я на це давно хитнув рукою... Запізно вже повертати, отак я і загину... Але до останньої капки крови боронитиму свою волю... Тільки мертвим дістануть мене чеські жандари... На мої руки вже більш ланцюхи вони не покладуть... ці руки зістануть вільними до останнього, аж поки не задеревіють... аж доки не випаде в них оця рушниця...

Ілько запалився. Говорив, оповідав про свою молодість, про твердого, мов камінь, батька, про свою велику любов і про свою трагедію.

МАРІЙКА ЛОЛИН

Як почалась світова війна, зараз того самого року пізно осінню перейшли російські війська Карпати. По селах скрізь рознеслась тривожна вістка:

»Москалі йдуть, москалі йдуть...«

Люди залишали села, втікали хто куди міг. Пани та заможніші жиди тікали на мадярські доли, а селяни залишали рідні хати, забірали найпотрібніші речі і втікали в ліси. А хто вже мав худобу, то стеріг її, як очі в голові, щоб не зареквірували за посвідку, за один шматок паперу, що два сотики не варта.

---

*) Тіло людини біле. Чие тіло чорне? Чорне тіло має Ілько Ліпей...

— Жени, хлопце, корови в Лозянський, в тій зворині буде безпечніше, ніж у Воловому, кожному чортові на очах — сказав до мене мій батько.

Я погнав корови в Лозянський. Та на третій день гармати почали сильніше гудіти, австрійське військо відступало і фронт наближався до Волового.

В Лозянському вигнав я корови на пашу й дуже здивувався, що в глухій зворині пробачив козацьку стежу. Один москаль підїздив до мене конем, щось мене питався, але я його не розумів і так перестрашився, що почав утікати. Корову гнав перед собою вишнім кінцем Лозянського у ліс. Москаль видивився та поїхав в іншу сторону.

Загнав я худобу досить далеко в гору й думав, що лихо минуло, аж чую, а кулі свицуть понад мою голову. Нараз почув я сильний удар в ногу, сильно закололо мене й бризнула червона кров. Мене нога страшно заболіла й я не міг з місця рушити. Куля ранила в ногу. Почав я кричати, кликати помічі, а кров собі шнурком тече й тече. Пробиував я завити, але не був у силі. Кров нацяпкала довкола мене і зробила каложу.

Нараз зявилось, мов ангел, мале, тоненьке, бліде чорняве дівча, що пасло стрижки вижче мене. Зразу перестрашилось, а потім набрало відваги й побігло в оселю по хатах та призвало людей.

Люди прийшли. Взяли мене на руки і занесли до хати її батька, а коровами заопікувалась від того дня вона. На Кливі гармати ревіли, скоростріли і рушниці торохкотіли, люди з хат не сміли виходити. Деякі позамикали хати й перебували в лісах. А як москалі та «наші» дуже стріляли, то ховались по ямах, де зимувались картоплі.

За деякий час з вузьких зворин зникали москалі, а на їх місце приходили австрійці та німці.

Гармати ревіли далі, тільки вже за Карпатами, а не в Лозянському. А я собі в хаті Лолина лічусь. Ногу завив мені Лолин зараз по зраненню, потім прийшов один вояк з червоним хрестом на рукаві і двічі мене перевив. А далі Лолиниха приклала мокрий платок і нога лічилась.

Недовго перебував я в хаті Лолина, бо німці вигнали москалів і російська армія відступила. Приїхав

батько возом і забрав мене. Навіть вилаяв, чого не уважав на себе. За короткий час я вже бігав на своїх ногах, бо рана не була тяжка. Коли прашався, подякував я Марійці, що вирядувала мене, а може і врятувала життя, бо була би вся кров витекла, хоч куля прошила тільки саме стегно і кістки не рушила.

Та недовго тішився я волею, бо ще й рік не минув від пригоди в Лозянським, як повели і мене, вісімнадцятьлітнім хлопцем на заріз. Завидував я братові Іванові, що ще перед війною виемігував до Америки й тепер, певно, сидить собі безпечно. Але листи від нього не приходили й ми не знали, що з ним.

Зі мною щось незвичайного не сталося, воював як і всі інші, яких постигла та сама доля. Хіба ж те, що на італійському фронті біля Доберда застрілив я паскуду капітана, бо то була не людина, а скажена собака.

Нашою кровю здобув він цілий ряд відзначень. Гнав нас в огонь, як худобу на заріз. Сам не дуже пхався в першу лінію, але бити вмів навіть в окопах.

Одного дня я вечеряв. Принесли якісь помії, окріп був гарячий, але я страшно був голодний, просто як вовк. Я їв собі й не побачив, що він проходить біля мене. Мов скажена собака крикнув він на мене «чом мене не здоровиш?». «Я не бачив пана капітана» — відповів я. А він тоді вихопив мені їдунку з гарячою стравою і вилив мені в обличчя... Я побожився⁵, що пішло його на той світ...

Так і зробив. Одного разу робили ми наступ і якось і він попався між нас. Я тоді опинився близько нього й післав паскуду до пекла кози кувати...

Двічі був я ранений і майже півроку вдалось мені «маркірувати» в запілля. Врешті скінчилась війна й ми всі три брати, Василь, Петро та я, повернули додому живі і здорові. Батько тішився нами, тільки про Івана з Америки нічого ми не чули. Три роки не мав батько від нього ніякого листа.

ЗНОВУ ДОМА

Ах, з якою радою душею вертався я додому з війни. Запоставив я випадково і до Лозянського. Ледви спізнав Лолин Марійку: з малої дитини зробилась прегарна, розкішна дівчина. Ну, правда, від тоді минуло чотири роки, а дівчата ростуть, як гриби по дощі. Чотири роки в дівочому житті, це дуже багато. Ще тоді Марійка соромилась мені звідси глянути, а тепер радо розмовляє. Відданиця.

Дівчата розвиваються, мов квітка на весні. Ще воно мале, ще бігає перед тобою, мов мишеня, а ось проміне три-чотири роки і дивись: дівчина, як лілея. Виросла, розвилась, покращала, хоч їди і сватай!

І з того часу почав я до Лозянського заглядати частіше. А як прийшов перший Пилиповець по війні, то на вечерниці ходив я тільки до Лозянського. Лолиновій Марійці подавав я веретено, Лолинову Марійку цілував я в личко.

А як прийшли мясниці, то парубки громадами женились і в кожній п'ятій хаті було весілля.. Ще ніколи стільки хлопці не танцювали, як тоді. Хто з війни вернувся, як ще не мав свого теплового гніздечка, то старався його збудувати.

Я з Марійкою Лолин гуляю по весіллю, забавляюся. Ще з одної гостини не повернули, а вже й на другу запрошують.

»Хай легинить, хай парубкує, чей же молодий. Аджеж бідували хлопці досить на війні, нехай тепер доганяють, що стратили« — висловився один раз батько, а мені цього й треба — мене і по тижневі нема.

В мого батька стадо овець. Гарних, біленьких овечок з довгою вовною. Бути вівчарем, це щось незвичайно гарне. Вівчар — це оспіваний, зідеалізований герой Верховини. Вівчар — це розпещена дитина полонини. Він є лицарем серця дівчини. Тільки вівчар зуміє до серця заграти на сопілці, тільки вівчар трембітає з полонини, щоб його голос чути на десятки кілометрів. Лиш вівчар достойний того, щоб його кохали русалки-повітрулі. Він розмовляє з вітрами, він гуслар-скрипка, він жартує, під свист вітру співає, він безжурний син ґрунів, стрілець, легінь, дитина чарівних рідних гір...

ДЛЯ МАРІЙКИ — ВІВЧАРЕМ У БАТЬКА...

Погнали вівці в полонину Менціл над Лозянським і наймають вівчарів на ціле літо.

— Батьку, і я піду вівчарити — сказав я своєму батькові і старий радо погодився. Має свого вівчара, не потрібно наймати іншого. »Свою худобу Ілько ліпше доглядатиме, як чужий« — сказав батько мамі й радо погодився.

І почав я вівчарити. Що-третьої днини зійшов у Лозянський до Лолин Марійки. Було, в неділю рано як заберусь, то поверну десь у вівторок... Товаришам принесу тютюну, часом і пляшку горівки, щоб погостити за збільшення праці... Марійка Лолин варта того.

Марійка Лолин тепер не втікає від мене, як колись, не соромиться, як перед чотирма роками, коли я ранений лежав у її батька на постелі... Тепер вона зі мною радо поговорить, ще й за руку стискає. А як відходжу і вона мене прашає, то годинами стояли б ми біля фіртки та заглядали собі в вічі... Щось так тягне... Я зажартую, вона засміється, так весело та гарно, аж любо дивитись. Не збавли б ми, хочби й до віку отак стояти... Часом прийду до них, ввійду до хати, вклонюсь і сяду на лаву за стіл. А мати скрутиться та й вийде надвір, залишаючи нас у хаті на самоті... Але зате, клята, далеко не відходить: кури виганяє з сіней, тріски підгрибає, грядки поле, джерги, ліжники витрусує... Нізащо не відійшла б трохи далше... Але зате вона добра, гейби збагнула нашу думку: поговорити зі мною на самоті, бо перед мамою не можна хлопця поцілувати... неловко...

— Було б тобі, Ілечку, і не снилось, що ти дівчину знайдеш у такій зворині — сказала вона до мене, а я на те жартом:

— Чорт мусів сім пар постолів подерти, доки нас спарував...

Отак сміялись ми й було весело, весело.

Ох, цю дівчину я не випущу з рук. Ця дівчина тільки для мене створена. Марійка Лолин така мила, такі солодкі її поцілунки. А як вона підведе свої

оченята, то немов би сонечко пригріло. А коли вона засміється й покаже свої, як сніг біленькі зубки, то любо подивитись на неї. Ще й ямки покажуться на рожевих щочках, такі любі та гарні. Я люблю її чарівною красою і вічно стояв би біля неї, коли б не треба вівчарити. А ще й товариші мені докоряють, дармо плачу карпатським тютюном та міцною порівкою. Вчора напав на мене старший вівчар і каже:

— Ти за бабами, а вівцю ведмідь поніс... Що тепер скажеш батькові?

— Дідько мені до вівці! — відповів я йому. — Овець у батька досить, а дівчина в мене тільки одна на світі... Правда, Марусенько?

Замість відповіді, Марійка поцілувала мене гарненько. Пригорнулась до мене й гладила мое волосся. Я притулив своє лице до її щочки й так довгенько ми стояли й мовчали. Стара Лолиниха виганяла кури з грядок, трохи закашляла, щоб ми опам'ятались, бо вже таки задовгий був той поцілунок. Ох, матері хитрі бестії, не дуже дозволяють насолоджуватись. «Оженись, а потім цілуй скільки хочеш» — звикли говорити. Ну, але на стару Лолиниху нічого злого не можна сказати.

Сьогодні знову дують з полонини в трембіту, мов на переполох. Здається, мене кличуть.

— Пращай, голубочко! — сказав я Лолин Марійці, попрощався й махнув на полонину, не зачекавши вечора.

Йшов поволі й прибув якраз на вечеру. Вівці вже були в кошарі? І ось під колибою побачив я не когось іншого, тільки свого батька.

— Та щоб я більше не дочувсь, що ти ходиш до Лозянського... та ще й до Лолинової дочки... — гримнув на мене батько.

Ані пів словечка не сказав я батькові.

А як прийшла неділя й батька не було на полонині, я причесав волосся, одяг на себе новий біленький сірак, що був гарно викроєний і обшитий синьою краскою й подався в долину та долі звириню в Лозянський...

Отак і літо минуло, гарно та весело. А на зеленій полонині літо скоро минає. Ще добре й не огля-

нешся, а вже тут осінь. Ще в долині гарно, весело, а на полонині настав вже холод. На долині росить дрібненький осінній дощик, а на високих горах перший сніжок почне літати в повітрі.

З полонини ми вівці зігнали. Осінню вівчариться по кошеницях.⁸ Я пас вівці над самим Лозянським, понад Сопки, по Кливі, щоб було близенько до Люлин Марійки... Як я не піду до неї, то вона прийде до мене. Сира вже осінню нема, але сметани досить. А ове-ча сметана чудова, як загусне, то можна ножем краяти.

— Більше ти мені не вівчариш! — заявив батько й погнав вівці далеко на зимівку.⁹

РОДИННА РАДА

Прибув до мене молодший брат Петро, і оповів мені про сварку між мамою та батьком.

— Так тобі треба, старий! — сказала мама. — Коли ти допустив сина вівчарити в Лозянському... Тепер тобі готовий привести до хати Марійку Люлинову... Хто ж таке бачив, дозволити хлопцеві вівці пасти над Лозянським?... Це те саме, що положити перед котом сало й приказати, щоб не рушив...

— Мовчи, стара, не говори! — озвався батько з печі.

— А хіба ж ти інший був? Думаєш, що не знаю, як ти колись через день косив у Дешові, а ночував у Калиничках?...

— Але калиниччанку таки не привів батькові до хати — відповів тато.

— ...а тобі син таки приведе Люлин Марійку! — перебила нєня.

— Не приведе, кажу! — крикнув батько, схопився на ноги й ходив по хаті.

— Помиляєшся, старий, приведе скорше, як ти сподієшся... Ось і Пилипівка, а твій Ілько по вечерицях в Лозянському... І хіба ж не біля Люлин Марійки висиджує?

— Мовчи, кажу! Так буде, як я йому прикажу. Бо хіба ж я рівня якомусь жебракові Люлинові? Хіба ж

може він зі мною штани зміряти? Мій син ніколи цього не зробить, бо він знає, що я Липей...

Нема що й казати, мій тато багатий газда.¹⁰ З ним не хоч кому рівнятися. Він не тільки багач, але й розум у дитого. Був довго вїтлом у селі. Ціла околиця його шанує. Він колись ходив і по Будапешті з паннами, був і в самого міністра в делегації. Чи раз відвідав він послів, а навіть самого фіюцпана¹¹ в Сиготі... Жаден пан не соромився йому подати руку. Він Юра Липей, не абищо!...

— А я тобі раджу, старий, — сказала неня до тата — ожени ти сина і буде і він і ти мати святий спокій. Хто чув таке, пустити хлопця на свої крила? То й не диво, що кожна біда причепиться йому на шию... Газдівський син не повинен би мандрувати та тратити дорогий час. Багацькі сини женяться дуже рано... А невістки треба, бо ти лиш подивись: господарство велике, а робітників мало на газдівстві.¹² Аби лиш тих вісім корів доглядати, бо слуги — слугами. Чужими руками тільки вогню вигребати... А Ількові тільки добру челядину,¹³ тож він не дивитиметься за всілякою жebroтою...

Батько мовчав і лиш крутив вус під носом, а мама молотла далі:

— ...слухай, старий, приходять мясниці. Ожени ти хлопця і будеш мені здоровля просити за добру раду... Тільки багатої шукай...

Отак турбувались мною мої батьки, а мені женячка ажні в гадці. Я собі на вечерниціх. Пилипівка якраз на те. Дівчата спакують куделі під паху і в теревені.

Боже-ж, які гарні наші верховинські вечерниці, як там гарно, скільки там краси.

От і вчора, наприклад. Співали пісні, а потім, як навкучило, давай у забави. Тягли ми нитки. А ця забава виглядає ось як:

На лаву сідають дівчата, а проти них на другу лавицю хлопці. Скільки дівчат, стільки і хлопців. Тоді візьмуть саме стільки ниток і кінці подають дівчатам, тримаючи нитки посередині. Коли вже кожна дівчина тримає свій кінець нитки, то протилежні кінці подають хлопцям. Коли й ті дістали, то роздавач нитки пускає і тоді видно, котра дівчина з котрим хлопцем »звяза-

на». Щоб розв'язались, дівчина повинна цілунком викупитись. Гра цікава, ніхто не знає, котра з котрим зв'яжеться. Дівчата цілються то з одним, то з другим і ніхто не заздрісний, бо ж це такий звичай. Свого хлопця дівчина поцілує інакше, а чужого, оттак і «лоп-не» від біди, аби викупитись.

Потім галили ми клоччя і бавились в різні забави. Щоб всетаки щось видно з праці, почали дівчата прясти повісню. А хлопці так і підглядають та вичікують, щоб вигало з рук веретено. А як воно попадеться хлопцям в руки, то і не віддадуть доти, доки його дівчина не викупить, звичайно — поцілунком.

Одної неділі прибув я додому. Батько мовчав-мовчав, а потім мені й каже:

— Хлопче, завтра йдеш оголоски записати...

— Я оголоски?.. та ж я ще нікого не засватав! — сміявся я батькові в вічі.

— Зате я засватав за тебе дівчину, багату...

— Знаю, знаю, з Прохіднього... що? ха-ха!

— Чого-ж ти регочешся?

— Ну, коли засватали, то ж будете з нею і жити! Ха-ха!..

— Що то за слова? — питає батько. — Я тобі чейже батьком і як я прикажу, так і має бути... І мені жінку батько вибрав і я йому ні словечко не сказав...

— То тоді було, батьку, — сказав я — тепер уже світ інакший... Тоді ні війни не було, люди ще були дурніші..., а ми вже й світа бачили і виділи, як у других людей буває...

-- Та не йдеш оголоски писати?

— Ніяк не можу... Врешті ще не думаю женитись...

І почалась війна з батьком. Батько сварив, лаяв, а я втівав із хати, щоб не слухати лайок та докорів. Забрався я далеко на зимівку і зимував вівці. Час від часу відвідав Лолін Марійку, але вже зрідка, бо з Дешова до Лозянського не так близько.

ЗНАЙОМСТВО З ШУГАЄМ

Батько додержав слова: весною не погнав вівці на лозянський Манчіл, тільки в далеку Камянку. А мені приказав вівчарити, щоб був чим далше від Лолин Марійки.

Я вівчарив. Любив я вівці й це ремесло, таж вони були моїми.

Одного разу літнім вечером, подоїли ми вівці й готовили вечеру. Зорудували сильну ватру, направили колибу¹⁴ й ладились спати. Зразу собаки заревли і пігнались нижче кошарища. Ми думали, що чорт ведмедя або вовка надніс, бо вони на полонині досить часті гості. Аж бачимо, а то два парубки надходять, молоді легіні.¹⁵ Обганяються від собачні топірцями, а через плечі перевішені рушниці. Думав я собі, що може якісь лісники нові, яких ще не знаю.

— Та відженіть собачню — гойкав легінь — а то ублю, застрілю прокляту пошту... щоб їх вовки роздерли!

Побіг мій товариш туди, відігнав псів і впровадив легенів до колиби.

— Продайте нам кусок сира і молока, а то прийдеться по полонищах голодом пропасти...

— А ви, що за люди?

— Ми ті, яких гонять чеські жандари по лісах, мов собаки зайців...

— То маємо щастя вітати Миколу Шугая...

Шугай притакнув і я йому пообіцяв, що в моїй колибі може бути безпечний і завжди може найти прибіжище.

Погостив я переслідуваного Шугая сиром та молоком, ще урди поставив перед нього та добре його нагодував. Довідався я, що той другий легінь, це його брат. Нагодував я їх кулешою та солодким овечим молоком і запросив наніч, бо в колибі є де переспати. Але Шугаї це відкинули і заявили, що спатимуть десь під кущем. Так і покинули нас серед нічної темноти й пішли. Видно, побоювались нас.

Від того часу. Микола Шугай часто приходив до нас. Нераз забалакались і до півночі. Говорив нам про те, як він утік із війни, як він вистріляв цілу жандар-

ську стацію у Вічковім.

Ми його просили, благали, щоб оповів нам свої пригоди, але Микола Шугай був досить скупий на слова. Не був хвальком і не любив чванитись, хоч не раз покпив собі та пожартував.

Та замість Миколи говорив його брат, Юрко, нероздільний приятель, дорадник і помічник Миколин. Юрко сів біля огнища на колоду, закурив папіроску й оповідав годинами:

»Один раз блукали ми з Миколою понад Нижній Бистрий. Раз бачимо, а йдуть два жида. Вийшов Микола на вулицю і крикнув:

— Гей, жида, куди поспішаєте?

— До Хуста по нафту.

Дивиться Микола, а в молодого жидюка нові чоботи на ногах, а в старого жиди обув дуже полатана, до того ще й дірава.

— Долі обув! — гойкнув Микола.

— Чоловіче добрий, легібно любий, як тоді ми підемо? Таж сніг паде! — просили жида.

— Долі чоботи, кажу! — крикнув Микола, і хоч-не-хоч стягнули жида обув і поставили перед Шугая.

— А тепер, діраві черевики бери ти, жидюку, бо ти молодший, а нові чоботи хаї одягає старий, бо він скорше простудиться...

Другим разом, між Гукливим і Подобівцями, сидить собі Микола біля шляху, а чорт несе жиди вулицею. Вискочив Микола із схованки й як не крикне:

— Стій, давай гроші!

Бідолаха жид дрижучи вибрав мошонку і подав Миколі. Той заглядає, а там тільки дві сотки.

— Куди ти вибіраєшся? — питає Шугай.

— Іду на торг корівку купити для дітей.

— А багато в тебе дітей?

— Девятеро, нівроку...

— Плодитесь, як миши... — запримітив Микола і додав: — за дві сотки корову не купиш...

— Тоді куплю хіба-ж теличку і вигодою на корівку...

— Бери собі, чортів жиде, гроші назад, а тут маєш ще п'ять соток і купи корову для дітей... А щоб ти знав, від кого ти дістав такий подарунок, так скажу

тобі своє ім'я: я Микола Шугай...

Жид поблід та юсинів, тремтів мов лист на грепеті з переляку, бо це прокляте ім'я »Шугай« звучало скрізь, як божа кара, як батіг на жидів.

Багато разів був нашим гостем Шугай. Аж декілька роками пізніш не стало Шугая. Його приятелі сокирами убили Миколу, преславною опришка Верховини.

ЯК СЕРДЕНЬКО КАЖЕ

Настала осінь. Зігнали ми вівці з полонини й я вже більше не вівчарив. Нащо? У батька є слуги на те.

Незадовго відбувся краєвий торг у Воловім, останній того року. Від ранку ждав я на свою Марійку, бо давно її не бачив. Зустрілись ми на мості вище села і пішли на торговицю. Купив я їй великий медівник з великим серцем червоної краски і ми пішли аж до млина, балакаючи про все.

Марійка повертала до Лозянського й я її проважав. Перейшли ми поля, перебрили річку і запровадив я її аж до Лозянського під саму хату.

— Заходи, дорогенький, — запрошувала мене Марійка й я її радо послухав. За Марійкою і в саме пекло був би я пішев.¹⁶

І знову почалось, як перше. Мене скорше можна було знайти в Лолинській хаті в Лозянському, ніж дома в батька.

Старий Лолин радо бачив мене в своїй убогій хатині, таж в його очах я був багацький син. Але ніяк не вірив, щоб старий Липей дав свою згоду. Бо в нас такий звичай, що не молодий жениться, але його женять. Не заручена виходить заміж, тільки її видають. Просто на тому правилі, скільки виторгують. Дасть дівчин батько більше, то візьмуть дочку, а не дасть, то нехай вона чекає. Нема дурних!

Марійка Лолин гарна, Марійка здібна, Марійка читава,¹⁷ шкода дівчини.

»Марусенько, будь моєю жінкою...«

Які-ж гарні слова, але-ж вони тут замало значать. Було б повне щастя, коли б ці слова звучали так:

»Марійко, будь жінкою мого сина...«

Але таких слів не було. Батько протривівся.

— Марійко, будь моєю жінкою — говорив я.

— Ілечку, дорогесенький, повертай ти гарненько додому, бо не схочуть твої батьки нас благословити... А мені, що Бог судив, я бідна... Прийде якийсь бідака, такий самий, як і я, то й зачепить біду на шию, а ні, то дівуватиму... Ілечку, лиши мене, вір мені, ліпше буде.

— Ні, Марусенько, ніколи тебе не залишу. Хай мене праведне сонце побє, спалить та розтопить, як я тебе покину. Кохаю тебе, люба дівчино, і візьму тебе за жінку.

— Ну, а щож буде, як твій батько не погодиться, не видасть тобі твою частину, щож ми зробимо? — питалась вона.

— Не бачиш моїх жиластих, міцних рук? Ці руки зуміють заробити хліба. Широкі в мене плечі, загартовані в роботі. Коли батько не погодиться, працюватиму, як інші бідняки, але тебе ніколи не лишу... ніколи-ніколи.

Пригорнув я дівчину міцно до себе. Вона спочивала мені в обіймах. Так добре біля неї, такий я щасливий, що можу назвати своєю судженою цю пишну дівчину.

Хлопці, що повернули з війни, майже всі пожевились і брались газдувати. А праці було коло хат подостатком. Чотири роки все пустіло, бо жінки самі не до господарства. Ми — брати були, крім Івана, всі вкупі з татом і господарили спільно.

Про Івана довідався батько, що підчас світової війни він вступив до американської армії і поїхав на французький фронт. Це нам написали його приятелі з Америки. Але, що з ним сталось, вони не знали.

Батько тішився своїм сином, особливо любив старшого, Василя, що відмалечку був коло нього. Це був слухняний синок, ніколи одним словом не протривівся татові. Батько йому вибирав жінку, назначував кумів і вибирав імя його дітям. Батько голова хати, голова родини і все так повинно бути, як він прикаже.

Найменшого брата, Петра, батько також любив. Це була найбільш розпещена татова дитина. Дочок одначе не міг він так любити, як синів. Він завжди говорив: «маєш одну дочку, то матимеш дві журби». А він їх мав більше, бо аж чотири. Дві вже заміжні, а дві наймолодші ще діували.

Мене батько не злюбив вже від малого. Батько був диктатором, хотів, щоб всі нитки збігались в його руки. Син, Василь — це була кукла¹⁸ в його руках, як тільки хотів, так ним і повертав. Одначе я був впертий, такий самий, як батько. Трохи закоштував світа, любив щось перечитати, довідатись щось розумного від мудрих людей. Я хотів, щоб хоч трохи було і по моїй думці. Бодай жінку хай собі вибираю по бажанню мого серця. Що тільки я не зробив, або забажав зробити, батько противився тому. Не терпів жадного бунту.

А з цєю женячкою в печінки він мені лізе. Знову підніс ту справу. Надибав для мене вже іншу «суджену» і посилає в свати. Довідався, що її батько, крім маєтку, має ще й «схований грейцар»...

— Слухай, Льку, — сказав він мені знову — сьогодні ввечір одягни на себе білу гуню, візьми пляшку горівки, а сватів я вже запросив.

— Ні, батьку, — заявив я йому знову — як іду зі сватами до дівчини, то піду до тієї, котру з душі кохаю...

— Ти противишся волі свого батька — заревів він.

— В цьому одному випадку — так! Я собі хочу женитись, мені з нею вік жити, отже виберу таку дівчину, яка мені любиться¹⁹ й яка мене кохає...

— Я знаю, собачий сину, лозянська Марійка тобі на гадці... Так, щоб ти знав: коли мені сюди привезеш Лолинову дочку, то я її за невістку ніколи не прийму! Щоб ти знав! — сказав тато грізно і сам він трусився з пересердя.

— Батьку, дорогий таточку, таж порозумійте, що Лолин Марійці я вдячний на ціле життя. Не забудьте, як вона мене вирядувала, щоб я мов собака на полі не загинув. Коли б не вона, то я, ранений, був би пропав...

— Нічого було б тобі не сталось! — крикнув батько. — Могла тебе безпечно лишити й лишитись твоєї голови назавжди. Але, коли б і так, це не значить, що ти за те маєш піти, аж так далеко, щоб браги

її за жінку...

— Ніколи її не покину.

— Мусиш, це я тобі приказую!.. Не забудь, що ти Липей, Лолину дочку хай бере інший такий жебрак, як вона, а ти Липей, вона не до тебе! Порозумій, це твоє добро. Як візьмеш багату, ти маєш, вона має досить, от і заживете. Таж я зі собою до могили не понесу, а вам залишу!

— Та хоч що зробіте, батьку, — заявив я, — про іншу дівчину ані знати не хочу і тільки Марійку візьму собі за жінку...

— І не буде так, як я того бажаю? — запитав грізно він.

— Не буде! — заявив я.

— Геть мені з хати, собачий сину, — крикнув батько, тупнув грізно ногою і показав пальцем на двері. Вигнав мене, свого рідного сина з хати. Щож я мав робити? Вибрався і ще того дня прибув до Лозянського, до своєї Марійки. Більше до батька не повертав.

Незадовго зробили ми в Лозянському весілля. На весіллі нікого з Липейвської родини не було. Не то, що батько, але навіть ні один з братів не прибув на моє весілля. Не є я такий м'який, але серце мене боліло, що з моєї великої рідні нікого нема й я силжу між чужими людьми, мов якийсь байстрюк.

Оженився я з Марійкою Лолин, не послухав приказу батька, а пішов за голосом свого серця.

Бідно жили ми, я ходив працювати, де попало. В більшості працював у чорній роботі. Щасливий був, як міг мелайної (кукурудзяної) муки заробити гарній Марійці.

Батько не виділив мені жадного маєтку. Аж другого року з великою бідною дав мені невеличкий клаптик землі, тільки під хатину.

Я рішив побудувати собі хатину. Бо щож то за чоловік, що й хати не має?.. Одного літа, нарубав я в лісі дерева, а зимою добрі люди повозили додому. Безплатно, за саму постину. Такий гарний звичай на Верховині, бідному допомогти, щоб і найбідніший спромігся на хату.

Весною, вимінив я собі місце під хату, недалеко батькового будинку. Під зиму вже мав я свій куток. Злабудав,²⁰ як міг, але мав свій куток. З цієї хатини

вже ніхто мене не вижене. Я сам, майже вповні сам, на своїх плечах наносив «жізлів» і драниць з ліса. Марійка не дуже могла мені помагати, бо під серцем носила дитину. Отак і перенеслись ми до нашої хатини і вже там зазимували.

Хоч був я сином багатія, я борювся з недостатками. З глибини свого серця любив я свою Марійку і працював для неї ніч і день. Від самої весни будував я свою деревляну хату і час до часу переривав працю, щоб заробити на хліб.

Третього року, по скінченні світової війни, на три неділі перед Різдом, обдарила мене жінка дитиною, дівчиною. Та недармо нещасливого дня — 13-го грудня — народилась вона, бо в хаті не було ні сотика, не було защо навіть похрестити немовля, бо всі засоби запхав я у хату. Ще й багато довжний зістався. А дитину треба похрестити і зробити кумам сяку-таку гостину, бо так годиться.

В батька овець кошара, в батька худоби повню. А я не маю защо понести дитину під хрест.

Пішов я цим разом до батька і просив підмоги: — Батьку, ходіть подивитись на вашу внучку...

Але тато й тепер показав мені двері.

Чого-ж я властиво йшов до нього, коли-ж він викинув мене зі свого серця?.. Але дівчатко не може бути без хреста, щоб люди сказали... І зродилась у мене думка: піду і вкраду від батька барана і буде на хрестини... Не хотів я красти, тільки взяти, таж це й моє, я бідував на те, я вівчарив і плекав вівці на зимівці. Якраз того меншого баранчика я вирятував з пащеки вовка, як той закрався до стада. Цей баранчик мій.

Як сумерк простелив свої крила, я підкрався і вкрав барана від батька... Перший раз крав, це перший випадок і перший мій гріх... Ні, не крав, а брав своє, що мені поправді належалося. Якраз через те і вибрав «вакleshистого» баранчика з чорними плямами на ніздрях, того самого, якого перед двома роками носив на руках. Його мати здохла і носив його до іншої вівці плекати. Я сам його вигодував, потім вирятував майже з зубів голодного вовка... Тепер він мій.

Похрестили ми маленьку Марійку і зробили гостину. Якраз куми закусували, як вдерся до моєї хати

батько і почав шукати в снігах. За бочкою зараз і знайшов обдерту шкіру барана, заніс в руці до хати і кинув на стіл... між гостей...

— З краденого барана їсте ви мясо... це мій баран — сказав батько.

— Я його виплекав, я з ним бідував, більше мій, чим ваш — сказав я, захопив шкіру і кинув нею об землю, а батькові показав двері... так само, як він мені.

Від того дня, між батьком і мною вибухла ворожнеча. Прийшла весна, батько і ту землю відібрав, що дав був мені перед роком під картоплю.

Я мучився по чужому полю і ходив на працю до чужих людей. Не робив я батькові ніяких прикростей, але старався за те його обходити.

Більше раз були ми голодні, чим ситі, бо праці жадної не було. Де була яка робота, то прибули чеські робітники, а ми дивились у небо... Думав, що здобуду яку службу: стану фінансом, чи жандаром, а може десь слугою при суді, та ж писати і читати вмію. Але чехи не приймали. Колись мадярські пани хоч і били нас, але давали нам роботу. Мадярський пан як зарубив, так і протратив між нами: пропив, прогуляв, роздав і попалося крихітку і нам бідним. Але чехи навіть служницю довезуть собі з Чех... А фінансами, жандарами та слугами — самі вони. Зароблять грошей — то так і посилають на Мораву та до Чех... Виходив я ноги за службу по Ужгороді та Мукачові, навіть і до партії вписався, секретарем був, але ніщо не помогло.

Через два роки, під самі Покрови, прийшла на світ і друга дитина, хлопчик. Я був щасливим, що маю сина.

Забув я за гнів, пішов ще раз до свого батька, щоб перепросити.

— Батьку, я такий щасливий, що маю сина... Батьку, ходіть подивитись на свого внука...

— Що, знову хочеш від мене барана вкрати?...

— Ні, батьку. Прийшов перепросити Вас і запросити до себе на хрестини. Син мені народився, ваш внук...

— Тим ти мене не вмириш і до хати я тобі не зайду

і не є я цікавий на сина Лолин Марійки...

— Батьку, за що мене так тяжко караєте? Хіба ж я не є вашим сином?

— Хай тобі буде батьком сам чорт а не я і мене ти не перепрошуй, бо нічого не дістанеш. Моя земля скорше хай пусто лежить, хай по ній скорше жидівські гуси пасуться, а тобі не дам. Моя капуста хай погине в бочках, мою бриндзю нехай черви точать, а Лолин Марійка її їсти не буде...

І Василька похрестили ми без того, щоб бодай один Липей, крім мене та дитини був на хрестинах! Ще й тепер не міг батько простити Лолин Марійці, що ввійшла в його родину, дармо, що вже дала на світ двох внучат.

КРИВАВИХ ДВІСТІ ТИСЯЧ

Мій батько одержав від американського консуля листа, що за сином Іваном має одержати гроші, багато грошей.

Вже я згадував, що брат Іван в Америці. Отже він ще далеко перед війною покинув рідний край і поїхав до Америки. А коли до світової війни замішалась й Америка, брат Іван зголосився добровільно до американського війська. Іван був мудрим хлопцем вже змалку і в Америці скоро поступав вперед, добре вивчив мову, записався приватно до школи й таким чином при американському війську досяг ступня четаря. Американські старшини на випадок смерти, були високо забезпечені.

Американську армію кораблі відвезли до Європи на різню. Четар Іван Липей попався на французький фронт і поляг на полі слави...

Відумерщина була записана на батька. Також крім забезпечення, Америка признала платню тим, яких вояк назвав своїми спадкоємцями.

Незадовго і прийшло кривавих двісті тисяч корон за вбитого «лойтенанта Джон Липея», якому розторошив тімя німецький гранат... Батько одержав ці гроші на руку. Він і так був найбагатшим господарем в ці-

лій околиці, а тепер за ту велику суму зможе купити і сто газдів у селі. Крім того, одержує батько за Іваном місячну пенсію з Америки, п'ятьсот корон, а найменший брат, Петро, таким самим титулом тисячуп'ятьсот. Так було написано в завіщанні четаря Івана Липця, щоб на випадок смерті з ренти три четвертини одержував улюблений брат Петрик, а одну батько.

Мій батько був щедрий для своїх других дітей. Одержані гроші з Америки розділив дітям. Не тільки синам, але й дочкам, Марії, Олені й Анні, залишивши для себе тільки місячну пенсію. Петро сам дістав половину з одержаної суми, крім пенсії.

Але мене видічив вповні, з грошей не хотів мені дати ні сотика... Не дав мені жадної землі і тепер вилучив мене з розподілу грошей. Я був видічений.

Що то значить: видічити сина?

Коли б я був ремісником, службовцем, чи мав інші прибутки, то видічення не було б страшне. Але видічити селянина, це значить, що відібрати з його уст кусок хліба, значить: засудити його на голод, на вічні недостатки й нужду. Та не тільки його, але й невинних дітей.

А яка ганьба, який сором бути видіченим! То значить, що він не є достойним бути сином свого батька; він не заслуговує на те, щоб його люди шанували, щоб його поздоровили... Він видічений, він викинений із своєї дідівщини.

З великого жалю я розболівся. Був я того свідомий, що мене батько не любить, але ніколи не сподівався, щоб мене батько видічив вповні, щоб я не одержав ні сотика з тих грошей, що дістала родина за братом. Чей же Іван мені таким самим братом, як і другим.

ПОБРАТИМ ФІЛЕШ

Я хати не тримався. Був до цього часу порядний, працьовитий, але тепер із дому тікав і почав з горя пити. Ох, велике нещастя нарobili ті криваві американські гроші. Всьому винен батько, що був такий несправедливий, що ділив так не по правді.

Обійми Люли Марійки вже не могли мене дома здержати. Мене боліла душа і я запивався, щоб за-

бувати своє горе. А ще й люди докоряли мені і я нераз почув гіркі слова:

»Ти, Ільку, ходиш бідний і телепаєш²¹ дрантям, твої діти голодні, а твій батько їсть білі паленята*) і поливає вицце... Твій брат, Петро, одягнувся як пан, купив самохід, і возиться, як міністер ...а ще й землі скільки накупив, не тільки дома, але і в Севлюші. Гарний маєток біля церкви — то його... А ти що маєш? Трясеш бідною...«

Спізнався я з рипинським Василям Філешом, що »барабив«²² собі всюди по Верховині.

— Побратиме — сказав один раз він мені — ходім шукати праці.

От і пустились ми в мандрівку. Блукали по Сидьовиру, по Хусті, в Полянах і по цілій Верховині. Що заробили, те й пропили та протратили.

Одного разу, п'яний, вдерся я до батьківської хати.

— Батьку, гроші давайте! Дали ви іншим, давайте й мені.

Батьку й слухати не хотів про те. Я далі вимагав і щоб позбутись мене, кинув мені під ноги декількасот корон.

— Це все батьку?

— Іди мені з хати, бо сокирою тобі голову розколю...

Взяв я гроші, подивився на їх і мало-мало не пірвав на дрібні шматки... Та лиш стільки належиться мені з четверть мільйона?

Стрінувся я якраз з Філешом і ще того самого дня пропили...

Мене ніщо не могло дома привязати. Жінка проклинала свою долю, проклинала американські гроші, що знищили чоловіка.

Не минуло й два роки від того часу і прийшла на світ і третя дитина, Гафійка і вповні завязала руки бідній жінці, тепер і заробити не могла піти. Ще того треба було! І тих сараку²² двоїчко не мали що їсти, а тут вже й трете. Бідні люди не дуже тішаться цєю благодаттю, але що робити, коли Бог дає...

Бідна Лодин Марійка мучилась, бідувала, сама працювала на діти, бо я розбатарився. Мандрував з Філешом. Ніхто не знав куди ходимо, жінка питала, правда,

*) вареники.

але я завжди відповів, що шукаємо праці. Час від часу і приніс я деякі гроші і коли вдалось жінці захопити, то так і вибрала мені з кишені. Може й добре робила, бо інакше вони мені в кишені довго не задержались: пішов і пропив з побратимом Філешом. Ох, скільки раз мене жінка просила, щоб залишив це побратимство, але я її не послухав.

ТРАГЕДІЯ БРАТІВ АЙНГОРНОВИХ

В ті часи якраз гуляв по Верховині славний юпришок Микола Шугай, що був страхіттям жидів і жандарів. Від багатих брав, а бідним роздавав. Жандари дармо гонили за ним по лісистих горах.

Ми два з Філешом піячили. Працювали тільки на те, щоб потім пропити. Навмисно скривались, волочили ми по чужих селах, щоб я мав спокій від жінки, що вічно була мені в пятах. Мали ми і свої «гешефти»²³, але про ті радше не говорили. Не було в тому нічого страшного, тільки могли нам фінанси «ступити на мозолі». Ніхто не знав куди ми ходили. Одні говорили, що ми пристали «до банди Шугая», другі — що ми тайно полюємо на дичину, а інші ще й поганіші речі говорили про нас, але ні одну не було правдою, хоч ми й блукали: раз в Торуні, раз у Студенім, то знов перекинулись на тереблянську річку.

І враз прийшла страшна вістка: п'ятнадцятого вересня двадцятьшостого року в Красношорах розбійники напали на жидів і застрілили братів Айнгорнових... Хто той злочин поповнив? Всюди казали: банда Шугая.

З Філешом мене ніхто не звязав, були випадки, що ми розходились і по два тижні не бачились. Але менше більше знали один про одного.

Дуже я здивувався, коли одного разу прийшли жандари і мене заарештували. У в'язниці побачив я й побратима Філеша. Тут я довідався, що нас підозрюють у вбивстві жидів. Від того злочину я відпирився ногами й руками. Присягав, божився на чому світ, що нічого спільного не маю з вбивством.

— А Філеш? Винен, чи ні?

Ілюстрація М. Михалевича (1980)

— Хіба ж я в ньому сидів? Звідки можу я знати? Кажу, що ми не завжди були разом. Красношори недалеко.

— Панове — кажу я слідчому судді — мої руки брудні: вкрав я від батька барана — єдина це моя крадіж, хоч барана я виплекав — але хоч і брудні в мене руки, вони не закривавлені, до них ще дотепер не липне людська кров... Я курки не можу вбити, а не то що людини.

Але обставини говорили проти мене. Поперш, що мене в той час не було дома, потім були свідки, що бачили високого чоловіка і догадуються, що тим міг бути я. Боронився я, заперечував і дармо були благуючі слова та погрози слідчого судді, щоб добровільно признався до вини, я все те відкидав, бо я не винен. Повну свою невинність тяжко було мені доказати, бо якраз тієї ночі блукав я по горах, але мені невірили.

— Чого ж ти ходив по горах? — питали мене вже на суді підчас розправи.

— Славіні панове, признаюсь: перекрадав коні з Галичини через границю, щоб заробити гроші — відповів я, а далі й продовжав:

— Перекрадав я коні, свині, сіль і муку, один товар туди, а другий звідтам, пачкував, був контрабандистом, але на жидів не стріляв і жадного жида я не вбив. Коли був би я хотів брати на свою душу яке вбивство, так був би вбив я тих людей, що нераз ніччю, давали мені гроші на коні... Врешті Айнгорнів ограбили, а в мене жандари не знайшли більших сум, хоч останніми часами я досить добре заробляв.

Боронився я як тільки міг, але дуже тяжке було моє положення. Люди пачкують не при свідках. Правда, того вечора говорив я на галицькому боці з товаришем, від якого коні перебрав, але як він повертав, то стрінувся з пограничною сторожою, на приказ він не став і його застрілили. Одинокий живий свідок міг бути у мене, але доля хотіла, щоб він замовк на віки.

На цій розправі була і Марійка. Коли судді вповіли присуд, що мене замкнуть на дванадцять років тюрми, то бідна жінка зімліла. Заболіло її серце, немов ножем прокололи її в грудях. Не хотіла своїм вухам повірити, щоб її чоловіка відібрали від неї на такий довгий час. Плакала, ридала, але ніхто її не пожалів.

Грубий па'н, що сидів ліворуч в чорному плащі, сказав до неї, що коли хоче, то може розвестись.

— Як то розвестись? — пита'ла здивована Марійка'.

— Так, щоб не бути більше його жінкою.

Перший раз вона почула, що й так можна. А то вона так знала, що коли вже раз їх звінчають, то тільки хрест і лопата можуть їх розлучити.

— ...щоб я від цього чоловіка' відійшла?... Того ніколи не буде, того не дждетесь, щоб я його покинула'.

Ох, як це було добре мені почути з її уст. Як був би я радо прискочив до неї і за це її обцілував, дорогеньку мою любу та вірну жіночку...

Проти присуду я апелював на вищі суди. Чув себе вповні невинний, свято був переконаний, що пани помиляються і а'чей правда вийде на денне світло та випустять мене, батька трьох дітей... Я каюся, чом я не слухав жінки, чом я не сидів дома і чом я блукав та попав у таке страшне підозріння. В душі я собі приобіцяв, що як мене звільнять, я всі свої хиби направилю і житиму тільки для жінки й діточок.

За декілька місяців знову розбирали вищі суди мою справу і я знову пережив розчарування, бо присуд вповні потвердили.

І написав я жінці листа, що хочу ще її бачити з дітьми, бо незадовго відвезуть мене далеко-далеко і не буде можливо побачитись.

Чекаю, а жінки нема, не приходить. Вже два тижні минули, а її нема. Вже хотіли мене відвести та я відпрошувався, щоб ще зачекали, бо мушу розпрацатись з родиною.

Третього тижня і прибула моя жінка з діточками. Раніш не могла, бо не мала грошей на дорогу. Мила жидам підлогу, працювала на полі, щоб зібрати потрібні гроші на троїчку їх. Найменшу, Гафійку лишила в колісці. Чого ж немовля тягнути, коли ще й говорити не вміє.

Як звикли казати — не мав я серця з масла, був в душі твердий, але таки не витримав, щоб не заплакати при цьому працанні. Добре я знав, що відходжу так далеко, що мої найрідніші не зможуть за мною

поїхати і проминє й десятка років, доки їх знову побачу.

Сторож вязниці був такий добрий і дозволив мені бути цілі дві години з моїми найдорожчими. Хлопчика, Василька, взяв я на коліна, а старше дівчатко стояло біля мене і довгенько бавився я з ними. Цілував дівчишку, цілував дорогого свого хлопчика, тут-там і клята сльоза впала з моїх віч, а жінка тихцем ридала.

Пращався я з дорогою жіночкою, Марійкою, пращав свого маленького, трирічного Василька. Ще і ще-раз кинулась Марійка в мої обійми, аж врешті сторож приступив і просто силою розірвав нас. Жінку з дітьми вивели, а мене зараз другого дня відвезли в далеку тюрму.

ЗА РЕШІТКОЮ В ЛЕОПОЛЬДОВІ

Під сильним дозором двох озброєних сторожів, прибув я до Леопольдова. Вже ледви чекав, щоб ввійти, до тюрми, бо кайдани гризли мені руки. Ще зранку наклали мені на руки заліза, щоб я з потягу не втік і зняли тільки Леопольдові, в канцелярії тюрми. Перебрали папері, зпершу завели в купальню, постригли наголо голову і поголили вуси. Дивувався я, чом голять вуси, коли я того ще бажаю. Що пострижуть мене наголо, це ще я розумію, але при чому тут вуси?

— Це також належить до кари — пояснював мені голяр, що й сам не мав волюся, ні на полові, ні під носом і був такий самий вязень як і я. Бритву йому сторож видав, годів мене під доглядом, а коли був готовий, то знов сторож забрав бритву назад і сховав.

Після купелі, знов завели мене до канцелярії і тут позаписували в різні книги, потім повели до окремої кабінки, відфотографували мене зпереду і збоку, відбили і тут пальці на окремий папір і переодягли в пошарпаний полотняний одяг.

Потім підійшов до мене вязень, що писарував в канцелярії і подав мені велике число, щоб пришити собі на блюзі. Моє число мусило цифру 1551. По-

дали мені на' руку коц і 'повели до окремої келії.

Сторож сказа́в, що жив тут недавно один, але цими днями «натягнув ноги» і вчора його похоронили. На його опорожнену «причу» привели мене. Думаєте, дуже приємно спати на дошках, де перед днинною сконав бідний вязень...

Вечеріло, я роздягнувся і ляг спати. Довго не міг я заснути, це ж моя тут перша ніч. Під ребрами дошки, до чорта, тверді і ніяк сон не приходить на очі. Аж десь глибоко вночі здавив мене сон. Щось приснилось мені, таке погане.

Вже скоро зрашля, дуркнув²⁴ сторож у двері на вставання, бо дзвінок я проспав. Я зірвався з дощок і зі сну небагато пригадував. Якась річка і в ній повню крові... а про решту забув... сторож перебив. А шкода, бо люди кажуть, що сон першої ночі часом сповниться...

Розглянувся я ліпше. Моя келія була вогка, сувора, холодна і страшно непривітлива. Брудні стіни порожні, вікно побудоване високо, сонічко ніколи не загляне. А решітки на вікні такі грубі, що й пильником не можна їх перерубати. Скромну темницю в Хусті з тюрмою в Леопольдові ніяк не можна було порівняти. Це просто величезне, грубими та високими мурами обведене місто, відокремлене від живого світу людей. Тут людина не є людиною, тільки числом.

До заряду тюрми належало велике господарство, хліви, стайні, а там годувались корови, коні та безроги. Поза мурами тюрми розтелялись просторі поля, де під доглядом сторожі господарили такі вязні, що вже не багато мали відсиджувати.

Отак минув день, перший, довгий день, тюремного життя в Леопольдові. А життя тут однакове, сіре й дуже строге.

Другого дня раненько в пятій голосив дзвінок, що треба вставати. Потім принесли скромне снідання: кмінову юшку і невеликий кусочок чорного житнього хліба. По сніданні, привів я келію до порядку, замів і помив підлогу. Потім прийшов інспектор, перечитав мені суворі приписи домашнього порядку. За найменшу провинку чекала вязня тяжка кара.. Те, що відберуть покривець на декілька ночей, або засудять на сухий хліб і воду на пару днів, належало до легших кар. Найтяжча була та кара, як запхали в темний, під-

земний льох, засудивши при тому ще й на твердий піст. До того ця діра тісна, ані стати, ані ноги протягнути. Перебувати в отакій ямі, це щось страшного. »Карцерів« отих бояться вязні, як вогню.

Потім заявив мені інспектор, що буду сидіти в келії одинцем.

— Як довго? — спитався я.

— Може й третину цілого часу. Але як будеш зразково поводитись, то менше.

— Та це не можливо! Одинцем тут сидіти — людина збожеволіє... В хустській тюрмі ніхто одинцем не сидить.

— Хустська тюрма то тільки »чистилище«, а тюрма в Леопольдові — пекло! Розумів?

— Так є, пане інспекторе.

— А щоб не було тобі нудно, то дам тобі якусь працю... Що вмієш робити?

— Та тільки господарство — відповів я скромно.

— З того наразі не можемо користатися... В келії не можна орати, ні косити... Хочеш копирти ліпоти? Мішки шити, або кошики плести?

— На теслю або на столяра радше хотів би я вивчитись.

— Не піде. Тут не можна дахів робити та »кльюци« тесати, ані столярські варстати тобі сюди не поставимо.

І я вибрав ткацтво. Дістав невеличкий станок, рамки всілякі і почав працювати в келії одинцем. Почав я таки зразу джерги, ковдри, а потім, як вже ліпше вивчився, то й гарні килими, дорогі та панські.

Денно міг я проходжуватись по широкому дворі по одній годині а в неділі і святах дві. Але й тут одинцем. Це був час, який ми нетерпеливо ожидали, яким ми найбільше тішились. Пізніше знайшовся я на проході зі своїм приятелем Філешом, але заборонено було нам говорити, тільки бачились ми здалека.

Листи вязні одержували зрідка, а відвідувати можна було тільки один раз в місяць. Здебільша до всіх приходили, хоч і зрідка, відвідувачі, до цього прибув батько, того жінка навідала, за тамтим дівчина прийшла довідатись, тільки я був забутим Богом і людьми, мене ніхто не відвідував. Отакі відвідини значили для вязня свято. Правда, були вони рідкі. Інакше, були ми цілком відірвані від світа, жили своїм окремим тюремницьким

життям. Старші в'язні, що вже досиджували свій час і знали добре поведінку, ті вже могли під доглядом виходити на працю до загороди поза тюремними стінами, а навіть до міста. Їм було дозволено курити денно по дві-три цигарки.

Дуже тяжко було мені так жити. Строга карність, сувора поведінка сторожів була невнюсіма. Ще лиш праця давала сяку-таку насолоду. Коли б її не було, то бідні в'язні подуріли б.

Отак і минули два тяжкі роки. Тиждень здавався місяцем, а місяць довгими роками.

Аж одного дня, ввійшов сам управитель і сказав мені, що від нині можу мешкати спільно. Я дуже втішився і просив управителя, щоб дав мене разом з моїм побратимом, Філешом.

— Таких двох птахів разом не дається. Ви тут перевернули б мені келію в двох.

Та хоч не дозволили нам жити разом, з приятелем, всежтаки, я дуже тішився, що перейду до спільної келії. В юцїй проклятїй келїї на самоті людина поволї ї говорить забуде. А ще вогка і нездорова.

Недавно був я на лікарських оглядинах, бо щось мене в грудях кололо... Лікар покрутив головою і ніщо не сказав. А ось тут і зміна житла. Може то лікар порадив?

Завели мене до широкої келії. Там перебували два в'язні: 1342. та 1435. Перший убив брата при сварці на маєтку і був засуджений на десять років. Це вже був старий дядько, сидів вже п'ятий рік. Другий був молодий, гарний, сильний парубок, синок багатих родичів. Задавив свою любовницю і кинув у кершицю, щоб не треба женитись з нею. Одержав за те п'ятнадцять років кари і сидів четвертий рік, вічно мрїючи про волю. Хоч «на око» був тихий, але в душі ніяк не міг погодитись з обставинами.

— Ой, людоньки, не витримаю, ніяк не видержу — сказав він нераз і не двічі. Цей молодий малярчук звик був до товариства, до жінок, а тут і папіроски не було. Поблід, змарнів, так само як і ми.

Старий, словак, 1342., занедужав і його відвезли до лічниці.

— Ох, лічниця — зітхав молодий в'язень 1435., коли б я був у лічниці, то я був би і на волі.

— Все одно, зловили б і привели знов сюди.

— Зловили б вони чортового батька, а не мене. Париж, Марселя, чужинецька легія... Там ніхто не питає що ти за'юдин... А вже скорше в гарячому Мароко, в боротьбі з дикими ріфкабіями, як гнити в отій пліснявій целі.

Париж, Марселя, чужинецька легія... Ніколи ці слова я в Воловому ані не чув. А тут навчився... Навчили мене інші... Тут чоловік здибається з людьми, що знають світ. І вчать одні одного — розповідають, говорять, навчають. В тюрмі багато дечого можна повчитись. Як доброго, так і злого. Звідсіль виходять вивчені майстри, люди розумних поглядів, спокуювали вони кару, навчилися ремесла і вертаються між рідню провадити порядне, благочестиве життя. Але також звідсіль виходять і найбільші злодії, вломники, грабіжники, убійці.

Тут є майстри на те, »тяжкі хлопці«, які постараються, щоб був прибуток нової злодійської генерації...

Але повертаймо знову до нашого малярчука 1435.

— Ох, коли б тільки до лічниці — ...мріяв він постійно.

— А з лічниці теє... можна втекти?

Малярчук лиш подивився на мене, але нічого не сказав. Ще добре не знав мене, не хотів зрадити своїх плянів. Я був дуже цікавий і завжди його випитував, хай він скаже, як можна з лічниці втекти.

— Дурню, та не можеш догадатись? — промовив він і пояснював: — Один мій приятель втік таким способом, що трупа переложив до свого ліжка, а сам ляг у візок, в якому перевозять мертвих до трупарні... А вже звідти забава втекти.

Десь четвертої ночі збудився я вночі і чую стогін. Нас було тільки двох, малярчук і я. Малярчукові зробилося зле. Засвітив я світло і дивлюсь, а бідний товариш недолі в калюжі крові. Залярмував я сторожів, малярчука зараз понесли на ношах до лікаря, а той заявив, що рана не така тяжка. Потримали його декілька днів під лікарською опікою, а потім пригострили кару: піст, карцер, тверде ліжко й інші тюремні блага. До мене він вже більше не повернув. Зустрівся я з ним опісля на проході. Запитавсь я його, що з ним властиво було.

— За всяку ціну хотів дістатись до лічниці, от і підрізав я собі горло кавальчиком скла.

— А хіба ж варто було? — питав я.

— Ох, який ти дурень — лаяв він мене — ...Як і тобі налететься з цього добра тільки в уха, що й мені, то й ти знаходитимеш способи і нагоди, щоб дістатися бодай до лічниці. Не забувай, що з лічниці скорше можна дістатись «на свіже повітря». Там чи решітку переріжеш, чи через стрих викрадешся і є більша надія втекти, ніж із келлі.

Казали потім, що мій малярчук викрав ложку, поламав на куски і проковтнув, а навіть цвяхи й скло проковтнув. Сим разом таки дістався до тюремної лічниці на операцію шлунка. Втекти йому одначе не вдалось, але прокляті мури таки опустив — мертвий... Операція була тяжка і не вдалась, він помер. І так число 1435 зліквідувалось назавжди... Сумний був то похорон молодого хлопця, дуже сумний, хоч до частих похоронів ми звикли.

Та хоч бідні в'язні й думали вічно про втечу, я про це ніколи не думав. Бож яким чином? Хіба ж птахом був би, щоб вилетіти звідсіля. Ані не мізкував над тим, бо добре знав, що марна надія.

В тюрмі я поводився дуже добре. Управитель мене похвалив і відзначив тим, що дозволив мені носити вуси і довге волосся. В очах сторожів це вже щось значило.

Найбільшою втіхою в'язнів було те, як дістали листи. По десять разів перечитували, радіючи, як малі діти. Я їх одержував найменше. А коли й дістав, то ні крихітки ними не тішився, бо там були самі сльози, самі нарікання. Голод, біда, нужда — оце були вісті з Волового.

Голосився я на вислух. Просив іншу працю, хотів вивчити інше ремесло.

— Батько мене відідичив, мушу думати про якусь майбутність. Ткацтва на Верховині непотрібно, там кожна газдиня тче сама, а вже скорше виживо з столярства.

Директор це узглядив і дозволив, щоб я працював від тепер в майстерні столярства.

Я вчився і таки наляг серйозно, щоб вивчитись на столяра. Та ж багато років я втратив. А столярство, це вже щось інше. Воно мені не зашкодить.

В майстерні ліпше працюється, бо є нас більше. Були там старші майстри, що вже добре вміли реме-

сло, були помічники, але були й початкові учні, як і я сам. Серед спільної праці час скорше минав. Аби тільки здоровля.

Але з тюрми рідко хто вийшов здоровий, особливо, як сидиться в тій десятку літ, або й більше. Коли не тіло, то душа стане хворою.

Згодом і я довідався, що я хворий. Вогка келія й невідраднє тюремне життя підірвало мені здоровля. Показувалась грудна хвороба. Та я ще був легінь як дуб і ще до цього часу не дуже відчував.

СИРОТАМИ

Одержав я лист від жінки і мало не розплакався. Писала ж вона так, що виривала з людини душу. Малювала своє життя темними красками. Писала вона:

»Гірка твоя, Ілька, доля, але стораз гірша моя, бо я мати й не можу дивитись на дітей, як вони голодують. Що ж я їм дам їсти, коли й сама не маю? Але діти того не знають, діти не розуміють, що «нема», діти знають «дай». Але звідки все те має взятись, вони не питають...

»Вже тиждень нема ані куска хліба в хаті. На дворі вже ціпить зима, а дров у нас ані «за псом кинути».

— Сьогодні пішло старше дівчатко у «Бабину Погарн»²⁵ і притягло ломаку, але так задеревіло, що прийшло плачучи... Постолів нема, босе... Надворі мороз, а хата неоплена... В старого Липця стільки дров попід хату, що було б і на три зими... А Василько плаче...

— «Мамко, дай мені хлібця... гарного, жовтого меляйного оципка, бо так їсти хочеться...

— «Нема, дитиночко, нема! Ану ж, засни, рано мати піде до жидівки білизну прати на річку і принесе тобі біленького колача... тільки не плач...

— «Мамоцко, дай тепел сколше меляйного, ніз завтла білого ...дай мамоцко, бо я голоден... — плакав синок.

»Поцілувала я нещасного синка, а рясні сльози так і залили мої очі і текли тоді лицями.

»І пішла я до багатого свекора, старого Юри Липця, до твого батька.

— «Коли не шкодуєте мене, то ж пошкодуйте мої

діти, та ж внуки вам... Дайте мені віко*) мелаю... ні, не дайте, а позичте, бо діти голодом пропадають... Відпрацюю вам, тату, піду вам копати, чи серпом відроблю...

— «Нема в мене мелаю для твоїх дітей! — сказав свекор і я пішла без нічого. У його по подах, по скринях муку миши поїдають, але своїм внукам він не дасть».

»Пішла я тоді до свого рідного батька в Лозянський і оповіла все своє горе:

— «Батеньку, хіба ж ви мені допоможете, більші ніхто на світі».

— «Ти дурна — відповів тато — лиші діти Липеві, а сама ходи додому. Як я буду їсти, то й ти не будеш голодною. Бувай у батьків, ще вони тебе і нагодують і приодягнуть. А Липей хай собі будуть без тебе. Кажеш, плакатимуть голодні діти? — хай йому плачуть на похову, хай їх сльози затоплять його».

»Тоді і повідомила — чужим чоловіком переказала — я свому свекорові, хай старається дітьми, бо я вже з Лозянського не поверну, а зістану в свого батька...

»І ти собі, чоловіче, думаєш, що я довго зістала в свого батька? Ані три дні не могла витримати без дітей».

— «А це куди ти збираєшся? — питав мене батько».

— «Не можу витримати без дітей, та ж вони голодні, ледви що лишила їм трохи муки та бульби. Старий Липей, як дочувся, що невістка пішла в «лишанки»²⁶, то лиш плечима стиснув, гей би сказав, що «можете і повіситись...»

— «Дурна, зіставайся у батька — каже мені тато».

— «Ні, повертаю до дітей, вони ж мені рідні. Не витримаю без мого Василька і дочок. Краще буду голодною, щоб тільки разом з ними. Та ж мої донечки і мій синок мене виглядають, плачуть за мамою... немов сюди чую, неначе дзвонять мені в ухах, їх слова «мамо, дорога, люба мамочко... — Ні, батечку, їду до дітей. Як хочете, то споможіть мене, дайте щонебудь дітям...»

»Візьми, що можеш — відповів батько, я взяла на плечі пів віка муки кукурудзяної, щоб було хоч на чир...»²⁷

Кривавими рядками, крізь сльози описала вона все

---

*) біля 25 кг.

своє горе, нарікаючи на свого свекора, тобто мого батька, що має серце з каменя. Людина чужому допоможе, але він найрадше втопив би їх в ложці води.

Я написав батькові:

— Батьку, ви мені не батьку, коли ви топитеся в розкошах, а моїм бідним, нещасним дітям відмовляєте і дров привезти до хати. Коли вже голод терплять, бодай би не мерзнули. У вас коні, у вас воли й слуг на чорта...

Опісля писав мені брат, що як одержав від мене батько листа і побачив, що це від мене, то недочитавши, порвав його на куски і вкинув до печі...

Отак і роки минали, в нещастю, в біді, в недостатках. Поволі вже восьмий рік минав, як за мною зачинилась брама в Леопольдові. Я дошки стругати вже вмів як майстер, нічо не змінилось, тільки частіше кашляв, над подосницями з'являлись срібні волоси, а на чолі морщини. Це в Леопольдові. А вдома моя родина більше раз була голодна, чим сита. Листи одержував я дуже зрідка, до року може три-чотири. Але кожний мені приносив журбу. Але що ж я міг зробити, коли я тут безрадний. Колись відай і для мене засвітить вільне сонце.

ЛИСТИ, ЩО ВБИВАЮТЬ ДУШУ

Мене звали до канцелярії тюрми. Там управитель сказав, що з уваги на те, що продовж восьми років я зразково поводився, закон допускає, щоби в'язневі була третина кари дарована. То значить, що замість дванадцять років, сидітиму тільки вісім...

Від останнього листа я і так змінився. А колись я був безжурним собі хлопцем, завжди з усмішкою на устах. Завжди веселий, жартівливий. Радіти, веселитись — оце був я.

Це собаче життя і пригноблюючі письма від своїх мене мучили. А найгірше пригноблювала мене думка, що я вже хворий, в моїх легенях відкрив лікар зародки сухіт і хоч я вважав на себе і лікувався, все одно невилічився. Прюбути такий довгий час в цій страшній тюрмі. Поволі вже й тридцятьвосьмий минає. Подивлюся

в дзеркало, а моє обличчя борозни поорали. З біди, а не з гаразду. Обличчя змарніло, а очі такі сумні..

Але тепер, як я почув, що введовзі я побачу свою любу Марійку і свого Василька, я з великої втіхи рад був би до самої стелі підскочити. Яка потіха, яка радість! Мої очі радістю сміялись, а на устах з'явилась так давно не видана усмішка.

— Хто підпише реверс? — питався управитель. Я витріщив очі.

— Що за реверс? — питаю управителя.

— Таку заяву, що за цю, даровану третину часу хтось за тебе ручить, що будеш добре поводитись.

— Та хто б інший, як не батько — відповів я і сказав йому батькову адресу та все інше, що питав.

Повернув я до майстерні і товаришам оповів веселу вістку. «Хоч батько і не любить мене, але, певню, втішиться, як побачить мене на волі» — думав я собі.

— Гей, хлопці, незадовго працаємось. З вами вже я не довго стружу дошки...

Я дочиста змінивсь, мною можна було мухи ловити. І настрої у мене веселіший, посвистую собі під носом, сям-там і верховинську пісню задудоню.

У вільному часі вів я щоденник. Записував, що тільки прийшло на гадку. Була там оборонна промова з процесу красношорського убійства, потім всілякі записи й нотатки про товаришів, про життя в тюрмі і різні спогади.

Одного гарного дня, якраз я гиблював дошку, як прийшов по мене посол з канцелярії і звав мене до управителя.

Зайшов я туди, а там з уст управителя почув таке, що цілий світ закрутився зі мною. Як був би не той стіл, що рукою підперся до нього, то був би на землі повалився.

Директор з урядового листа читав, що Юра Липей, тобто мій батько, на запит югара, до протоколу заявив, що він реверсу не підпише і не бере відповідальності за сина Ілька... Мій рідний тато не бажав, щоб я чим скорше звільнився з тюрми й побачив своїх дітей. Я не хотів вірити своїм ухам, щоб мій батько не мав до мене серця, щоб мій батько, мій рідний батько бажав мені загибелі.

Затиснув я кулак, закусив губи і подивився у небо.

Закляв, зніс всі зорі й сонце з неба, щоб грим убив такого батька, щоб у землю застряг... Та не досить сидіти в тюрмі вісім років? Він, батько бажає, щоб сидів дванадцять?

Ні, батьку, за це я ще розрахуюсь з тобою. Це ще ти колись згадаєш! Поміщусь, присягаю на чому світ, що поміщусь я на тобі. Я шанував тебе до тепер, думав на тебе, як син за рідного батька, в кожному листі поздоровляв і тебе... Завжди питався я в листі, що ти робиш і чи ти здоров, хоч ти мене з роду ненавидів. Але коли ти мене не хочеш узнати за сина, де є то написано, щоб я тебе шанував як батька? Бажаєш ти моєї загибелі, не шкодуватиму і я тебе...

Двісті тисяч корон дістав ти з Америки, маєтків, грошей у тебе, як сміття! Щонеділі зайдеш з своєю теперішньою жінкою-мачохою до Штурзі на вино та пиво. Та про мене ти пий, хоч і купайся у вині, хоч і втопись в ньому. Але не бажай мого пещастя. Не спомагаєш дітей — добре, мої діти хай будуть голодні. Віддай колись і я звідси виїду! Не допомагаєш їм своїм власним майном — чорт бери! Але забрати майже чверть мільйона корон і не дати з того ні сотика бідним, запущеним сиротам, це вже забагато. Тут вже нема за грейцар людськості... Аджеж Іван мені також братом. За його шкуру ти з мачохою винце поливаєш.

Ех, батьку, батьку, волів бути мені батьком останній циган, Гусьо знад села... Я був би далеко щасливішим, ніж тепер, що маю батька мільйонера. Про мене можеш ти мати грошей, як полови, але серце мене болить, що ти рідного сина засудив на дальших чотири роки тюрми... Ще не досить тобі того, що у вогкій келії сухоти дістав, бажаєш, щоб я тут і погнів між отими пліснявими мурами.

Я плакав, як дитина. Вже не йшов я до майстерні, а просто до келії. Кинув собою на сломяник і ридав, як ніколи перед тим. Ще ніхто, ніколи мене так не обікрав і не понизив. Хто ж тоді має заступитись, як рідний батько не хоче?

Почував я себе дуже щасливим. Аж тепер я побачив, що нідної людини на світі нема в мене. Брати відцурались, а тепер батько завершив, покинув мене назавжди.

Пережив я дотепер чимало лиха, чимало трагедій.

Здригнуло мені серце й тоді, як почув тяжкий присуд над собою, коли присудили на дванадцять років тюрми... Але й тоді не боліло мене так серце, як тепер. Ніколи був би я не сподівався, що рідний батько відкажеться від мене. Я добре знав свого батька, готов був вірити, що не хоче мене бачити, що не хоче за мене знати, але щоб не бажав моєї волі, того, що найсвятіше людині на світі, тому я не хотів вірити. Та хібаж може бути батько такої камяної душі? Та хібаж може батько викинути з серця свою рідну дитину?...

Ця вістка, немов каменем, мене приголомшила. Вбила в мені всі людські почування, затроїла в мені душу. Я був напів живий труп. Іда мене не бралась й спати я не міг. Голова гучала, а як трохи заснув, то тяжкі сни мене мордували.

Засуджений, видідичений, окрадений, а тепер назавжди залишений, нещасливий. Хібаж повіситись мені на першу гиляку...

Доле ж моя, та защо ти мене так тяжко караєш? Що я зробив такого, що не маю на світі ні крихітки щастя? Хібаж може вже доля стільки переслідувати людину? Сиджу в тюрмі, хоч сумління моє чисте. Мав залізне здоров'я, та запліснілі тюремні стіни підірвали його. Маю я рідного батька, та безбатченком зробився...

Товариші недолі заспокоювали мене. Я з болю стогнав, тижнями мучився, ходив, мов неживий. Ще гірше помарнів, колись моє гарне лице запалось, а на чолі зродилась одна борозна більше.

Добре слово товаришів мене трохи втихомирило. Відганяв я чорні думки від себе, приятелі підчас праці жартували, управитель перевів мене до більшої келії, де спало нас декілька. Оповідали вони мені свої пригоди та переживання всякі, жартували, сміялись і навмисно мене забавляли.

Два місяці минули з того часу, я почав потрохи цей страшний удар забувати і отворена рана мого серця почала поволі гоїтись.

Та прийшов ще далеко більший удар, що відчинив мені в серці нових сім ран замість одної.

— — — — —

В майстерні якраз закінчували денну працю, як припесли з канцелярії цензуровані листи в'язнів і почали

читати імена. Почув і я своє прізвище й перебрав листа.

Розірвав я коперту. Там крім письма була ще й світлина одного невідомого мені легіня. І почав я лист читати. Почував, що у виски вдарила мені кров, а чоло обняв холод. Мені здавалося, що це сон, а не дійсність.

Щераз глянув я на коперту, чи помилково не є то письмо для іншого, але ні, адреса була на моє імя. Поглянув, хто підписав лист і побачив імя свого доброго приятеля, що досить часто повідомляв мене про домашні справи. Лист був до мене.

Щераз перечитав я його. Серце мені дужче билось і руки дрижали. Приятель писав про таке, що здавалось мені неймовірне.

»Твоя жінка, Марійка, знайшла собі потіху... Доки ти сидиш в тюрмі, вона забавляється з іншим... ходить по забавах... танцює собі з парубком... заглядає легіневі в вічі... Ще більше: живе з ним... з Юрик Василем з Лозянського... Не віриш? Спитайся інших. А ця фотографія — це він... Юрик Василь...

Це вже другий лист я одержав. Одного перед декілька роками за волівського Федорика... Тоді не звертав ніякої уваги, не вірив, тим більше, що потім Федір забрався з села... Але тепер вона не лиш на забави ходить, як колись з Федором, але й живе з ним... з легінем, з чужим чоловіком... Така ганьба, такий сором... люди сміються...

Марійка, що присягала вірність до смерті... Марійка, через яку він посварився з батьком... для якої він в тюрмі сидить... Так! Був би послушав батька. то був би не опинився тут!... Ось на що зійшло велике кохання!... З парубком забавляється... Живе з ним... Ось, чому вона останнього року в Лозянськiм! Хату лишила!

Ох, скільки разів вона мені снилася продовж цього довгого часу! Завжди її в сні бачив сумну, зі сльозами в очах... А по суті вона не сумує, вона всміхається до хлопчика... Вона його цілує, його обнімає... Ох, серце болить!

Ах, Марійко, бодай був би я ногу зломив, коли ступив через твій поріг. Був би я під кущем ранений загинув, нік з тобою пізнався. Була б куля прошила

моє серце, ніж мало вно зазнати такого болю, такої зради, такої поганної, підлої зради... Чоловік за грубими ґратами в тюрмі, крім неба світу божого не бачить, нікуди не виходить, а вона собі гуляє!... З іншим живе...

Серце мені билось, стукало в грудях. Руки мені дрижали і папір випав з рук в болото.

А вночі тільки перевертався з одного боку на другий. Дошки кололи мені ребра гірше, ніж іншим разом. Сон не приходив мені на очі. Я тільки Марійку бачив, як вона в танцю крутиться... як вона з легінями гуляє, як вона моргає на хлопців... як вона цілується з Юрик Василем.

Ах, Марійко, хібаж ти не пригадуєш, як ти схилила голівку на мої плечі, коли ми працювались?... Хібаж ти не пригадуєш собі, як ти мені стиснула руку, подивилась в мої вічі глибоко і заприсягла, що на жадного парубка ти не подивишся?... Ніхто тебе не цікавить... А ти тепер пішла з Юрик Василем.

Це мені казав один голос. А другий шепотів. говорив мені таке: «як ти можеш вимагати від молодої жінки, щоб плістїла сама вдома? Запріпастив ти свою долю і хібаж вона в тому винна? Та хібаж не вільно їй подивитись на світ божий? Хібаж вона має в землю закопатись... молода жінка, до того ще й гарна...».

Це все правда, але вона пішла задалеко. Ніколи я не вимагав, щоб вона сиділа між чотирма стінами. Трохи забавитись, подивитись між люди завжди могла. Алеж вона вірність затоптала ногами в болото, вона зрадила й понизила мене.

Марійку я з душі, з самої глибини серця кохав. На Марійку ніхто не сміє подивитись. Марійка належить тільки мені самому. Я готов кожного вбити, щоб посмів Марійку від мене відлюбити... В Марійки такі гарні чорні оченята, а ротик такий пишненький, ще й брови в неї чорні, як ніч. Волосся як розпустить, то спадає до коліна, просто як ляльочка собі. І тепер ті гарні устенька Юрик Василь цілує... В ті прекрасні чорні оченята Юрик Василь заглядає... Де ж би ні, мухи до солодкого меду скоро липнуть!...

Другого, третього... десятого дня оглядав я ту світлину Юрик Василя... Нікчема один, відбив від мене жінку! Хібаж мало дівчат у селі? Цього я йому не забуду!

Сховав я фотографію до портфелю. Там була ще одна світлина, Марійчина. Порівняв обидві — ніяк не підходили до себе. Довго я дивився на світлину Марійки. Ох, скільки разів я її обцілував!... Зробили в Хусті ще того року, як побрались. Марійка стояла з веселою усмішкою, струнка, мов карпатська смерічка. А леж ті очі! І хтож був би думав, що ті очі такі зрадливі?

ВТЕЧА З ТЮРМИ

Дотепер був я прикладом для всіх в'язнів: тихий, спокійний і послухний. Не нарікав, а зносив свою недолу без слова.

За те дістав я ще лекшу працю тим більше, що запилена майстерня дразнила мої хворі легені.

Під сильним доглядом годував я худобу, кормив поросята і доїв корови. Це була приємна праця і не тяжка, до того ще й завжди на воздусі.

Одного дня зголосив сторож управителеві, що зовнішню браму треба направити. Спорохнявілі старі двері на одному боці лопнули й треба вимінити дошку вище ґратів.

— Пішлить когось із столярні — дав наказ директор і старший сторож в'язнів, череватий та довговусий інспектор пішов у майстерню.

Звернувся він до завідуючого майстернею, щоб назначив одного в'язня-столяра направити браму. Завідуючий оком переглянув своїх людей і каже інспекторові:

— Дав би я вам, пане інспекторе, Ковача, але того болить рука. Оцей ще замало знає, а отому нога впухла, не вилізе на браму... Найліпше буде, як піду я сам.

— Го-го, старий злодію, хочеш знову тікати? Вже ти раз пробував... не пригадуєш собі? — питався інспектор.

— Та деж би я звідсіль тікав, коли мені тут, як в Бога за пазухою: і випити скільки хоч, і мяса доволі... — глумився цей в'язень, знаменитий майстер.

— Ні, на солонину буде вас держава годувати! Са-

крамента²⁸ вам злодійського!... Даєш столяра?

— Там маєте Ілька Липця, він вивчений столяр... він з вусами, певний, той вам не втече... ваше блага баранятко...

— Деж він? — крикнув інспектор.

— Молоко цідить — озвався сторож, що стояв за плечима інспектора.

Призвали мене до майстерні. Взяв я матеріял і знаряддя та рушив з інспектором до зовнішньої брами.

Переходячи широким двором, я опинився під будинком, де зшивали жалівляні міхи. Там працював Філеш — у відділі кропива, з іншими «жалівляниками», як ми їх називали. Він гейби щось передчував, вихилився з вікна, кивнув головою, щоб мене поздоровити і я йому рукою махнув на пращання. Словечка проговорити не міг, бо біля мене йшов наш кат — страшний інспектор, що «шкуру дер» з кожного в'язня. Не один його проклинав, не один гострив зуби та мовився, щоб з ним зустрівся, аж буде на волі...

Цей інспектор був божою карою, страхіттям цілої тюрми, був паном життя і смерти. Бог високо, а директор далеко. Це був від директора більший пан. Бо директора ми бачили зрідка, а цей був вічно з нами. В нього при боці револьвер, а в руках бич.

Перед ним мусів кожний в'язень свічкою стояти «позір». Залюбки вдаряв він в'язня кулаком у підборіддя, або копав ногами куди попало. Чимало ходило проти нього на скаргу, особливо зі «свіжих транспортів». Але потім жалували, бо він страшно мстився. Краще було терпіти.

Слова він не дуже вибирав. Правда, цьому товариству знайомі були вуличні слова, бо тут були найтяжчі злочинці. Але щодо лайки, то він і останнього в'язника перевищував. «Виливати помій» вмів він по майстерськи. Відомий був його «Отченаш». Як він його виголосив, то стягнув із неба христове розпяття, всіх дванадцять апостолів і так кляв, що й останні душоуби вуха затикали.

Дійшли ми до брами, я виміряв місце і відміряв дошку та почав стругати. Інспектор приглядався моїй праці, а я пробую до нього заговорити.

— Не говори, а працюй, а то як дам тобі стусана в черево, то й материне молоко з тебе потече і ще

нині будеш з паном Бопом у царстві обідати... щоб тебе хрест господній побив, ти конокраде, ти бандиге... Ладишся звідсьль втекти?...

— Тепер, коли я вже тут вісім років?... О, ні, вже хочу »дослужити« і відійти так, щоб ви мені руку подали...

— Ну, прибивай вже, а то дам тобі по зубах, то очі тобі випадуть...

Постругав я дошку, зачепився за ґрати і піднісся у горішню часть брами. Взяв у руку топір, щоб прибити дошку. Але двері все відчинялись і я не міг вдержатись нагорі. Тоді прийшов сторож, що стояв на брамі з рушницею на плечах і одною рукою тримав двері. Грубий інспектор припер черево до одвірка і він помагав тримати.

Я добре розглянувся. Поблизьку не було нікого, лиш нас трьох. Підняв я топір, щоб забити дошку і в тому менті мов блискавкою вдарив сокирою по голові сторожа. Другий удар спрямував я до голови інспектора і то, як кажуть, »під кліпа юком«. Сторож опустив руки, рушниця зразу випала йому із рук і він повалився на землю. Інспектор гейби прочунився, але я вдарив його щераз і він як стояв, так і ноги зівляли йому та похилився вдолину, підтираючи одвірок, а відтак немов сів собі.

Я зіскочив. Блискавкою майнула мені думка взяти рушницю, але ремінь сторож зачепив ногою, до того й двері зачинились і я не мав часу відібрати рушниці. Лишив все, вискочив поза тюремні мури і тікав в напрямі річки Вагу. Далеко я не тікав, бо край річки побачив вигідне місце, що заросло тростиною. Скочив я у тростник і сховався.

За яких десять хвилин почувся стріл, сторожі залярмували ще й жандарів і самі розбігались скрізь по полях і близьких околицях. Неодмінно були б мене зловили, коли був би не сховався недалеко. Незадовго почулись тупі кроки, наближались до річки, до мого сховку. Я виломив тростину, взяв до рота, щоб було чим брати повітря. Занурився цілком під воду, переcheкав біду, а коли вони відійшли, знову піднісся з води. Але зате в воді чепів цілісенький день до пізнього вечора. А коли хто наближався до мене, я знову брав тростину в уста і знов ліз під воду.

Хоч і не було зими, а всеж був це початок веросня, вода вже була досить холодна. Зуби мені цокотали, але терпеливо лежав у воді поки не стемніло.

Сторожі сердито повертали до твердині, в'язня піде не знайшли. Сповістили всі жандарські стації, напевно подали і опис втікача. Прийдеться конче змінити свій зовнішній вигляд, щоб не переловили.

Як я пізніше довідався, моя втеча була справжньою сензацією. Зараз всі в'язні знали, що я втік...

Сидячи на моріжку, під Боржарою, отак оповідав мені Ілько Липей. Вже було темно і холодно під полощиною. Я взяв на себе плац і заявив, що вже пізно, почуватиму з ними. Тим більше, що все хотів знати, а Липей ще все не доказав і сам бажав оповідати далі.

Забрали ми річи на плечі і подались в зворину, щоб там заночувати. Відчинив я три мясні консерви і почагував Липея та Клавця. Перед тим, як Липей продовжував своє оповідання, я зробив таку примітку:

Розумію, що в'язень втече в першому, чи в другому році. Але тікати вже наприкінці це божевілля.

Братіку, не мішайсь до того, я мав свої причини. За бабу чоловік зробить і найбільшу дурницю...

Потім вилізли ми на оборіг, але замість заночувати, Ілько Липей оповідав далі.

ПЕРША НІЧ НА ВОЛІ

Як настала нічна тиша, поволі вибрався я з тростинччя і скочив через поле. Мій тюремний одяг був зовсім мокрий, вода з нього стікала. Вночі було досить холодно, а я не мав ніякого плаща, тільки літний полотняний одяг в'язня. Мокрий одяг приставав мені до тіла і не було змоги осушитись. Був я вже на полі і вскочив в недалекий лісок. Спишився під деревами і думав над тим, якби добре розвести вогонь і висушити одяг. Про вечеру й не думав.

Вогонь розводити було дуже небезпечно. Зпершу тому, що це було недалеко тюрми, а потім я не мав цивільного одягу. Перший ліпший чоловік міг мене зголосити жандармерії. А навіть сірника в мене не було.

Мав я тільки єдину зброю — сокиру, що взяв з собою і нею готов був я боронитись. Крім сокири, мав я в кишені ніжик, що недавно придбав.

Недалеко дерев побачив я великий стіг соломи. Спершу думав, що добре б там переспати, але переконався, що мені вночі спати неможна, скорше дниною десь у кущах, а ночами треба втікати скоріш у рідні гори. Тільки там я себе добре почуваю. Це Нітрянщина отут, а не Мараморш. Тут нема такого захисту, а вдома знаю кожну зворину. Хай пробують мене ловити в Мараморощі...

Пустився я навпростець, в напрямі північного сходу. Йшов я полями, обходячи міста й села. Довкола містечка були освітлені, тож скоро міг орієнтуватись, але на яку там оселю нераз надійшов, просто як з неба впав. Тільки тоді побачив, як перед моїм носом чорніли темні хати і почали собаки гавкати.

Махав щосили і вже перейшов багато. Ніч була темна, хоч око вибий. Нераз ночував я на полонині, визнавався на зорях, з них я бачив, що час проминув далеко поза північ, вже й ноги мене боліли. Аж недалеко темніла висока гора і я до неї прямував, щоб ранні зорі застали мене в її підніжжю, бо там можна буде сховатись.

Почував я сильний голод. Від самого рання нічогісько я не їв, а ще вода мене ослабила. Підчас обіду

перебував в «мочилі». І хочби бодай помідорів, а то як заляв. Найшов я цукровий буряк, якось обчистив пожигом і хрупкав. Буряк був твердий, а в мене зуби досить погані. Сікачами роздроблював куски в роті і проликав. Трохи заспокоїв голод.

Переходив біля невеличкої осади. Перескочив пліт до одного садку, бо побачив, що там овочеві дерева. Сподівався нарвати грушок, чи яблук. Та чорт наніс люту собаку, шарпнув мене за ногавицю і тримав. Ледви я обігнався топором, перескочив пліт і втікав щосили.

Почало розвиднятись, я стояв в лісі під горою. Недалеко була похилена деревляна будівля, гейби зимівка. Біля неї був повний оборіг сіна. Довго думав я, чи не вилізти б на сіно та й заночувати? Прекрасно можна б виспатись. Але що буде, як мене тут найдуть? Мене, вязня-втікача?

Таки не відважився тут виспатись, скорше піду в ліс. Всежтаки скористав, бо під хатою побачив якийсь дряхлий старий коц, стягнув і взяв. Придасться мені. Взяв я його від бідних людей, але хай вибачать. Я ще бідніший.

Зігнув покровець удвоє, положив на плече і подався в гущавину шукати притулку, щоб перебути день.

Недалеко була полянка, а серед неї копиця сіна. Намикав я сіна, завинув в коц і взяв на плече. В гущавині зробив собі гніздо, завинувся коцом і ляг спати. Місце досить неприступне, в низині провалля, а з тори стрімкий беріг. Відай сюди нікого мара не принесе. Через цілу ніч утікав я полями, цілою дорогою піт з мене тік і одяг на мені висох сам від себе, не потрібно було сушити.

Повніми легенями втягав я в себе свіже повітря. Ох, давно я не спав на полі. А на полі добре ночувати. Там нема череватого інспектора, там нема дозорця з ключами, тільки сам вітрець цілує лице...

Воля, яке велике слово! Але її тільки тоді навчимося шанувати, коли її втратимо. Тоді вона нам дорога...

Я, змучений утікач, не довго міг роздумувати. Кліпки ставали щораз тяжчі і я скоро заснув.

Сонце вже схилилося зполудня, як я отворив вічі і пробудився. Наразі не міг я скоро зорієнтуватись, але потім пригадав собі, що я вже не в тюрмі... Це була перша моя ніч — чи радше день на волі... Перша доба, бо якраз двадцятьчотири години минуло, як покинув леопольдівську тюрму.

Щось мені снилось, але так твердо спав, що ніяк не пам'ятаю. Але спав я чудово, стораз краще, ніж в тюрмі. І в ребра мене не кололо, хоч сіна підо мною не було багато.

Вилежував я і довгенько дивився в небо, що над деревами синілось. Ген високо тяглась кудрява хмарка, немов біленьке руно. Її вітер поривав на дрібні кучиники. А праведне сонце цілувало мені лице. Так воно гріє, таке воно добре і однаково світить на всіх, як на в'язня, так і на вільну людину.

Лежав собі, бо щож мав я робити? Було зарано до того, щоб рушати у дорогу. Подорожувати мені прийдеться тільки ночами. Снідання й обіду не було, пів цукрового буряка лежало біля мене.

Почистив я буряк, покрав і почав їсти. Жалкував, чом собі не наломав кукурудзяного струччя. Зірвав був єдиний соняшник, але подорозі згубив.

Буряком голод трохи придавив. Мучила мене спрага, страх хотілось мені пити води, але її поблизько не було. Встав і почав довкруги шукати, але не знайшов. Тяжко приходить мені платити за цю нелегальну волю. А ще скільки мене буде коштувати відтепер!...

ДОБУВ ЦИВІЛЬНИЙ ОДЯГ

Тиждень блукав і жив, мов заяць під кущем. Як тільки лист зашелестить, або вітер зашепоче висохлою травою, то вже зірвуся з місця на ноги, готовий до втечі, як бистроногий олень.

Ів я сиру кукурудзу, буряки та картоплю, також сиру. Знищив собі шлунок назавжди.

Сидів я між двома скелями, дожидав вечора.

Подивився я на себе й аж сам перелякався. В цьому одягу кожний мене спізнає, що я втік з тюрми. Тільки донести на жандарську стацію і зараз оточать цілу гору. Бо кожну стацію повідомлено, що я з тюрми втік... Це знаю з досвіду. Перед роком вдалося втекти одному німцеві, але не мав щастя, бо ще й тиждень не минув і привели назад сіромаху. Жандари його переловили. Дістали опис телеграфічно...

Одяг, одяг мені чимскорше, бо інакше я пропаща людина. Чи вломитись до хати, чи злупити з когонебудь — всеодно, але одяг треба змінити, щоб мене не зрадив. В цивільному одягу і скриватись не дуже потрібно. Подібних людей досить... тільки жандарів і іншу братію треба обходити.

Вичекав я, поки притемніло і пустився в дорогу. Взяв напрям точно на схід. Не відважувався йти шляхом, тільки знову полями. Здалека виднілась якась більша гора й я думав, що дійду до неї. По дорозі вдалось мені нарвати до кишень квасних лісниць. Дуже тішився, бо гасили спрагу.

Підійшов під один беріжок і побачив, що на вершці якась колиба, а там спали словацькі пастухи, що випасували худобу на паші. Думав, що наскочать на мене собаки, але згодом побачив, що лиш мале цуценя і те спить, тож я підкрадався ближче. Аж бачу, а то молоді хлопчуки скотарять.

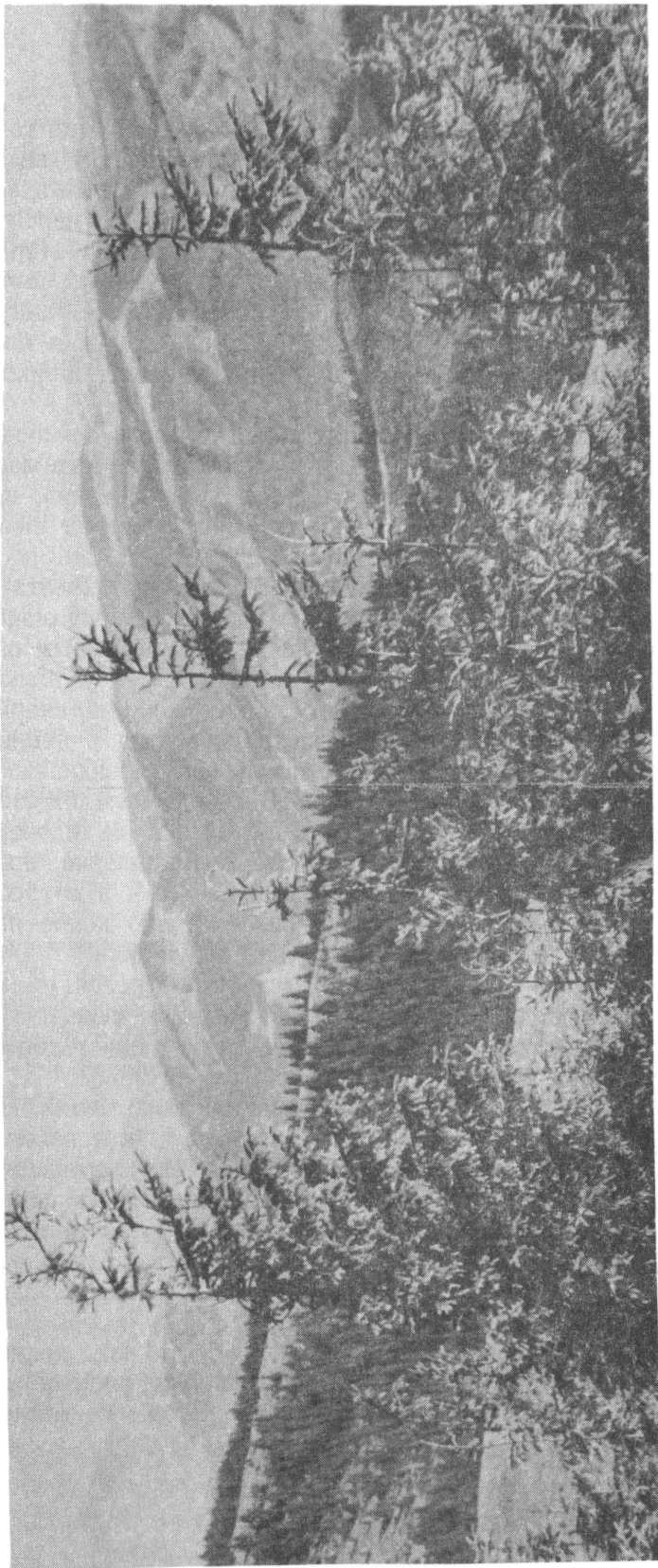
Одяг я тут не здобуду, бо скотарі спали одягнені, тільки черевики відложили подальше огню, щоб не попекла ватра, яка горіла цілу ніч. Але черевики мав я добрі, врешті були вони малі на мої ноги.

Вже хотів виходити з нічим, як побачив, що на кілку висить торба.

Не дуже гарно то обкрадати бідних пастухів, але я ще бідніший, хай пробачать. Сам Бог видить мою душу, що голодний, як вовк, і за кусочок хліба готов я і рідного батька задавити. Зняв я наплечник із сохи і зі спокійним серцем відійшов далі. Цуценя збудилось, але ні разу не гавкнуло.

Недалеко сів і подивився, що є в наплечнику? На мою велику втіху було там пів паляниці житнього хліба, добрий шматок сала, рушник і сірники. Це якраз мені пригодиться, неначе з неба впало.

Зараз таки я добре попів. Ох, як мені смакував

В Карпатгах

цей чорний, але здоровий хліб! Як підсилюся, не гаюв часу, а подався далі. Та вневдовзі стояв я перед великою річкою і вагався, що маю робити? Над нею здержуватись цілий день було небезпечно, а знову перейти — не було моста, а вода була досить велика. Нараз зробився за моїми плечима дивний гук і галас, немов би хтось на коні кричав і я, не роздумуючи, кинув собою у воду. Вода була досить глибока, але-ж я плавець добрий. Одинокі сірники боронив я під шапкою на голові, щоб не помокли.

Майже бігом подався під близьку гору, де сподівався, що знайду лісок. Під самим беріжком виднілась побілена хата. Підкрався я ближче неї й побачив, що вікно не зачинене. Я кіткою перекинувся через вікно й опинився в хаті, тримаючи сокиру в руці. В кімнаті було тихо, тільки годинник було чути, як «хлептав». В сусідній кімнаті хтось глибоко спав, хроплячи рівномірню. Я трохи постояв, притулився до стіни, потім почав роздивлятись. Потрохи чинився день — у вікнах видніло і на вішаку я побачив старшу блюзу-маринарку і старий капелюх. На стіні висіла ловецька рушниця. Я здіймив «пушку», зняв блюзу й капелюх і роздивлявся за набоем, але його не найшов. В скрині була білизна й одяг. Я безпечно міг ограбити цілу хату, але нідочого не доторкнувся, мені потрібна тільки маринарка, крисаня і рушниця. Потреба великий пан і я з потреби зробився злодієм. Але краду тільки те, що конче потребую. А тим був цивільний одяг і рушниця.

Вискочив я надвір і подався горі берегом у ліс. З гори оглянув ліпше хату. Правдоподібно, мешкав тут залізничник, бо біля хати бігли рейки, що гадиною крутились у близьку кривулю.

Серед ліса скинув я свій тюремний полотняний одяг і переодягнувся в цивільне. Тюремне дрантя заховав я під широчезний камінь, хай гниє. Тепер оглядав я рушницю. Була це знаменита «ланкастерка» з двома цівками, в кожній по одному набою. Набитий кріс перерівнів через плечі, з нього найліпше тишився, хоч зсього було там тільки два набої. В одному оловяна куля, а в другому шроти.

Ех, та коли б із тих «патронів» було хоч десять, то було б мясо! З кожного третього куца вибігає заць... але чейже не вистрілю ці два набої, їх тримаю

на гірші часи... А може прийдеться життя обороняти...

В цивільному одязі й з рушницею я почував себе безпечніше. Вже не висиджував за дня у різних печерах та водоміях, але відважився і білим днем мандрувати, особливо зранку, коли лісники ще сплять. Я потрапив рушницю сховати так, як то бачив у диких стрільців-равбшціерів: горішня часть під плечем, а нижня в ногогавиці... Тільки набіи в такому разі треба вибрати і рушницю «зломити», щоб погиналась за ногою.

Та показуватись на люди ще все я не мав відваги. Обходив оселі й самітні хати, старався не зустрічатись навіть з пастухами. Але зате вже спав на оборогах, бо земля була вогка і вже мав я більше сміливости вилізти на сіно.

Тільки один раз стрінувся я з дроворубами серед ліса. Я нібито, почав збирати гриби: шукав, придивлявся по землі й слідкував за поглядами робітників, але ті великої уваги на мене не звертали.

Десятий день минав від моєї втечі з тюрми. Перейшов я пішком Словаччину і з великим трудом добився на Ужанщину. А тут околиця така бідна, як миш у церкві.

Був я голодний, вже три дні нічогосько не їв. Від сирої кукурудзи і буряків «різало» мене в череві. Ще на Словаччині тут-там знайшов помідори, чи овочі, а тут і того немає. Навіть кукурудзи не бачив, тільки сама картопля. А мене кортить щось теплого зісти. Адже вже зараз два тижні, як не бачив вареної стравн.

Я рішив уночі за всяку ціну добути бодай одну гуску і десь в полі спекти, або зварити. В першому селі я її добуду і трохи підсилюсь, бо вже до крайности виснажений.

Як надійшла ніч, я виступив зі свого сховку і пустився в село. Йшов полями, переходив горби і педагоко показалося село. З деяких хат ще блимало світло й я пождав, аж всі ляжуть спати.

Було хмарно, темно й ще до того почав дощик росити. Переліз я пліт і почав обмацувати кучу. Дивлюсь, а там колодка, як гора. «Сюди ти не доберешся» — подумав я і перескочив пліт до другого двора. А там люта собака зчинила такий галас, що розбудила газду. Той почав прокашлюватись і вийшов з хати надвір. Я пустився втікати, сьогодні в мене ні крихітки щастя.

Аж дивлюсь, а з боку стоїть самотня хатина, бідна та обшарпана. Плоту не було, й я дійшов аж під саму хату. Зараз за хатою була прибудована куча, до того ще й не замкнена. Ціле обійстя було таке бідне, таке вбоге, а в кучі стояла одна-одинокка гуска. Якраз на печеню.

»Це може цілий маєток удови, або іншої бідної голівоньки« — подумав я собі... Ні, не візьму, скорше голодуватиму. І я через загорюди пішов далі.

Дійшов аж на край села, а там стояла самотня стайня, від хати досить далеко. Підійшов я туди і бачу, а там самі кози. А я голодний, що світа не бачу. Зразу подумав про те, що надою собі бодай трохи молока, але як почав обмацувати козам вимена, то побачив, що кожна ялова. Це були молоді, цьогорічні козята.

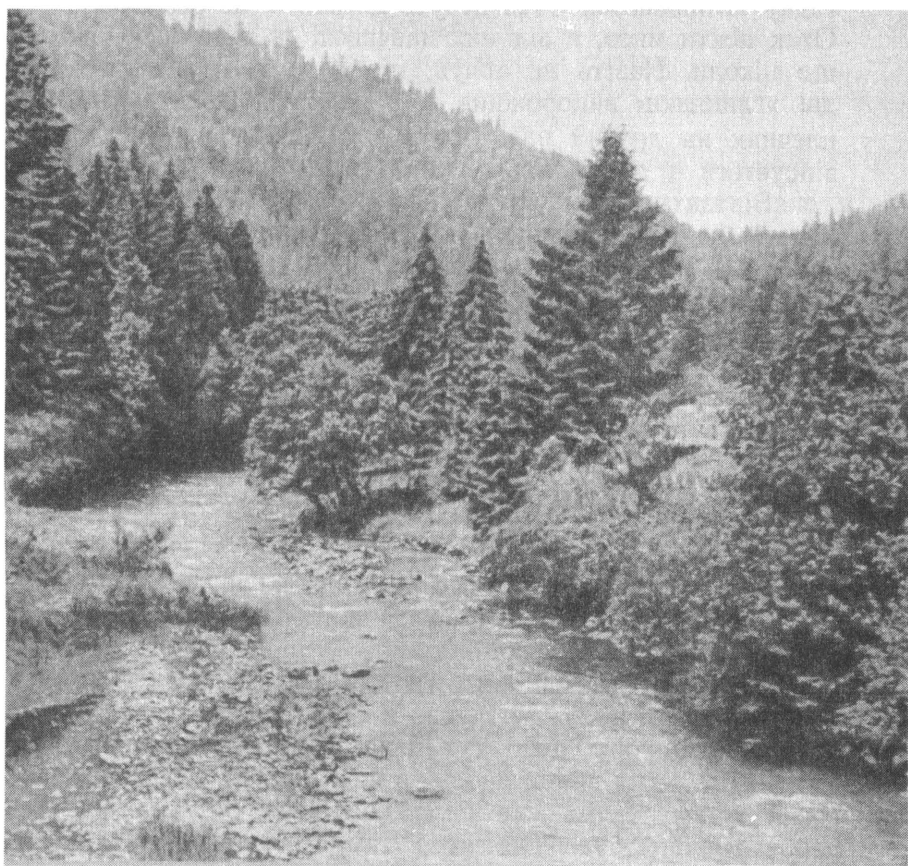
Довго я не надумувався. »Вкраду козу і понесу у ліс«. Взяв я невелике козя за ніжки й на плечі. Але чортове насіння почало мекекати, а це досить поганю. Я тоді козя положив, вибрав ніжик з кишені й під плотом козя зарізав. Тоді до купи звязав усі чотири ніжки, перевісив на руку так, щоб голова була вдолині, та щоб кров цяпала на землю, а не на одяг і подався в зворину.

Недалеко потічка сів на камінь, облупив козя і вицстив. Кишки вкинув у бистру воду. Само мясо покрав і кожну частину зокрема грубо облпив болотом. Таким чином мав я щось п'ять облплених порцій, одна більша другої. Далі, вигріб ямку й один біля одного все те туди спакував, прикривши злегка глинкою.

Як все те було готове, туди наносив тоненького хворосту та ріща, на те наложив купу дров і підпалив. Сам я біля ватри не сидів, щоб хтонебудь не наскочив на мене, а тільки приглядався здалека. Огонь гарно розгорівся і зробилось багато грані.

Час до часу я підкрадався до вогню, купки поперевертав на другий бік, зігрів грань ще ліпше на мясо і знов заховався. Як уже грань спопеліла, я облплене мясо вибрав і качав по росі, щоб застигло. Болотом облплене мясо спеклось на цеглу. Одну таку »цеглу« я сокирою розбив, а звідтам почувся запах свіжо-печеного мяса. Стораз смачніше, чим випечене в хаті.

Гірський потічок

Ох, яка шкода, що скорше не прийшли мені на гадку «глинянки»... Отак печуть цигани і не без смаку. Отак пекти мясо, я від них навчився. Ів я те мясо, як ще ніколи. Навіть не почув, що воно несолене... Аж дві «глинянки» випорожнив я, а решту положив у наплечник на другий раз. Без доступу повітря мясо не зіпсується і через кілька днів.

Відтак приляг я до потічка і напився води. Найрадше був би ситий положився спати, але поспішати треба. У мене на те час серед білої днини, а вночі треба йти.

Взяв я торбу на плечі, рушницю перевісив через плече, а сокиру в руки і горами подався в напрямі свалівських гір.

ВРЕШТІ ПОБАЧИВ СИНКА

Бігме, нема над наші гори! Тоді, коли серед словацьких долин і горбів почував я себе, як переслідувана звірюка, яку собаками гонять, в рідних горах був я, як дома. Зі Свалівщини була для мене забава перейти полонини й аж тут почував я себе безпечний. Оселі далеко, самі гори, душі тут нема, нема кого боятись. Тут вже і серед днини наберу з ниви картоплі, накладу вогня і печу та їм. Але й тут поспішаю, бо всежтаки найбезпечніше буде для мене там, де пізнаю кожну зворину, кожний куц мені знайомий.

Дев'ятнадцятого дня прибув я до свого тестя. Лолина, в Лозянський. В хаті нікого не було, тільки невелике хлопя. Я здивувався, звідки взявся цей хлопець. Зараз і спитався:

— Чий ти, хлопче?

Хлопець зігнув голівку : мовчав.

— Ну, скажи, як тобі імя?

Дітвак²⁹ ще все мовчав, не дивившись на мене.

— Та не вмєш говорити? Не знаєш, як називаєшся? Та чий ти?

...я Василько... син Ілька Юри Липейового...

— Що? Ти Василько? Ти син Ілька Липейового?

Хлопець замість відповіді пєкивав голівкою. Я ось-ось був би захопив його і розцілував, але ще хотів

дещо довідатись. Присів ближче хлопця і почав випитувати:

— А де-ж твій батько?

Хлопчина підвів сумно очка й сказав:

— В тюрмі...

— За що він сидить у тюрмі?

Василько скривився і майже плачучи відповів:

— Хтось убив жидка і звалили на тата... але я знаю, що татко невинен, мені лозянський дідо казали...

Я не був всилі більше стриматися. Пригорнув я сінка до себе і цілував у біле личко, у голівоньку.

— Сину любий, дитино моя, я твій батько...

Ми обидва плакали: й я і хлопець. Ще і ще раз обняв я сінка, пригортав до себе, любувався сином і висадив його на коліна, хоч він уже був величкий. Вісім років його не бачив. Слідча вязниця, тюрма, отак і пробіг час. Василькові третій рік минав, як я його востаннє гойдав на колінах... Він вже тепер великий, двападцятим роком плеще. Ані не спізнав його, так змінився... Так приємно, добре отак голубити, нестиги свою рідну дитину. Таке щасливе почуття бути батьком. А дитина також відчуває батьківську любов і пригортається. Ах, чому-ж нас доля розлучила? Вісім років пішло у нівець, вісім років не пестив, не пригортав я свого сінка.

— Василечку, а деж твої сестрички? Марійка, Гафійка, деж мати?

— Марійка в заробітках, пішла отаву гребти, а Гафійка з дідовою коровою... Хата в Воловім порожна, бо мамочка казали, що ліпше нам в Лозянськїм. А мати — не знаю, де пішли.

Я тримав сінка в обіймах, гладив йому голівоньку і гойдав його на колінах. Так і вечір прийшов.

ЖІНКА З ХЛОПЦЯМИ ТАНЦЮЄ

Вечером, на мою велику втіху, поєхались і дівчата, а потім і тесть прибув додому. Любувався я дівчатками своїми, вони мене окружили і питали про це, про те. Потім менші повечеряли і позасипляли, тільки старша дочка, Марійка сиділа біля мене, обнявши мені руку і склонивши голівку на моє плече.

Говорили ми про це, про те, давно було мені на язиці спитатись про жінку, але не мав відваги. Певно, думаю собі, десь, бідненька, працює на діти, тяжко, тож не хотів почути з уст тестя гірке нарікання і докори. Всежтаки спитав:

— Де-ж Марійка, моя жінка?..

Мій тесть несміливо подивився на мене і скрутив плечима. Але доня, без довгого надумування сказала мені:

— Мамка танцює... Сьогодні забава в коршмі... рекрути йдуть до війська, устроїли забаву в жида...

— Так!.. — промовив я і глибоко зітхнув. — Чоловік в'язи пропадає, мов звірюка волочиться по лісах, а жінка по забавах... Там, певно, і Юрик...

Я зірвався на ноги, вхопив рушницю і вискочив надвір. Не йшов, а летів до коршми, де жінка танцює...

В коршмі було повно людей. І рекрути, і ті невідібрані до війська сиділи за столом, кожний зі своєю дівчиною і гостились. Підчас забави не дивляться, хто рекрут, а хто ні, всі забавляються. В другій кімнаті грала музика і танцювали пари: хлопці, дівчата, а між ними й одна молодиця. — Лолин Марійка, моя жіночка... Танцювала з Юрик Василем. Я дивився крізь вікно і піт мене облиз: мою жінку в танку пригортає інший до себе... Моя жінка забула за мене... Значить: все те правда, що побратим писав. Ось і зараз вона впарі з Юрик Василем.

Ех, Марійко, Марійко, щоб тебе день побив, убила ти мою душу — сказав я сам до себе.

Марійка жартувала з хлопцем, Марійка крутилась у танку, Марійка дивилась на Василя так, як ніодна дівчина на хлопця. Дівчина соромиться своєму хлопцеві так «глибоко в вічі подивитись», а ще при людях!

Мене душа боліла, а серце неначе ножами краляли

на дві половини. Бо-ж бачити на власні очі, як твоя жінка гуляє з іншими — хто-ж то перенесе?..

Я стояв і роздумував: убою Юрик Василя, що перелюбив від мене жінку.

Так! Убою його і застрілю Марійку! Хай пропадають обидвоє. Маю два набойі, вистарчить...

Вже зняв я з плеча рушницю і піднімав до плеча, але побоявся, що убою інших.

Музика скінчилась, Юрик присів з Марійкою до стола. З правого боку сиділи дівчата й Юрик перекидався словами з ними. Тоді Марійка пересіла з другого боку, щоб він не мав змоги розмовляти з дівчатами... Вона липла до нього, обняла йому шию, таки там на очах людей.

Ох, найрадше був би я задавив ту невірну гадину. Як дивиться на нього, як перемовляє...

І почав я роздумувати. Який парубок не подивиться на бабу, як вона дозволить? А хіба-ж я парубочив без гріха? Хіба-ж я не подивився на молодицю?

Ні, тут я бачу, що не Юрик Василь винен, але баба. Тут не парубка треба карати, а молодицю.

А може вона й невинна? Може лиш так собі, пожартує з хлопцем... Але ні! Так заглядається в вічі тільки любовникові... Тоді приятель не писав би. Як вітер не віє, то лист не шелестить.

Знову заграла музика дрібною і вони пішли танцювати. Докрутились у кут за сімні двері. Тут Юрик Василь обняв мою жінку і поцілував. Це я добре бачив.

— Убою його! — гойкнув я і вдерся до сіней. Стріляти не було як і я вхопив пранник;³⁰ що лежав у куті на бербениці³¹ й свиснув Юрик Василя по голові. Але люди прискочили і вирвали мені з рук пранник. Я посяг за ножем, щоб ударити його в самі груди, але парубки знову вирвали, як ніж, так і рушницю. Музика перестала грати й Юрик Василя хлопці кудись відвели, а жінка стояла, мов укопана.

Вхопив я, сердитий, жінку за коси й почав бити:

— Та ти, жінко, так сумуєш за чоловіком?... щоб тебе хмари приснули!.. Та ти, Марійко, так сльози проливаєш за своїм чоловіком, що гние по темницях?³²

»Мастив« я жінку, аж курилось! Люди приглядались, але ніхто не йшов рятувати Марійку, ніхто словечка не промовив. Бо щож? Чоловік на те має право, чейже вона жінка йому! А як чоловік карає жінку, там

ніхто не сміє вмішуватись, навіть батько. Чоловік знає, що робить, він знає, за що карає.

Побив я її немилосердно, порядно вибив. Потім взяв її попід руку і тягнув додому. Але вона нізащо не хотіла йти, й я «молотив» її даліше.

— Не бий мене... ти, циганине...

— Циганине, кажеш?

— Так, циганине!.. Чорний, як циган... душогуб... убійник... Знай, божуся тобі, що я тебе ніколи не любила... Вийшла за тебе лиш через те, що ти багацький... Думала, що ачей колись твій батько помякне... Але зі серця ненавиділа і ненавиджу тебе... Я завжди любила білявих, а не таких циганів... Іди від мене, я на тебе більше не можу подивитись!..

Я пустив її руку і став стовпом. Марійка вирвалася і втекла...

»Циганин... убійник... душогуб... ніколи не любила тебе« — повторював я з гіркою, глумливою усмішкою. В голові мені гучало, а в серці щось так боліло, вогнем пекло. Почував я себе вповні нещасливий. Марійка, яку я так кохав, Марійка мене не любить!.. За нею був би і в огонь скочив, за неї був би я дав собі руку відрубати, а вона ненавидить мене... З її уст, аж тепер почув я гірку правду.

Я втікач, нещасний тюремник, виполоднілий, змарнілий, недолею прибитий, деж мені тепер рівнятись з Юрик Василем. Вже я, мов та пуста плавина, без кутка, без приятеля. Ні одної душі на світі, щоб мене любила. Навіть та, якій свято вірив, мов Богові, й та мене лишила... Діти? Нині-завтра і ті мене лишать, забудуть... соромитимуться свого імени... »Душогуб... убійник... циганин...« серце мені мало не лопло, а жаль тягарем лежав на моїй душі.

Вже не повертав я до тестя — нема чого, нема до кого. Зібрався і пішов.

САМОТОЮ

За мною жандарми вже почали слідкувати. Декілька раз вийшли в Лозянський до тестя, вислухали старого, вислухали жінку, але ті заявили, що про мене не хочуть більше знати. Марійка потім залишила Лозянський, на «людське око», лишила Юрик Василя і жила в Волівім, боячись, щоб я її ще раз не вибив. Зате вони зустрічались, потім одначе Юрик пішов у далеку лісову роботу, але це вже мене не цікавило. Я розпрощався з Марійкою раз і назавжди.

Надійшла темна осінь. Полонини вже покрив білий сніг, а я скривався по зимівках. Я сам колись сюди вивчарив, всі мене знали і ніхто не відмовив мені теплої страви. Але я ходив, мов зарізаний, ні страва, ні спання мене не бралось. Рана мого серця була надто велика і так швидко не гоїлась.

Отак і Пилипівка минала, чорна, сумна та довга. Жандарми дуже собою не побивали за втікачем і я перебував по зимівках. Наші люди добрі, ніхто мене не зрадив, а навіть хто як міг, так і допомагав мені.

Приходило Різдво, гарне, велике свято. Тоді й найбідніший старається мати добру вечеру. Коли і не з дванадцяти страв, як то наш звичай велить, то всежтаки щось доброго приготує. Різдво лиш раз у році...

Одного зимнього дня прибув я горами на край села і сів на беріжку під смерічкою. А як почало темніти і сумерк простелив свій темний плащ на землю, то я зійшов аж під свою хату. Заглянув крізь вікно, хлопчик вже спав на печі, а старше дівча пряло клоччя на лаві.

— Донечко, ходи! — гойкнув я придавленим голо-сом. Дівча вийшло і гаряче мене вітало, звучи до хати. До хати я не заходив, а взяв донечку попід руку і подався за жидівський цвинтар.³³

Мав я деякі гроші в себе — стригальнянський чоловік здавна був мені довжний і звернув. Вийняв я сто корон із кишені й подав дочці.

— Тут маєш, донечко, гроші, щоб мали на Різдво. Напечить «жорочунів» на свято і приготуйте собі добру святочну вечеру... А що зістанеться, купи собі й Василькові постолята на зиму... Може ще й на гарний, червоний дівочий платок вистане тобі... таж ти вже дівчина

велика...

— Ви загостите до нас також, тагочку? — питалася дочка.

— Мене не чекайте, бо я не прийду — відповів я, і вона дуже сумувала, що й цей святий вечір святкуватимуть без мене.

Ще довгенько проходжувався я з дочкою по під камінну загороду жидівського цвинтаря. Тут було безпечно, бо видно здалека. Дочка була така щаслива, що нарешті, хоч і коротко, може походити з батьком, може пригорнутись до нього, розповісти про все і... виплакаться.

В селі вже світло люди погасили, як привів я дочку під хату і попрощався з нею, а сам подався зворіною в гори.

РОЗПЛАТА З БАТЬКОМ

Мандрувати по лісах добре тільки в літі, але гірка доля скриваться у них зимою. Літом в горах багато пастухів, є де переночувати, є кому нагодувати; в лісах зруби, а там колиб повно, лісові робітники завжди мене приймали радо. По полях люди сіно косять, жнуть жито й овес і не дадуть скитальцеві пропасти. Я їм в дечому допоможу, помагаю косити, сіно загібати. Теплої кулеші завжди знайдеться, а молоко тут ціни не має. А де тепленька кулеша й молоко, там голоду немає.

Але нещасна біда зимою. Полонини, ліси й поля запустили, снігу туди по пояс, що годі доміститись.³⁴ Нікого тоді в лісах нема, хіба-ж пастухи наженуть кози у брост.³⁵ Ще тут-там є по зимівці, де годують худобу, але вже й тих мало, бо й худоби нема, як колись, і зимівки стоять порожні.

До такої порожньої зимівки і закватуривався я. Дров було досить у лісі, в хаті було тепло, тільки не було що їсти.

А самота вбиває людину, це знаю з тюрми. І тут нудно людині блукати самотою і тижнями не чути людського голосу. А до того ще й на кожний шелест вітру зриватися з місця і завжди дрижати, чи який чорт не приходить.

Жити юдинцем вічно не можна, щось треба придумати розумного. Вічно не можна блукати і скриватись по дим'янках, скорше чи пізніше, всеодно зловлять.

»А що було б, коли б я сам, добровільно зголосився у жандарів?... Відбув би кару, тяжко покарали б мене за напад на сторожа, на інспектора, покарали б мене за втечу, але врешті таки був би вільною людиною колись і не була б потреба отак скриватись, терпіти на самоті, в біді й голоді...«

Отакі думки приходили мені часто до голови, лежали мені на мізку, мучили, давили мене.

Але ще раз піти між ті плісняві стіни? Ще раз терпіти, мучитись роками і ще до того хворим?.. Сгояти в «позорі»³⁶ перед кожним дозорцем, ще раз підчинятись залізній карності? Так, з радістю душею зробив би, але вже нема за кого терпіти... Нема ніякої ціли... Вона пішла з Юрик Василем... Мені вже всеодно, то краще, хай умираю на волі, й так довго не потягну... Ще раз до тюрми не піду, надто добре знаю тюремне життя. Хай здихаю в голоді й холоді, але бодай на волі. І своєї волі так скоро не віддам, буду її боронити на життя і смерть. Життя тільки одне в людини, його так марно не віддам.

Але доки зможу я вдержатись? Доки зможу жити зайцем? Чи нема надії на інше життя?

Пригадав я собі старого розбійника, що працював в столярні у тюрмі. Він проходив чимало світа і говорив він мені, що з грішми все можна зробити. Підробити паспорт на інше ім'я і під чужим прізвищем жити і працювати десь. Пригадав я також малярчука, що вічно говорив про Марсель, про чужинецьку легію. Щоб тільки до тієї пристані втекти, то людина була б врятована. Там ніхто не питає, чи ти злодій, чи розбійник, кожний може зголоситись у чужинецькій легії. Правда, й там не є з медом: скоро може людина «зуби закусити» у вічній боротьбі з підосняням, тропічними недугами і ворожими племенами, але ще все ліпше, як у Леопольдові.

Але як туди дістатись? До того грошей потрібно. Махнути через границю до сусідньої Румунії все можна, а там за гроші й рідного батька продадуть. Паспорт на чуже прізвище і справа готова.

Гроші... гроші... Але звідки їх взяти? Коли б так батькові притиснути пальці в дверях, то гроші були б! Він їх має досить.

Одного дня, раненько, загостив я до батька. Був гарний день і нікого з сім'ї крім батька не було. Навмисне вибрав такий день, щоб поговорити з татом «у чотири очі».

Вступив я до хати, він якраз сидів біля стола.

— Слава Ісусу Христу, тату, — вклонився я батькові, але старий гордий як пава, не відздоровкався мені й не привітався. Замість того крикнув на мене:

— Що ти від мене хочеш і чого сюди прийшов?

— Батьку, не буду довго говорити, думаю, що все вам ясно. Добре знаєте, що скриваюсь перед жандармами і хочу тікати в світ, всеодно, чи до Америки, чи до Франції, а тікати хочу, бо тут мені нема життя. Потребую грошей... багато грошей...

— Від мене не дістанеш ні сотика і забірайся мені з хати, бо жандарів призову на тебе...

— Того ви не зробите, батьку!.. Тату, я потребую грошей, дайте мені принаймні п'ять тисяч корон, щоб я міг рятуватись...

— Ані сотика не дістанеш, собачий сину...

— Батьку, не приневолюйте мене до того, щоб я сам шукав у вас грошей.

— То ти не посмієш, ти квітко тюремна, — сказав сердито батько, взяв пивник з водою зі стола і кинув у мене. Я відхилив голову і пивник розбився об двері й розлетівся в кусні.

Я блискавкою скочив під полицю, вхопив невелику лавку, де стояли конви з водою, і почав батька бити. Батько звав помочі, але я зловив його одною рукою за уста, а другою бив по голові.

— Грошей мені, кажу!.. Двісті тисяч ви дістали з Америки... Грошей мені, бо я тікати хочу в світ! Де гроші?

Батько вже не кричав, тільки стогнав під моїми стусанами. Руки, ноги йому повяли від сильних ударів лавки й кулака. Слова більше не сказав, лиш крестав і тут-там глибоко застогнав.

— ...Тільки не шкодували ви мене, батьку, як останню собаку. Я міг би вас тепер на смерть забити за втрачене мое життя, бо тільки ви і ваші грехи винні тому, що я «зійшов на пси». Але я не бажаю вашої смерті, як ви моєї бажали і бажаєте. Грошей юдначе потребую... Де гроші?.. Скажіть, де гроші? Чуєте?

Батько лиш головою покрутив, що не дасть, бо нема, все роздав дітям. Але я не вірив. Не хотілось мені вірити, щоб мій багатий батько не мав грошей.

Витягнув я ремінь із штанів і пов'язав батька. Потім почав шукати, зразу по кишенях, потім у столі, по полицях. Зайшов до комори, поперекидував скрині, одяг, в коморі було досить хліба, бочки з бриндзею, гуні, джерги-ліжники, багато всякого добра, але готових грошей не було. Мусять десь бути добре сховані. Виліз на стриг, шукав по засіках, але там нічого не було, тільки саме збіжжя. Єдине, що міг я взяти — це шинки і сало, що висіли на диму в бантах.

Відрубав одну шинку і вуджене сало, спакував у торбу і ні словом не пращаючись з батьком, відійшов.

Пішов у далекі околиці, а батька довго стерегли жандари, щоб іще раз його не побив.

ГАРНА ВДОВА

Цим разом перебував я в знайомого дядька під Стригальнями. Якраз вечоріло, як собака заревла й під хатою з'явилися два незнайомі мужчини. Один стояв біля хати, а другий застукав у двері. Глянув я крізь вікно й остовпів, бо це були переодягнені жандари. Хоч як вони замаскувались, зпід вовняного білого сірака виднілась жандарська блуза, з ясно-червоними «паролями» на кювірі. Куслива собака шарпала за штани, вони обганялись так незручно, що зразу було видно, що це люди несвої.

Я вже тоді придбав військовий кріс, що купив у Солках від знайомого, а мав також потрібні набой. Зброї багато залишилось зі світової війни.

Раптом вискочив я на стриг і поки жандари обганялись від кусливої собаки, я рушницею вибив у даху діру і вискочив надвір. Собака мене вирятувала.

Жандари ввійшли до хати, але мене вже не найшли.

Я побачив, що треба бути обережнішим. Хтось прозрадив місце мого перебування і вже буду я мати відтепер! Прийшов я до того переконання, що мушу покидати Стригальні й переходити в іншу околицю.

Щось день-два перебув я в Солках, а потім перейшов у недалекий присілок, Діл, що лежить повище села Рипинного, майже під полониною Боржавою.

Хатки тут порозкидані по берегах, одна від одної досить далеко. Одна купа хатин в зворині, друга на беріжку, потім знову пустарі, поля, толоки, ниви.

Було це зимою, перед новим роком.

В самому підніжжю полонини, висуненому на окраю оселі, познайомився я з гарною, молодою вдовицею, Анною. Тут я святкував новий рік і молода вдова вповні мене зрозуміла. Дала мені приют, теплу хату і страву, скривала мене перед людьми і ніхто не знав, що між чотирма стінами її маленької хатини скриваюсь я, Ілько Липей, що втік з тюрми.

Моє зранене серце аж тут нашло спокій. Ще молода і гарна вдова зробила на мене вражіння, я почав відчувати, що варто жити на світі. Після такої підлюї зради, чув я себе нещасний, а тепер в моїх грудях розцвіла нова любов, любов серйозна, тривка й щира. Бо нарешті нашлась людина, що мене цінить, що мною цікавиться і мене перед злом захищає.

Ще перед півроком я проклинав любов, я проклинав кохання, не вірив у нього. А тепер і сам побачив, що без Анни не можу жити, що в Анну закохався. Ох, чому-ж я давню не пізнав цю щирю людину, що піклується, доглядає і береже мене, мов янголик, що любить, не тою дитячо-палкою любовію та гарячими словами, але кохає мене серцем і розумом. Вона готова мене не тільки ночами стерегти, попереджувати перед лихом, але й своїми руками боронити. Вночі вітер зашепоче, а вона зривається, чи то не жандарн... А через день хату замикає, щоб не допустити цікавих людей. На стриху грубими вовняними покрівцями вистелила, щоб мені не було зимно, як прийдеться там перебувати, доки з хати люди відійдуть... До ліса мені їсти носить, як прийдеться мені там втікати.

Я такий щасливий, почуваюсь неначе в раю. Давню відвик я від того, щоб жіноча ручка погладила моє лице, чи волосся. Давню я не чув на устах лобого поцілунку жінки. Анна сидить в моїх обіймах, дивиться мені в вічі, а потім заплаче... Чом йому скриватись від людей?

Дома сидіти людині наскучить. Я, було, візьму на плечі сокиру і вже зранку в лісі рубаю дрова. До вечора зладжу дві фіри: одну Анні, а другу тому, що

конем притягне додому.

ЮРКО КЛЕВЕЦЬ

Хто то Анні дров ладить, кого вона в себе переховує — ніхто не знав і не цікавився. Знав тільки один молодий чоловік: Юрко Клевець, що возив дрова та доношував зі села Анні нафту та сіль. Хто що Юрко Клевець?

Юрко Клевець була це талановита людина в селі: і майстер знаменитий і пачкар і стрілець непоганий. Не було такої праці й того ремесла, чого він не розумів би: голити, стригти вміє, полицю, стіл направить, хати будує, конви робить, словом це людина «золотих рук».

Клевець часто заходив до Анни. Зі мною тут він і познайомився і стали ми добрими приятелями. Нераз з рушницями пішли ми в ліс, убили серну чи оленя і приволікли додому. Якраз м'ясиці почались і щоб стрільці м'яса не мали?..

Я вже не дуже скривався перед сусідами, хіба скриєш щонебудь на довший час? Але й нема чого скриватись, таж ніхто не піде до Вєлового і не зполосить хрещеної душі. Своїх людей нема що боятись, а жиди й ті драбужники не мусять все знати.

Одного вечора, сидів я собі в хаті, як ввійшов до хати молодий парубок, Панько, і сказав, що й за Клевцем жандарі стежать.

— За що? — питався я.

— Здається, ви не знаєте, що Юрко, це собака, це остання людина, це душогуб і я вам раджу з ним не дуже приятелювати, бо він вас на біду приведе...

— Юрко Клевець?

— Так! Юрко Клевець! Він, тільки він є вбивником Костюків.

— Я хочу знати все, оповідай мені — просив я його.

Панько присунувся ближче, розглянувся, чи хто не чує і почав оповідати:

»Юрко Клевець, великий бабій. Сто жінок було б йому замало. Як тільки побачить бабу, вже біжить за нею. Здається, що ніколи ними не насититься.

— Це ніякий злочин — завважав я.

»Костюк Іван був наймолодшим сином старого Андрія Костюка. Мав двадцять років, от і почав парубочити. Костюк Іван мав гарну дівчину, з якою задумав згодом одружитись. Яке велике було його розчарування, коли одного дня відкрив, що його дівчину перелобив жонатий Юрко Клевець.

»Одного разу, зі своїм братом, підсіли Костюки Клевця край дороги і порядно набили. Але Юрко Клевець не з тих людей, що кривду дарують. Клевець шукав відповідної нагоди, щоб криваво пимститись.

»І раз одної ночі нагода сама прийшла. Клевець повертався додому, як побачив, що перед ним іде собі мирно Іван Костюк. Клевець прискорив ходу, щоб його наздігнати, але Костюк побачив у чому річ і почав тікати. Клевець гнався за ним, вибрав з кишень зброю, щоб стрілити, але було темно і від цього відступив. Клевець добіг за ним аж під його хатою. Під самою хатою Костюків став. Дивиться в вікно, на край печі блимає світло, а Іван ззуває постолі, хоче лягати спати. Клевець нікого в хаті не бачив, думав, що він сам. В ньому закипіло. Врешті — думав собі — прийшла хвилина відплати.

»В невеликому визірці³⁷ була дірава шибя. Він приглядався ліпше і бачив, що Костюк Іван ладився лягати. Положив обув у запічок, розчинив постіль і в цей мент Клевець поцідив і вистрілив. Костюк Іван болючо закричав:

— Йойой, батьку, Юрко Клевець стрілив на мене...

»Нараз ізза коша печі піднявся старий Костюк і прискочив до сина. Івана кров облила, його лице кривилося з болю, він ще раз вимовив імя Клевця і сконав на руках старого батька.

»Клевець здригнувся. Він думав, що дома тільки Іван, а то на печі спав і старий, тільки там сушилось меливо і він старого не побачив. Як лишить ту справу, то завтра він в руках жандарів, бо старий відразу скаже, хто є вбивником його сина. Тут треба щось робити і то скоро, без довгого надумування. Убити й старого?.. Так, тільки вбити, щоб не було свідка.

»Андрій Костюк відчував і свою небезпеку, бо зразу загасив світло і почав тукати на все горло:

— Люди, рятуйте... ря...

»Клевець ще раз у той напрям вистрілив, де стояв старий Костюк за світла, але не потрапив, бо Костюк гукав далі з хати. Припер Клевець свої плечі до замку і двері пустили. Як тільки двері відчинились, в тій хвилині старий Костюк вибіг з хати зі сокирою, підняв, щоб Клевця зарубати, але Клевець засвітив йому ліхтаркою в очі і його ясне світло засліпило. Відвернув голову і вдарив сокирою з такою страшною силою, що глибоко зарубалась до одвірка... В тій хвилині Клевець вистрілив утретє і старий через поріг повалився на землю... Після цього все затихло. Клевець ще прислухався, чи хто не надходить, але тільки вітер скигнів і десь собаки вили...

»Та всежтаки одна людина бачила і від неї я це знаю.

»Клевець ще постояв і думав про наслідки. Всі знали, що вони з Іваном ворогували і люди догадуватимуться.

»А щоб відвернути від себе підозріння, ограбив хату, забрав усе цінніше, а решту порозкидав по хаті та сінях«...

Панько відійшов, а я задумався над тим. Від Клевця можна того очікувати, це тип вродженого злочинця. З такими я не раз зустрічався в тюрмі. З його очей не можна вичитати нічого доброго.

Другого дня навідав мене Клевець і кликав у ліс.

— Найліпше буде, як ми розійдемося з тобою і залишиш ти мене в спокою — сказав я йому.

— А це що за божевілля? — питався він.

Я йому все юпав, що про нього дочувся.

— Убив ти двох Костюків і видаєш себе за невинне, новонароджене ягнятко...

— Неправда, брехня! — заявив Клевець. — Це тобі наговорив мій смертельний ворог, Федір Костюк...

— Жадного Федора Костюка я не знаю, але був тут хто інший.

— Так тоді Панько, той другий півголовак.

— Так, Панько, щоб ти знав.

Клевець підійшов до мене з усмішкою, поплескав мене по плечу і сказав:

— Приятелю, таки добре тобі набрехав той дурень, бо це брехня.

— Хочу знати, що є правди в тому — заявив я йому.

— Хто вбив Костюків?

— Хіба-ж я знаю? В той час ходили сюди якісь волокити, цигани, всякі проїдисвіти. Щож я знаю, може напали на них і ограбили, бо старий мав гроші в себе... Але я свідками можу доказати, що в той час я з жінкою находився на жнивах в мадярського пана біля Севлюша. Навіть дома мене не було, як Костюків убито.

— За що-ж тоді тебе жандарі гонять?

— Так, щоб ти знав — відповів він, — коли вже ти настільки цікавий: був я на військових маневрах і вкрав два револьвери... От і вся моя вина. Пістолетиті лежали на складі напів заржавілі, нікому були не потрібні. Я поніс додому, вичистив, один від мене вкрав, а другий я добре заховав. Колись тобі покажу.

— Чому-ж тоді тобі Костюк Федір ворогом?

— Бо він звідкись набрав те переконання, що його батька й брата убив я, бо в селі мало хто вмів стріляти і нема рушниць, а всі знають, що в мене «пушка» завжди була, бо як не інакше, то я собі з якоїсь старої змайструю сам і вмю стріляти... Але ще раз тобі заявляю, що кров Костюків не лише до моїх рук. Я в той час працював далеко на панському.

— Але-ж ти недавно бився з Федором Костюком і ввічі тобі він сказав, що ти погнав зі світа його батька й брата.

— Це було так: я йшов у ліс з рушницею на плечах, а він затроїв на мене свою люту собаку, що прискочила й покусала мене в руку. Я стрілив на пса, потім вистрілив декілька разів у повітря і відстрашив від себе Костюка... Тоді він і вигойкався на мене, що то тільки я є той, який убив Костюків... Собачий син, зараз побіг до Волового і привів на мене жандарів, підбріхуючи, що я його хотів застрілити.

— Щось погана, дуже заплутана ця справа і ти мене не переконав.

— Як не віриш, іди спитайся в пана, де я був на жнивах. Божуть тобі, що я не вбив Костюків, бо не мав на те причини.

Клевець трохи мене заспокоїв, але не переконав. Всежтаки я говорив до нього лагідніше:

— А за що Панько тобі ворог?

— Ха-ха, так знай, не від Івана Костюка відлюбив я дівчину, але від Панька. Панько є судженийий моєї шуринки, Євки, молодшої сестри моєї жінки...

— Значить: ти любиш свою швагріню?.. А що на те твоя жінка?

— З двох сестер любив я молодшу, Євку, і вона мене кохала. Коли я до старого Лемака прийшов сватати Євочку, то старий заявив, що «від старшини батька в лоб». Поперш старша має вийти заміж і аж потім молодша. Гафка теж була гарна дівчина й я з Гафкою одружився, але згодом відчує, що Євка мені миліша. Євку я далеко обходив, щоб не зустрінутись. Та одного разу — я сам був при сінокосах — Євка надійшла і ми своє кохання цілунками запечатали. Від тоді Євка моєю любкою...

— А Панька дідько бере, а Панько пропадає. Але, чому-ж він не лишить її в спокою, коли бачить, що вона його не могла злюбити. Чому їй докучає?

Клевець ще багато «бляндав» мені всіляких дурниць, але я не слухав. Не любив я його, він був брутальної вдачі. Де тільки міг, обходив я його. Жив я своїм життям, перебував у своєї Анни, а Клевець більше здержувався в Євки, ніж в своєї жінки.

Одного разу таки познайомився я з Євкою і старався її намовити, щоб зірвала з Клевцем. Він не до неї.

І справді, одного гарного дня Євка заявила, що вона за Панька таки вийде заміж. Бо щож із такого життя? Сестра Гафка ворогом стала, ціла родина Лемаків чортом дивиться на неї, що вона почала з жонатим та ще з чоловіком своєї рідної сестри... А туг знаходиться чоловік, що не дивиться на минуле і готовий з нею одружитися.

На цю вістку Клевець не сказав ні сяк, ні так. Не намовляв, ані не заборонював. Йому було байдуже, звик до того, щоб за ним жінки плакали, а не він за ними. Одна ворона з плота, а сто на пліт. Але на весілля Євчине таки не пішов.

Євка вийшла заміж, але любовних взаємин з Клевцем не перервала. Йї чоловік показався до того слабкий, щоб зроби́ти цьому кінець.

Зима скоро минула, загірло тепле сонічко і в холодних горах. Поволі минала й весна, вже можна було переночувати і в полі. Здебільша блукав я сам по лісах, але стало мені нудно. За Клевцем теж стежили жандари і він також покинув село і хіба-ж десь ночами відважились ми навідати Діл. З Клевцем не

дуже радо я ходив, але без нього я не міг обійтись. Клевець мав у своєму селі багато приятелів, сватів і кумів всіляких і вони нам обидвом допомагали, як харчами, так і звідомленнями. Ми були про все по-знайомлені, де маємо і де не повинні здержуватись.

*
*   *
*

Про все оповідав мені Ілько Липей, про своє життя, про любов і свою недолю. Клевець вже давно зарився в сіно і хрпів собі ще звечора. Було вже далеко поза північ і нам обидвом хотілось спати.

Ілько Липей збудив Клевця «на варту», той взяв рушницю в руки і став біля оборожини,³⁸ щоб стерегти до рана. Вони завжди так почували: один спав до півночі, причому другий був на сторожі, а від півночі вони мінялись.

Ще я добре і не задрімав, як зірвались вони нагло, похапали річи і потікали, бо Клевець щось помітив і збудив Липея. Вони втекли в недалекий ліс і там зникли. Я остався на оборозі³⁹ сам. З низу почувся свист і я побачив, що до оборога зближаються з двох боків люди з якимись патиками. Вони підійшли ближче. Тоді я побачив, що це жандари з напнятими штиками.

Вилізли вони на оборіг і найшли мене. Я накинувся на них, як вони туристові посміли зривати сон і вони, вибачаючись, спитали:

— Не бачили ви тут Ілька Липея?..

— Ні, не бачив — відповів я спокійно і положився спати.

НАПАД НА ЖИДІВ

Почали кружляти страшні вісті: тут напали на жидів, там юграбили купця. Жандари були гостями в Ділу майже щодня.

Зі села Тюшки прийшла вістка, що до Юнга Берка вдерлись саджею замасковані розбійники, один високий, другий низький. Потовкли жида на жах, поки їм не видав гроші. Берка Юнга зі завітою головою повезли до Волового в лічницю. Він там і оповідав:

»Високий тероризував мене револьвером, а низький обшукував усі кишені, столи, скрині, а потім комору, але грошей не нашли. Тоді били мене по голові, ступали юваними черевиками на босі ноги, а низький почав мені пекти папіроскою ніс... Тоді, хоч не хоч, мусів я їм видати сховані гроші...«

»Людоньки, рятуйте, ловити юпришків« — гукали жиди, але селяни не дуже поспішали, навпаки.

Верховинець жида не любить. Хоч би жидівочка була юдягнена, мов сама юролівна, вона не панночка, тільки Сура, Хана та Рухля... Хоч би в жида замість цицлів⁴⁰ золоті ланцюжки звисали, хоч би він багатий, як сам Рюкефелер, він тільки Мошко, Сруль, чи Хаїм і йому належитья »ти«... Жид не помер, тільки здох... возом ідуть два люди та юдин жид...

Вже від віків воно так. Бо жиди завжди тримали з панами, а пани пускали жидів на хрещений люд. Було воно так за старої Мадярщини, так воно і за чехів. Колись жиди були носіями мадярської культури, підчас світової війни робили доноси на верховинське українське населення і чимало за те погинуло бідних людей на шибеницях... чимало людей плісніло в темницях...

А тепер? Державні дозволи корчем і трафік⁴¹ у жидівських руках, панами промислу і торговлі вони, а зате своїх дітей вони посилають до чеських шкіл... Помагають чехізувати Верховину...

Верховинці чеську школу називають »жидівською«, бо й справді, вони побудовані для жидів...

Як тоді з жидами приятелювати?..

Берко Юнг потовчений, Берко Юнг побитий. Хто це зробив? А хто б другий, як не Липей з Клевцем...

Чому Липей і Клевець? А може інші босяки? Може пройдисвіти з Малярщини, Румунії? Бо тепер всі злочини йдуть на рахунок Липея.

Але жида гучать, метушаться. І зібралась чорна жидова в депутацію до волівського начальника.

»Бандити поїв⁴² не рушають, а жидів грабують... Жандарів сюди, десятки, сотки жандарів, ловити Липея«.

З того часу до Діла, Жиган і Рипинного приходила розвідка за розвідкою. Всі жандарські стації були підсилені й почались справжні лови на Липея.

В Ділу здержуватись вже було неможливо. Липей з Клевцем взяли наплечники, рушниці та інші потрібні речі й пішли в полонину Боржаву, де було безпечніше. Худобу вже вигнали на полонину, пастухів повню на кожному ґруневі, а пастухи не то, що прозрадять, але допоможуть...

Часом і жінки підуть »на чорні ягоди« та »малини«, щоб понести харчів та тютюну.

Ілько часом і покпив собі з жандарів. У Воловому кожного місяця відбувається краєвий торг. Липей зійшов до Волового, купив у склепі високі »канадійські« черевики, розглянувся по містечку, добре знаючи, що в такий час всі жандари на торзі. Потім білою крейдою написав на брамі жандарської касарні: »Тут був Ілько Липей«, ще й дату написав.

Скоро на те, бухнуло з цілої околиці багато чужих жандарів. Одна така розвідка в Келечині зайшла до жидівської корчми відпочинуги. Там собі попивали два чоловіки. Жандари стали з ними до розмови, говорили, випитувались і сказали, що вони прийшли зі Свалявщини слідити за Липеем. Якраз тоді побіля корчми пройшов з бубном сільський боженик,⁴³ став на вулиці і, вдаряючи в бубен двома паличками, грімким полосом гукав:

»Дається всім до відома, що хто зловить Липея, або приведе на його слід, дістане тисячу корон«...

Боженика окружила товпа людей, вийшли й жандари з корчми подивитись, довгенько стоячи на дорозі. Тимчасом два незнайомі мужчини розплатились і пішли задніми дверима, залишаючи записку на столі:

»З Липеем попиваєте і Липея шукаєте...« Так само, як циган, що сидів на коні й коня шукав.

З того часу в кожного жандара була світлина Ли-

пед. Кожний високий, чорнявий чоловік був підозрілий, за ним слідкували, аж пересвідчилися, хто він такий.

Волівський командант жандармерії, капітан Гренцер, серйозно взяв справу в руки і вирішив зробити кінець раз і назавжди. Стежа за стежею ходила по лісах та полонинах. Розвідували, ходили, слідили та випитували. Обіцяли тютюну, обіцяли грошей, але пастихи сміялись їм увічі. Ніхто не хотів ніщо сказати. Часто повідомляли, що Липей то тут, то там здержувався, але це показалося не завжди правдиве. До того Липей і тактику змінив: одного дня здержувався в Стригальнях, наступної ночі перейшов у Соїми. Як із Стригалень прийшла вістка, зараз туди прибула жмара жандарів, перевірюючи кожну закутину. Дальші вісті вбігли вже зі Соїмів, чи Рипинного, тимчасом Липей гуляв собі в полонині Куці, чи над Вічковим у широких пралісах.

ПЕРША КАТАСТРОФА

Ілько Липей був грамотний і не був з тих найдурніших. Трохи навчився у школі, а решту довчило його саме життя: війна, далекий світ, тюрма. Був розважливий, юглядався й на задні колеса. Зате Клевець був чоловіком наглої вдачі, скоро запалювався, був би перевернув цілий світ, коли би всилі.

— Защо властиво нас гонять? Защо нас гонять, мов серпу по лісах?.. Але, коли вже переслідують, то нехай буде защо... Гей, Ільку, в розбої ходім! Як бути опришками, то бути ними справді. Як терпіти, то щоб було защо...

Ілько його здержував. Не хотів противати крові, не хотів грабити, не бажав бути розбійником, боронив тільки свою волю.

Ілько найважніші події записував до свого щоденника. Вже давно його вів, ще в тюрмі почав. Свої болі, свою тугу виливав до нього. Записував усе, згадував про своїх приятелів, про добрих людей, що йому помагали. Мав приятелів у Лозянськім, у Ділу. Вони жили найближче Боржави, вони йому найбільше допомагали. Доношували харчі, білизну, тютюн, приносяли вісти.

Жандари їм були в п'ятах. Хтось мусів зрадити місце перебування, бо жандари день-у-день приходили на ті місця, де вони здержувались.

— Чи то не твій Прокіп віддячується нам?

— Прокіп або Костюк — відповів Клевець.

Липей не мав відваги ночувати в колибах, а тільки ночували під кущами, або десь в камяних печерах, щоночі змінюючи місце. Через день перебували на високих, голих ґрунях, щоб вже здалеку бачити ген далеко на всі сторони. Але тут спіткало нове лихо: не числились з тим, що жандари приведуть поліцейських пісів, а в тих звірюк нюх знаменитий. За одним слідом готові піти далеко, хіба слід дощ змие.

Якраз сиділи вони на полонині Стовбі. Сонечко тепленько гріло, подалі в долині пасли коні, конюхарі⁴⁴ простерлись і спали собі горілиць в шуварі.⁴⁵ На другій ґруні дрібноюкими перлинками білились ряди овець. Липей з Клевцем розтаборились. Пюзкидали плащі, торби, наплечники з поживою і вигрівались. Клевець задрімав, а Липей нараз зірвався з місця і заревів:

— Жандари тут!

Від них на двісті метрів показалися жандари, що бігли напроти них, стріляючи. Схопився на ноги і Клевець і, подаючись назад, почали юстрілюватись. Вже далеко відбігли, як Клевець закричав:

— Плащі й наплечники наші!..

— Чорти тобі до наплечників, а рятуй шкуру — сказав Ілько, але Клевець, мов божевільний, кинувся на жандарів, біг проти них до наплечників. Жандари цією несподіванкою були здивовані, мов остовпіли, не знали, що робити. Клевець добіг до торб, вхопив свій наплечник і тікав назад. Жандари опам'ятались і почали за ним стрілять, але Липей збоку взяв їх під свій вогонь і вони полягали на землю, криючись перед кулями. Липей з Клевцем бігли щосили назад, а жандари осталися на місці.

— Ну, бачиш, вони нас таки не зловили, хоч їх було четверо, а нас тільки двох.. — сказав сміючись сміливий Клевець, а далі їй додав: — Коли були б більшими героями, могли нас тут зловити... Два проти чотирьох.

— Певно, що пан »верхні«⁴⁶ за це похвали не дістане — відповів Ілько.

Всежтаки скриватись на голому ґруні виявилось дуже не вигідним. Даліеко краще боронитись у лісі, де можна скорше скритись, ніж на відкритому полі.

Клевець реготався, але Ількові було не до сміху, бо він остався тільки в блузці і з рушницею в руках. Плащ, наплечник, покровець, револьвер, набой і багато поживи досталось в руки жандарів. Навіть дневник попався в їх руки, де все було записано. Клевець смілістю врятував торбу, але теплий коц, окуира, тютюн й інші дрібні річі зістались на полі. Жандари забрали залишені речі й пішли. Від того дня в розвідки ішли цілі відділи, а гони перебравли поліцайські собаки. Псам дали понюхати залишені річі і за тим нюхом вони ішли справжнім слідом, гей би їх на мотузку повів, а слід за ними жандари.

Та Липей був приготований і на те. В кишені мав мішок гострої паприки, посипав сліди, поліцайські собаки стратили нюх і не могли далі вітрити. Липей залишив Діл, залишив Стовбу і подались у дальший Кук.

Капітан Гренцер прочитав дневник Липея і розпочав широкое слідство. Всіх тих, що були згадані в дневнику, жандармерія виловила. Заарештували багато людей з Лозянського, Сухого, Жиган і з Ділу, відвели навіть стару немічну матір Юрка Клевця.

Липей Ілько проклинав свій дневник, проклинав кожну букву в йому, що спричинили стільки лиха бідним людям. Вже жалував, чого взагалі писав, а коли писав, то чого згадував імена.

Одного гарного дня принесла пошта листа окружному начальникові, Вацкові. Липей писав, що коли не випустять людей, яких через його арештували, то Волове, а особливо волівський панський квартал піде з димом...

Начальник зарядив, щоб по Воловому виночі кружляли нічні сторожі. З кожної хати повинен чоловік іти по черзі стерегти вулицю. Двійками та трійками ходили люди та стерегли до рана панські та жидівські хати.

НАПАД НА ТУРИСТІВ

Липей і Клевець опинились без плащів, без покривців і харчів. Мали тільки те, що було на них, все інше лишили на Стівбі. До села не мали смілости зайти, помічники не дуже голосились. Почувати на полонині не було з медом, коли не було чим і накритись. Хоч і літо, ночі на полонині холодні, а їх теплі коци помандрували до жандарської касарні.

Клевець вже давно радив не щадити туристів. Бо що ж туристові стратити коц, чи наплечник, він за декілька днів буде мати новий. Вранці, туристи — це лани, мають гроші на те.

Але Липей протривався тому. Не дозволяв зачіпати посторонніх, чужих людей. Та всежтаки останніми днями прийшов до переконання, що коли від туристів не придбають вони собі одягів, то жандари їм не принесуть в половину. Врешті їх переслідують, треба відложити всякий жаль.

Липей з Клевцем сиділи під полониною, як побачили, що Куком переходять туристи. Шестеро їх було: чотири чоловіки і дві жінки. Липей з Клевцем підіждали їх на дорозі, зняли рушниці з плеча і загойкали:

— Стійте, руки до гори!

Туристи страшно перелякались, чоловіки зупинились і піднесли руки.

— Не бійтесь, ми нікому нічого не зробимо — сказав Липей, підійшов ближче і сказав:

— Панове і шановні дами, маю честь представитись: я Ілько Липей, а це мій товариш, Клевець.

Я⁴⁷це жінки почули, почали страшно верещати, але Липей утихомирив їх:

— Нема чого боятись, ми нікого не зімо, інакше — в нас бабів досить...

— Тоді чого від нас хочете? — запитався смілиший з них.

Бачите, маємо клопіт: жандари випудили⁴⁸ нас з гурня, забрали одяг і весь наш харч, от і опинились ми без жадних засобів. Мусите нам, шановні дами і панове, вибачити, коли позичимо собі від вас так потрібні нам речі. Отже, прошу панове, не рухатись з місця, ми заберемо все, чого потребуємо. Ви, панове, заможніші, не будете відчувати брак, а нам ці

речі дуже придадуться. Врешті, ви повертаєте додому, а ми залишимося тут.

Тільки стояв з рупницею, а Клевець все вибирав з кишень і наплечників. Вибрав гроші, набой, револьвери, забрав светри, покрівці, білля, потім хліб, консерви, сало й тютюн. Також вибрав і фотографічні апарати, але Липей загойкав:

— Фотографічні апарати положив назад? Беремо тільки, те, що нам потрібно і на чому розуміємось... Даруйте, панове, що забираю від вас ці речі, але терпимо голод і відчуваємо потребу теплого одягу. Ви і так свої «маневрик» вже докінчили, а нам дуже це придасться.

Туристи це признали, жінки трохи втихомирились, а чоловіки пустилися в розмову і потім попрощались.

— До Волового звідси дві години ходу. А як зайдете до жандарів — а знаю, що туди зайдете, — то скажіть їм, що поздоровляю їх — сказав Липей, усміхаючись, подякував за речі, зібрали в два покрівці, перекинули через плечі і пустилися в дорогу. Вже були на подалі, як один турист підніс апарат і відфотографував їх, якраз тоді, як несли на плечах клунки.

Липей з Клевцем подалися вгору, а туристи скоренько поспішали до Волового. І справді, першою дорогою пішли на жандарську стацію.

До касарні й перед тим приходили різні хвальки, що тут і там бачили Липея. Їм вже не дуже довіряли, але як побачили юграблених туристів і до крайності переляканих жінок, то зразу повірили. А вже найбільше були цікаві на світлину.

Один турист в коморі зараз і викликав світлину, на котрім було видно двох озброєних мужчин з клунками на плечах. Не було жадного сумніву, що це Липей з Клевцем.

І пішли депеші й телефони. Капітан жандармерії, Гренцер, просив допомоги. З Ужгороду йому телефонували, що з Хуста поїде майор Цімпріх зі своїм відділом та поліцейськими собаками ловити Липея.

Жандарів масами прибуло. Почавши від Березова — до Подобівця, було їх повно в кожному селі. На автобус мали безплатний вступ, крім того деякі мали свої моторові колеса. Телефон стояв до їх диспозиції, в селах не було про інше чути, як про Липея.

Липей був цим разом оспіваним героєм, Липей жив у фантазіях людей, Липей був божим бичем на тих, якими обдертий, голодний верховинець ніколи не захоплювався.

Селяни стояли в гуртках, обговорювали події і з усміхом глуму показували пальцем на жандарів, що не всилі зловити Липея.

Вневдовзі знову виліпили плякати і вибубнували в селах, що премія на голову Липея звищується на три тисячі чеських корон. Верховинці стояли і підсміхувались собі під носом, говорячи:

— ...і на голову Шугая було виписано ще більше, але чехи нікому не дали цих грошей...

ЛОВИ В СОЙМАХ

У Воловому здержувався безробітний чеський слюсар, Макс Іровшек, що перед роком прибув на Підкарпаття. Мав зайняти місце лісника, але щось не погодився з чеським паном — арендатором ревіру і служби лісника не заняв. Вештався без роботи.

— На біду тяжку собі то приходить аж із Чех сюди, коли й для тутешніх нема роботи — сказав один ремісник, як той звернувся за працею. Радив йому вертатись додому, але повітря Верховини таке знамените, що як вже його хто закоштує, то не радо його лишає.

Іровшек мав пристрасть до ловів. Ходив та гонив по полях зайців та лисиць. Як жив, з чого, — ніхто того не знав, але й не дуже випитували його. Тим більше чеха, що належить до «пануючої» нації і зможе собі дати раду. Кого обходить на Верховині один безробітний, коли тут тисячі дітей і дорослих гине з голоду?

В Соймах готовились лови на дикі свині. Запрошували й Іровшка, знаючи, що це знаменитий ловець.

— Не йди туди — відраджував його знайомий. — Там тепер Липей гуляє.

— Саме через те піду, бо туди ходить Липей... Хіба ж три тисячі корон не гарні гроші?..

Лови розпочались. Товариші розійшлись, стоячи в лісі один від одного досить далеко. Попонці і гончі пси пішли наперед, зганяти кабанів.

Макс Іровшек став біля великого дерева і дожидав. Якраз думав про те, як би ото добре, коли б він

здибав того славного опришка та передав живого, чи мертвого в руки справедливості. Зразу зробив би він кар'єру: Всі газети писали б про його геройський вчинок, імя Макса Іровшка було б зразу славне на цілу державу, на цілий світ... Він, єдиний він врятував би Верховину від опришка, від клятого бандита... Сто і сто жандарів тижнями дармо шукало за ним, а він, єдиний він був такий відважний, що відвів у кайдани отих публичних ворогів населення. О, тоді імя Іровшка скрізь задзвеніло б... Лісова управа зразу дала б посаду, може й самого управителя...

Іровшек нащуриив вуха, бо збоку затріщав хворост під ногами двох незнайомих чоловіків, що з рушницями в руках обережно наближались. Іровшек добре їх оглянув. Вони не з їх групи, а навіть не погонці. Пригадав собі світлину, що бачив у газетах після нападу на туристів: один вищий, а другий низький, присадкуватий.

— Так!... Це вони: Липей і Клевець — сказав сам до себе Іровшек, підняв рушницю, зачекав доки вони підійдуть ближче і затойкав:

— Стій! Руки до гори!

Липей, що йшов напереді, зразу остовпів, не знав що робити, бо недалеко виднілась рушниця, з цівки якої чигала на нього смерть...

Але Клевець, що був декілька кроків у заді, відскочив під бука і за дерева вистрілів.

Іровшек не мав часу й рушницю підняти, як випав з його рук кріс і він повалився на землю.

Ці прискочили до його, вирвали з рук кріс і Клевець зробив рух, щоб щераз стрілити в груди ловця. Липей однак вхопив його за руку і заборонив йому.

— Не маємо ніякої причини його вбивати — сказав він і три рази вистрілів у повітря, та почав гоїкати на людей, щоб прийшла чим скорше допомога і відвезла раненого.

Самі ж вони скоро зібрались, втікаючи в протилежну сторону в гущавину.

Іровшек лежав цілий у крові. Клевець прострілів черево. Незадовго прибігли його товариші, сяк-так забандажували, вирубали молоді, тонкі дерева і зробили ноші. Потім взяли раненого і несли в долину, в напрямі села.

Селом кулею рознеслась вістка, що Липей застрілів ловця. Одні жахались, а другі перекликувались:

»Пани хотіли зловити Липея, але Липей скорше постріляв панчуків«...

Та дармо його автом зараз відвезли до лічниці, дармо провели трансфузію крові і зробили операцію, Іровшкові вже не помогли, він третього дня помер.

Липей Ілько втратив голову. Він добре знав, що прийде після того. Стратив самопевність, ходив мов зарізаний і скорше здержувався біля осад, ніж в полонині.

— Того ми не сміли зробити. За одну чеську голову полетять наші дві — сказав він Клевцеві, але той видивився на нього і крізь гнів відповів:

— Та що ти говориш, чорти б взяли твого батька, та ж він був би нас постріляв, мов горобців, то вже скорше я його, ніж він мене...

Але це не могло заспокоїти Ілька.

— Тут вже ніщо не допоможе. Нині-завтра тут сотки жандарів і цілий гарнізон війська. Чехи так скоро не подарують смерти свого чоловіка. Могли ми вбивати, грабити, сто жидів, тільки чехові були дали спокій.

— Ну, а тепер що робити?

— Тут ми не можемо вдержатись. Тікати в інші, невідомі околиці також не можемо, не маючи помічників, не маючи знайомих. Але як тікати, то тікати далеко за границю: до Франції, до Польщі, чи до Росії — все одно, тільки чим скорше звідсіля. Але до того потрібні три речі: гроші, гроші і щераз гроші.

ЖАНДАРМЕРІЯ БЕЗРАДНА

Майор Цімпріх написав лист до команди жандармерії до Ужгороду. В ньому заявив він, що жандармерія безрадна, населення, не то, що помагало б органам публичної безпеки, але ще перешкоджує: Отверто симпатизує зі злочинцями. Справа стоїть так, що вже не можна вірити навіть тим найпевнішим вістям. Як ви дістанете вістку, що Липея бачили в Сопках, то певню він у Стригальнях... Однострій невігідний, терен тяжкий, жандари роблять і по сорок годин служби, без найменшої надії на успіхи. Липей має своїх шпигунів, добре обзнайомлений про все. Розвідка почне робити слідства, вже зараз там пастух »вівцю шукає, що страгилась від ютари...« Від населення не довідається нічого, хіба ж від жидів. Але вісті приходять пізно, а ще

доки розвідка туди поїде, то Липей блукає за семою горою. Він зовсім не дивується, що капітан Гренцер нічого не міг зробити.

Майор Цімпріх для шкорого перевозування відділів просить авта, просить нові відділи молодих, легкіоногих жандарів до гірських експедицій. Смішно, що на голову такого злочинця виписано тільки три тисячі, коли ця комедія державу коштує четверть мільйона чеських корон. Коли кожний день коштує п'ять тисяч, то ця сума виглядає дуже смішно. Хай випишуть премію високу: десять, чи двадцять тисяч корон, то вислід покажеться скоро.

Майор Цімпріх прикушує губи. Його всі вважали за найліпшого кримінального розслідувача, а тут він стратив декілька тижнів, не то, що без жадного успіху, але й ті сліди загубив, що мав. Його жандари нічдєнь бють собою по далеких полощинах, а в той же час, Липей на чотири кілометри від окружної столиці, в Соймах, застрілив чеха...

В кожному селі жандарів повно. Селяни з них сміються...

— Ну, що ж, панове, зловили Липея?

— Так, зловили — собаку за хвіст... — відповідали другі, сміючись у голос.

* *

*

До команди жандармерії дійшли вісті, що в Березовому замасковані розбійники ограбили селянина, Мицьколу Воробка. Вночі вдерлись до хати та погрозами і побоями приневзмили його, щоб сказав, де тримає гроші... Воробок був господар пильний, роками збирав гроші на землю. Не одну пару волів продав, коли набирав дванадцять тисяч.

З Воробка гаді слово витягнути: божився, що не прозрадить. Руки йому пекли вогнем, на гарячу плиту посадили, щоб видав тисячки. Він видав, бо мусів. Ще й присягнув, що нікому не скаже... Мав він стільки грошей? А чому ж тоді обшарпаний і босий? Але гроші були на землю. Чому не положив до банку? Селянин ні до кого не має довіря...

А може то і не Липей... Липей не звик сажею лице мастити. Опришків тепер багато, бо є на кого звалити. Хто грабить — Липей. Хто бе жидів, хто стріляє фі-

нансів? Тільки Липей з Клевцем.

Це так говорили ті, що з Липеем симпатизували. Других обурило, що Липей вже й на своїх нападає. Вони були переконані, що грабіж поповнив тільки Липей. Це дуже можливо, бо він потребував грошей, як ніколи перед тим. Помічників треба платити, харчів також ніхто задармо не купить...

Ціла волівщина виглядала, як підчас війни. Авта, кур'єри, телефони, гінці, розвідки. На вулицях гурти людей, обговорюють, приносять сензаційні вісті. Один те чув, другий те. Один одного переліцитує, гойкає і переконуючо жестикулює:

— Липей перестав дві жидівські фіри мелаю. Поскидав мішки на землю і кукурудзу роздав бідним...

— Липей з ярмарку заняв табуи жидівських коней...

— А знаєте, чому Липея куля не береться? Бо в правій долоні має зашиту, наворожену шовкову траву...

Авта трублять: з Берегова прибув новий відділ жандарів. З Ужгороду в дорозі ціла жандарська школа. Три сотки озброєних жандарів стало на ногах, триста людей гонить за Липеем. Газети пишуть, вислали своїх кореспондентів, мов на боєвий фронт, публіка хвилюється. Жиди, коли звечоріє, не сміють вийти з хат.

Врешті ужгородська краєва команда післала підполковника Віта, що вже ловив розбійників на подібному терені в Герцеговині.

Віт посидів декілька днів, простудіював справу і виробив плян. Тут нічого не допоможуть експедиції, розвідки всякі — грошей треба сипнути, шпигунів наняти, вивідати ворогів Клевця, а ті вже принесуть вісти.

ОСТАННЯ ГОСТИНА

Липей з Клевцем порадилися, що далше тут здержуватись неможливо, бо обруч щораз звужується. Треба покинути околицю й перенестись в іншу, далеко безпечнішу. Чи то буде Брустура, чи Околи, все одно, тільки геть звідсіля. Там можна буде вичекати відповідної пори, роздобути паспорти і податись у світ. Коли б ото поляки посварились із чехами, то було б найліпше податись до Галичини, але інакше поляки впадуть...

— Ну, добре, але Околи, чи Лазівщина, то не Діл, там нема приятелів, там нема кумів і сватів, там нас ніхто не знає, хтож нам допоможе, хтож нам принесе харчів? — запитав Клевець.

— Дурниця, зимівок і туди досить, тільки харчів треба понести — відповів Липей.

Одного дня Клевець звориною скочив до пастухів і ними переказав у село своїм помічникам, що в середу вечір надійде в Діл та щоб його очікували.

Згаданого дня зійшли вони з сіса й темним вечором прибули до Анни в Діл. Анна приготувала закуску, сусідський хлопець побіг в Рипинний і приніс від жида міцної горівки. На гостину прийшли й їх помічники, що завжди допомагали їм то вістями, то харчів приносили для них. Закусували і гостились на пращання.

— Ілечку, я мала поганий сон... боюсь, що станесться щось злого... — сказала Анна, але Ілько мовчав, а Клевець махнув рукою, легковажучи цілу справу.

— Навіщо така гостина, навіщо стільки людей? — питала вона, але Липей не прозраджував, що вони пращються.

— Чимось треба віддячитись людям, що стільки разів нам допомогли — відповів він.

Погостились, поговорили. Помічники були втомлені і заявили, що пора спати. Всі встали від стола, залишаючи Анну в хаті і вийшли. Відійшли досить далеко на спільну нараду.

Сіли на моріжок і Липей почав говорити:

— Хлопці, потребуємо харчів, багато харчів. Хто його зна куди ще прийдеться нам скриватись, тож страва нам потрібна.

Вибрав з портфеля гроші і одному подав.

— Тут маєте п'ять соток. Раненько підіть до Волового і закупіть консерв, сухарів і сала. В одному місці не купуйте, щоб не було підозріло. Частину купіть в дружестві, а частину в німця Гапа. Скажете, що несете на синьовирське озеро, туристам. Візьміть бесаги,⁴⁹ до них більше влізе. Хліба не купуйте, бо забірає багато місця і скоро псується... А як все те нам принесете, дістанете двісті корон... кожному по п'ятдесятці... Не забудьте, особливо консерви і сухарі, коли вже не сало... Солі та сірників також принесіть.

— А де зійдемося? — питали помічники.

— Десь тут недалеко.

— На рипинській Кичері буде найліпше. Отже на Кичері, там будемо вас чекати — сказав Клевець, що найліпше знав околицю.

— Добре, то на Кичері.

— На тому горбі є кущі, є де скритись — завважив Клевець.

— Отже, ми будемо в кущах — сказав Липей. — Як ви надійдете, то три рази засвищіть. Ми також відповімо свистом і тоді зійдемося. Згода?

— Згода! — відповіли ті й попрощались на добраніч.

— Тож не забудьте, на рипинській Кичері...

Відправили в дорогу помічників, а самі поверталися назад до Анни й продовжали гостину.

Всі вони чули в голіві, Клевець найбільше. Остання гостина, хотів почуватись добре. Нарешті прохав він Анну, щоб пішла до Панька і привела його на чарку горівки, бо хоче з ним помиритись.

Анна побігла, але Панько нерado приходив і вона повернулася без нього.

— Я бачу, що тут буде бійка! — сказав Липей, але Клевець положив руку на серце й сказав, що про щось подібне ані не думає.

Клевець пішов сам за ним, прохаючи, щоб прийшов.

Нарешті той погодився і вони прийшли до Анниної хатчини.

Аж тепер розпочалась справжня гостина. Горівки було досить і закуски не бракувало. Сиділи й попивали. Панькові горівка смакувала, він сидів і попивав.

Ілько вже був змучений, взяв свою рушницю і пішов на оборіг спати. Анна також задрімала на печі, а Клевець з Паньком ще все попивали, балакали п'яні, а навіть розцілувались.

Клевець Панька частував, сам пив небагато. Панько доти ссав, що схилився на стіл і задрімав. Клевець положив його на лаву, загасив світло і пішов просто до Євки.

Другого дня раненько, як тільки сонце блисло, Ілько прокинувся і ввійшов до Анниної хижі. Аж руки спустив долі собію, як побачив, що на лаві хропе

Панько.

Недовго чекав, бо незабаром з'явився і Клевець. Ішов прямо до криниці і мочив голову в воді. Був змучений, невиспаний і найрадіше був би ляг десь під кущ спати.

Але Ілько тягнув його, щоб скритись у безпечному місці. Зараз людей повню, навіщож має кожний чорт бачити, куди вони ходять.

Ілька щось тиснуло на серці. Щезав передумав, чи добре він зробив, що післав тих людей до Волового, в те прокляте гадюче гніздо, де стільки його ворогів. Люди можуть вимовитись, або таки і зрадити. Він їх не знає, а нині світ проклятий, за гроші брат брата продасть, а не то що чужого.

— Не май страху, то люди певні — запевняв його Клевець.

— Кого гадина вкусила, той і глисти боїться — відповів Липей і довго думав. Клевець підійшов до нього, пробував його розвеселити. Оповідав йому жарти, всякі пригоди, але Ількові думки не давали спокою.

— Зажди, я тобі розкажу, як я Панька упоїв і положив на лаву спати, щоб попрацатись з Євкою... Та жарт є жартом, але бідна Євочка дуже шкодувала, як довідалась, що ми, як тільки переберемо харчі, залишимо околицю.

— Ти ачей їй оповів весь наш плян?

— Чому ж би ні?

— Такого дурня, як ти, я ще в житті не бачив! — загойкав Липей і спустив руки. — Не забудь, що в жінки довге волосся, а короткий розум. Не забудь, що важні речі не смієш жінці взяти на ніс. Вона не встоїть, щоб не сказати бодай своїй наймилішій приятельці. Як тільки дві баби знають якусь таємницю, то знає все село.

— Не кожна баба язиката.

— Чи ти певний того, що тебе Євка не хоче позбутись? Аджеж вона має чоловіка і ти їй на перешкоді. Вона скорше тебе боїться, аніж кохає... Ще багато тобі вчитись!

— Я за свою Євку певний! — заявив Клевець.

— А я не певний, ні за жінок, ні за наших помічників, що ти їх назбирав... Навчився я недовіряти

і своїй рідній мамі, а не то що жінці. Мені вже одна жінка перед вітварем присягала, а потім зрадила... Звідки ти знаєш, чи ти їй вже не осторчортовів?... Звідки ти знаєш, чи вона не жде тієї хвилини, щоб тебе позбутись?... Рідному батькові не можна вірити, а не то що зужим... — заявив Липей, гірко зітхаючи.

Сіли в куцах, щоб пересидіти цілий день. Ілько майже не сказав ні слова, а носився з тяжкими думками. Щось тисло його в серці, як ніколи перед тим. Ох, навіщож він послухав ютого дурня Клевця, що сам лізе в біду. А ще назбирав людей Бог зна яких, що готові за гроші й рідного батька продати. Ніби приятелі. Хорони мене Боже від приятелів, я з ворогами дам собі раду — згадав він приповідку.

ОСТАННЯ АТАКА

Підполковник Віт страшно огірчений, бо вже сидить він у цій проклятій зворині досить давно, а успіху жадного нема. Липей собі гуляє й далі. Тристашістьдесят жандарів гонить він по лісах та полонинах, від Хусту до польської границі обійшли вони цілий терен, але сліду жадного. Гонив він колись комітаджів по Герцеговині, ловив злодіїв у Боснії, але таких труднощів він не мав. Населення підтримує розбійників, це печувана річ. Навмисно затирають сліди.

Змобілізував він цілі відділи, запросив військові авта, велів привести поліцейських собак — все те не помагає. На високу премію ніхто не цікавий. Бояться пімсти.

Тихцем оповіщено, що хто тільки приведе на слід, дістане два рази таку суму, як та, що оголошена. Імени ніхто не прозрадить. Підполковник дуже радо дав би з власної кишені, щоб тільки був кінець цій комедії. Скандал який, як і йому не пощастить зловити Липея! Мужві також обридло вічно лазити по горах. А діти державу не коштують? Скільки гроша вже пішло на ці лови опришків! Що скаже полковник в Ужгороді, як і Вітові не пощастить? Це вже питання честі.

Капітан Грендер і майор Цімпріх зіли собі зуби на цих проклятих ловах. Кожний хотів доказати, що щось уме, кожний з них бажав успіху, з душі бажав

тої слави. Цеж велика слава зловити розбійників серед дикою терену в пралісах. Певно, були б авансували в ранзі одним степенем вище, а тепер все те чорт забрав. Бо коли і зловлять Липея, слава піде на інший рахунок, лаври понесе підполковник Віт...

Підполковник якраз обідав, як прибїг жандар і зголосив, що якийсь обідранець з Рипинного приніс важну вістку.

Підполковника вже дратували подібні вісті. Вже він неодну перевірів і всі показалися фальшиві, або спізнені і з них не було користи. Вістей він чекав зовсім з іншого боку.

Але встав і пішов до канцелярії. Там вже чекав молодий схвильований верховинець. Підполковник видивився на нього, але його постать ніяк не викликувала довіря. Чоло в нього низьке, хоч саме населення дуже гарне, але цей виглядав, мов якийсь виродок. Очі в нього, мов у щура, маленькі, без ніякого блиску, ніс кирпатий, а обличчя, гейби заломлене. Говорив таємничо, недовірливо, застановляючись за кожним другим словом. Правдивий тип донощика, а з його виразу можна було вчитати, що за чарку горівки він готов підпалити і свою рідну хату.

Підполковник крутив головою, не хотів йому вірити, але цей запевнював старшину.

— ...правду кажу, великоможний пане, як я брешу, то хай я осліпну на обидві вока... можете мене повісити, як то не буде правдою... але прізвище мое не запишуйте, бо Клевець мене застрілить...

Командант йому обіцяв, що його імя ніде не буде проголошене, ніхто не буде знати, хто приніс вістку і звідки вона походить.

— Але, хлопе, йдеш і ти з нами, а як все те не буде правда, то будемо тобі хребет мастити...

— Щоб я не діждав до рана, коли то брехня... — відповів обідранець.

Підполковник почастивав його папіросками, але той заявив, що радше їсти йому хочеться. Один стражмістер завів його до кухні й нагодував.

Аж тепер показався підполковник Віт правдивим жандаром. Сидів при телефоні й мобілізував свої відділи, що були порозкидані по різних закутинах. А де

не було телефону, там посилав писемні накази кур'єрами на моторових колесах. Свистали сирени авт і мотоциклів, одні звозували військові авта, другі самі надїжджали автобусами й пішком. Одно авто заслав аж у Стригальні. Телефони, депеші, рух, біганина — оце все було того дня до самого вечора.

Літнє сонце вже давно зайшло за Манчїл, як серед двора касарні стояло близько дві сотки жандарів, поділених на невеликі відділи. Провідники відділів були в канцелярії разом з підполковником, що сидів над мапою й давав прикази. Кожний провідник значив собі у нотес, а також сильно підчеркав на своїй мапі те місце, що мав тієї ночі обсадити. Підполковник Віт виробив подрібний план і розділив ролі.

На чолі більших відділів стояли: майор Цімпрїх і капітан Гренцер, а меншими розвідками кермували: з ужгородських — прапорщик Грушка і Вайнгарт, а з волівських — Новотні, Поспіщїл і Жегак.

Було темно. З Волового жандари рушили у пїхїд в напрямї Рипишного. Розбрились на дрібні частини, враз зі своїми провідниками.

Старшини ще зачекали, повечеряли, а потім сіли і вони на авто і підвезлись аж під «Червоний Облаз». Капітан Гренцер залишився з одним відділом стерегти шлях, майор оглядав Грегїд, а підполковник підходив на саму Кичеру.

СМЕРТЬ ІЛЬКА ЛИПЕЯ

Минав день. Липей з Клевцем опустили свій сховок і рушили в Дїл. Крадьком дійшли до Анни, вона ще не спала. Ілько зайшов до хати, а Клевець пішов додому, щоб приладитись у дорогу.

Ілько повечеряв, попрощався з Анною, заявляючи, що на який час хай його не очікує, бо будуть у полонїні.

Анна збентежилась цією вісткою. Щось і вона передчувала, але не перемовляла, аджеж чоловіки ліпше знають, що роблять.

Ілько ладнав старий наплечник, чистив і оливою намазав набої, ще й револьвер взяв до кишені і пішов за Клевцем. Його цим разом найшов у жїнки.

Довго вони не здержувались, а рушили на Ки-

черу, щоб чимскорше перебрати харчі. Хто його зна, люди можуть і скорше прибути.

— Слухай, Юрку! — почав Липей. — На нас кожний куц, кожна копиця сіна смертю чигає, бо ніколи не знаєш, звідки надійдуть жандари.

— То ми зараз побачимо! — відповів Клевець.

— Аж ти побачиш з куца, чи зза копиці цівку жандарської рушниці, то вже буде запізно... Слухай, Юрку, вертаймось назад.

Клевець витріщив очі і запитав:

— А харчі хто відбере? Чейже замовив консерви бесагами.

— Пошлемо твого брата, чи когонебудь іншого і він перебере. А ми стоятимем осторонь і будемо придивлятись.

— Я дивуюсь, що ти бачив стільки світа, а такий ти боягуз... Та щож нам вночі жандари зроблять? Дивись, місяць світить, ми дорогу знаєм. Махнем сюди, чи туди і хай нас здоганяють. Врешті, нас двох, почнем обстрілюватись і пробемося. Чейже нема їх стільки, як патиків у плоті, аджеж я вже тобі доказав на Стівбі, що один відділ нічого нам не зробить, навіть вдень.

— Я щераз тобі кажу, що будемо жалувати, як тепер не вернемося, моє передчуття ще мене ніколи не здурило.

— Май розум, Ільку, аджеж ми з місця не рушимося, тільки тоді, як почуємо сигнал наших людей. Навмисно вибрали Кичеру тому, бо там легко зникнути, мов дим.

Тримаючи в руках рушниці в поготові, дійшли вони до Кичери, вишукали відповідне місце, полягали один біля одного й дожидали. Говорили про це, про те, укладали пляни, як і куди перейти зразу на синьовирську ріку, а потім на Брустури.

Тимчасом жандарські відділи облягали цілу територію. Одна частина обсадила Кичеру, а друга Грегід. Третя знову розбилась на декілька розвідок, що ревірували біля шляху. Взяли з собою також поліцейських псів.

Найбільша задача стояла перед найсильнішим відділом, що обляг Кичеру. Жандари поволі підкрадались до кущів. Нараз хтось тричі гостро засвистав, з кущів почався також свист і незабаром дві постаті

вийшли з кущів. В цій хвилині хтось дуже енергійно закричав:

— Стійте!

Липей випалив з рушниці, вслід за тим почувась стрілянина, жандари розпочали вогонь.

— Зрада! Тікаймо! — гойкнув Липей і вони почали тікати вдолину. Перебігли вершок, але тут наскочили вони на іншу розвідку й та також почала стріляти. Почулось гавкання собак, стрілянина, гойк, команда, Липей з Клевцем бігли щосили долі горою. Незадовго і звітам почувись вистріли й не було іншої ради, як тікати внапрямі річки Рипинки. Тікаючи, вони обстрілювались. Липей був напереді, скоро добіг до шляху, перебіг дорогу до річки, але там стояв новий жандарський відділ.

На небі ясно світив місяць, стріли падали, мов підчас військових маневрів. Липей з Клевцем бігли, а жандари за ними.

— За мною! — крикнув Липей Клевцеві, маючи намір податись через річку, а там вже була закрила їх гущавина молодого лісу.

Довгоногий Ілько скочив через дорогу, щоб дістатись на другий бік. За ним на яких сто кроків біг Клевець, також в напямі річки, а за ними гнались жандари. Поручник Грушка і стражмайстри Поспішил та Анде стрілили і поцілили в Липей, що був чикраз серед річки. Ілька потрапили, Ілька запекло. З великого болю він страшно крикнув. Дістав кулю. Ще мав стільки сили, що перебрав річку, але на яких двадцять кроків повалився на землю, стріляючи з револьвера із під скелі, де він лежав. Тут Липей постигла дальша куля, але ще мав стільки сили, що вистрілив на капітана Гренцера, стражмістра Поспішила, але не потрапив. Знову почувалася жандарська сальва й остання куля засягла Ілька Липей в голову і зробила йому кінець... Вісім смертельних куль прошило його тіло... І так: чотирнадцятого вересня тридцятьятого року на п'ятнадцять хвилин перед північчю сконав на «Червоному Облазі» славний розбійник Ілько Липей. Був розумний, спритний хлопець, тільки щастя в життю не мав ніколи. Розбійником його зробила його доля. Був жертвою свого гордого, до сурорости строгого батька.

А Клевець зник без сліду. Він брив також Рипинку, і нараз зник, невідомо куди.

В кишнях Липея нашли трохи грошей, рушницю, револьвер з потрібними набоями і світлиця, між ними фотографію Юрик Василя, любовника його жінки.

Зараз другого дня надійшла судова комісія, лікарі поролої Ілька і знову зашивали, а три жандари положили рушницю трупові на груди і немов над здохлятиною, дали відфотографуватись.

Була неділя. Зараз того самого дня відвезли трупа до Волового і передали родині. Дяки цілу ніч читали над ним «псавтирю».

Другого дня був черговий ярмарок у Воловому. Вістка кулею розбіглась і з торгу бухнуло тисячки народу подивитись востаннє на трупа Ілька Липея. Багато цікавих панів приходило, хотіли мертвого Ілька зфотографувати, але дочка, Марійка, ридаючи, прогнала їх:

— Та доки ще будете смішкуватись над моїм лю- бим батьком?..

Старий Липей купив одяг і одягнув сина в новеньке. Частина з двісті тисяч...

Невірна жінка за цілий час проклинала його, але над трупом не могла здержатись, щоб не плакати... Плакали за батьком і діти, а вже найстарша дочка, Марійка, ридала страшно. Зойкала, заломлюючи руки, проливала гарячі сльози. А як спускали труну в могилу, то вона обняла деревище⁵⁰ і не пускала спустити в сиру землю. Нарешті її відірвали від труни, то вона кинула собою до могили за батьком, що ледви витягнули її звідтам. Ридала вголос, проклинала гірку свою долю і тяжке горе сиріт. Її ридання йшло з глибини її молоденького серця, з глибини душі й зробило велике вражіння. Серед великої похоронної публіки не було ока сухого — всіх зворушило її ридання.

ДЕ КЛЕВЕЦЬ?

За Клевцем гнались відділи жандарів до самого рана і другого дня перешукали кожну закутину. Підполковник Віт сам вів пошукування.

Капітан Гренцер сам бачив, як Клевець брив через річку і серед самої річки нараз впав до води.

— Значить: він вбитий, його також засягла куля — сказав підполковник і дав приказ перешукати цілу Рипинку, аж до самих Соїмів.

Жандари цілісенький день шукали у воді. Заглядали в плеса, чи десь нема трупа в глибині, переглянули всі водоміи, також переконтролювали всі більші камішня, чи десь під каменем не сперся, але дармо шукали, трупа Клевця не нашли.

В понеділок до підполковника' прибіг хлопець сказати, що в Жиганах одна стара жінка бачила Клевця. Сів підполковник на' авто і зараз прибув до тієї жінки.

— Ну, щож, бабко, ви бачили Клевця?

Бабуня йому оповіла, що в неділю раненько йшла побіля своєї нивки, як почула, що в її фасолях щось стогне. Підійшла вона ближче, дивиться, а сорочка в нього цілком кривава.

— Приглядаюсь я на нього, бачу: Клевець! Щож ти тут, Юрку, робиш? — питаю.

— Ой, голубочко, — каже він до мене — візьми мотилку і добий мене, бо нездужаю... Добий мене, бабуню, хай не мучуся стільки... Я перестрашилась і втекла... — говорила старенька старшині й підполковник просив бабуню, щоб вона показала те місце, де лежав Клевець.

Баба не хотіла йти, тільки рукою показала, де та нивка. Цілий відділ жандарів дві години докладно перешукав, але не знайшов і найменшого сліду.

— Старій мабуть снилось — сказав Віт сердито і повернули вони з нічим.

-- Де-ж тоді Клевець подівся? Чи не є можливо, що він справді втопився і його вода знесла в долину?

— Неможливо. Вода Рипинки замала до того, щоб понести трупа' дорослої людини. Він мусів був би десь спертись і ми були б нашли. Але є друга можливість.

— Яка? — питали всі.

— Либонь, що ранений Клевець перейшов річку і подався через гору. Всі знали, що він має гроші. Він мусів стратити багато крові й був надто знесилений. Це якийсь пастух побачив, добив Клевця, відібрав гроші, а трупа десь закріпив у землю так, що ніхто на цьому світі не буде знати, де лежить Клевець... Гроші в цій околиці мають стократну ціну...

А біля овець в колибі старий вівчар говорив:

— Клевець не помер, Клевець ще поверне сюди, побачите. Клевець ранений, то правда, але він ще мав стільки сили, щоб з гори Кливи придивлятися, як ховають його приятеля Ілька. Потім взяв рушницю на плечі й, підпираючись топором, подався в напрямі Голятини, щоб пересидіти біду й вигоїти рану.

*
*   *
*

Жандарські відділи давно розійшлися. В околиці знову тихо, немов би нічого не було. Тільки вище Рипинського серед «Червоного Облазу» на кривавому місці видніється великий, деревляний хрест і хтось із Ділу час-до-часу понесе на могилу свіжу китицю диких квітів.

Кінець

ДОДАТОК
до повісти «ІЛЬКО ЛИПЕЙ»

ЧАРИ КАРПАТСЬКИХ ГІР

Ми діти гір, любимо свої гори. Походимо, поблукаємо чимало світами, бачимо багаті краї, цікавих людей, прегарні околиці - і прийдемо до переконання, що нема на світі гарнішого краю, як ця наша Верховина, де ми народились, де ми зросли, з якою ми зжилися. Вже й сам наш організм так приспособився⁵¹ до свого рідного клімату, що інше підсоння зносимо тяжко і багато труднощів прийдеться нам побороти, доки звикнемо. Наш гуцул дуже тяжко зносив спеку мадярських долин, та ж у рідних горах завжди повіває вітрець і ніколи нема надмірної суші і спеки. Це правда, що нашого верховинця на рівнині болять ноги. Наш гірський рекрут у війську - якщо гарнізон лежить десь на долах - довгими місяцями бідує, поки його ноги приспособляться до рівного терену. Помиляється той старшина, що уважає цю хворобу верховинця за симуляцію, бо його на рівнині справді болять ноги. Це може вам підтвердити лікар. Верховинець по своїх горбах, ґрунях і полонинах буде ходити як олень, без труду. Мускули й жили ніг по горах - то вгору, то в долину - раз напружуються, а раз відпружуються, тоді, як на рівнині хода ніг є одностороння, для верховинця болюча і на початку просто незносима. Тому й не диво, що верховинець так в'яжеться до свого рідного кутка, так широко кохає ту свою Верховину.

Поселитися десь на рівнині - це верховинець просто не зможе, не всилі акліматизуватися і звикнути на нову околицю. А коли приневолений опустити рідну землю, то шукає в еміграції такі, як не гірські, то бодай горбоваті околиці, щоб йому пригадували стару Батьківщину. Ця нехіть може й на добре вийшла для нас, бо колись наші тирані - мадярські фєвдали дешево працюючи силу манили до себе на мадярські доли за пастухів, погоничів та інших рільничих робітників, але з наших людей дуже малий відсоток залишився після жнив на магнатських фільварках. Але й ті довго не витримали і повтікали додому. Що ж, мадярським панам були дуже вигідні працюючі верховинці, до того скромні і на страву невибагливі. Жали графську пшеницю за 20-ий сніп, а харчі мали такі, що й панські свині були б таких помий не з'їли.

Чи справді гори так манять? Вірте мені, що тяг-

нуть душу людини так, неначе магнет тягне до себе голку.

Погляньте лиш на маленьку Закарпатську Україну, величини всього лише до дванадцять тисяч квадратних кілометрів. Є тут на півдні трохи рівнин, часом із - можна сказати - субтропічним підсонням, де родиться пшениця, шляхетні каштани та соковиті кавуни. Але зараз над тими долами півколесом лежать горби з чудовими виногородами. Чехи навчили нас сіяти пшеницю і в горах. Запозичили нам насіння гірської пшениці - озимини і вона полюбила собі і наш ґрунт. А виноградарство і сади мають тут сторічну традицію. На Закарпатті знайдете навіть токайські сорти вин. Чудові винниці тягнуться пасмом на протязі майже сотні кілометрів. Середнянські різлінги відомі і цілій Європі.

Закарпатським садам нема пари в світі. Тільки в єдиній Каліфорнії в Америці родяться такі яблука йонатанки, сипкі, соковиті та надзвичайно смачні і тривкі, що витримують до другого збору. А це тому, що ґрунт, де ці чудові яблуні ростуть, скрізь пересякнений сіллю. Від Солотвини аж до самого Хусту, дев'ятдесят кілометрів тягнуться та довга та вузька стрічка землі, що скриває в собі наше біле золото - сіль, що на цілому терені в багатьох місцях вибухає з землі джерелами соленої води - ропи. Вже від дев'ятого сторіччя копають тут нашу сіль і ніхто не знає, як багато тих покладів є і куди вони тягнуться, хоч денно руки наших робітників виносять на боже світло кількесот вагонів цінної соли... В цих "солених" околицях і щастить овочам. Овочеві дерева такі відпірні, що їм не шкодять ні хвороти, ні мороз і родять майже щороку. Багато людей живе з цієї соковитої благодаті дерев, хоч часом має тільки одну загороду-сад.

Найдовша весна в світі є тільки на Закарпатті. Від середини березня до кінця червня, а навіть липня Закарпаття цвіте буйними квітами чарівної весни. Хто мав би можливість і не мусить працювати на щоденний хліб, той може пережити на Закарпатській Україні в одному році чотири місяці весни, а навіть більше. Чотири місяці весни в одному році! Як то можливо? Дуже просто. В цій мініятурній країні знайдете на півдні скоро субтропічну спеку, а на кілька кілометрів в горах холод Альп. Гаряч і холод рівночасно. В цілій чехословацькій республіці найтеплішою точкою є околиця нашого Севлюша на самій низині Закарпаття, щось двадцять метрів над рівнем моря. Тут зачинається весна найскорше в нашій республіці, майже напочатку

березня. В Севлющині дерева давно відцвіли, а в Рахові ще сніг. Ви могли поселитися в Севлюші, пробути два-три тижні і розкошуватись пахощами цвітів овочевих садів, відтак податися на такий самий час до Хусту, а в квітні можете любуватись красою цвітучих яблунь у Тячові, в Бичкові; в травні цвітуть дички - дикі груші - білими цвітами в горішній Волівщині, в Рахові, але в Богдані або в Ясіні (де вже родиться хіба ж трохи вівса і бараболі) зачала тернина цвісти тільки десь у червні, бо на вершках недалекої Говерлі*), Петросі*) і Попі Івані*) навіть у цю пору на вершках іноді біліється сніг. У зрубах високих полонин цвітуть малини до осені і на шпилі полонин ніколи не дозріють. В закарпатському високогір'ю весна підіймається що два тижні на сто метрів угору. В підніжжі гори вже в серпні збираєте зрілі афіни, а на горі ще все вони цвітуть скромненьким білим цвітком.

Це туристам добре відомо і туристи з цілої республіки ЧСР, а навіть із закордону знаходять тут своє ельдорадо.

Хто б не хотів подивитися та полюбуватися красою розкішних полонин із їх пралісами, сріблястими потоками, зеленню та всією принадою диких, яскравокольорових цвітів недоторкненої природи?

Пізнаю добре і люблю словацькі Татри. Ї вони гарні і маєстатно-могутні, але я признаюсь, що мені стає лячно під цими велетнями, я почувуюсь у них самотнім, нещасним, опущеним. Прекрасні словацькі Татри - це справді перлинка в нашій республіці. Але особисто я чогось у них боюсь, бо серед цих гігантських велетнів людина відчувається маленьким нещасним червачком. Величезні камінюки могутньо підносяться і показують людині, яка вона нікчемна, малесенька порошок у безмежному просторі природи. В Татрах людина стає філософом, змушена думати, стоячи остовпіло під велетенською стіною-скелею колоса Сатана або Криваня... Але в наших полонинах і скептик стає богемістом, і задуманий, турботний мужчина стає безжурним хлопчаком, бо життя в полонинах, особливо на Гуцульщині, це окрема справа.

Від снігу до снігу завмирає все життя в гуцульському селі, воно переходить на полонини. Населення живе

---

*) Всі три верхи належать до пасма Чорногори. Це найвищі шпилі: Говерля - 2058 м., Петрос - 2020 м., Піп Іван - 2022 м.

з лісу, живе з худоби, це головне джерело прибутків. Худоби тут багато. Пасовиськ у селі нема, тому то з ранньої весни виганяють рогату та іншу тварину на зелену пашу в полонини і тут її розділюють. Ви побачите величезні отари овець, вкупі з цілого села, табуни коней, череди волів бичків та ялівок, а цілком зокрема упривілейовані стада дійних корів.

Полонини - це вершки зелених гір з пребагатою пашею. Ультрафіолетні промені сонця сильно діють і на високогірську траву, т. зв. шувар, яка розростається надзвичайно буйно. Ви ходите як по килимові. На цій паші худоба-молодняк прегарно розростається, а дійні корови платять за їх піклування надзвичайно ситним молоком.

На полонині, десь у захистному від вітрів місці, біля води, побудована ціла літня оселя - осада: колиби з чотирьма стінами для людей і стайні для корів. В колибах піч або принаймні вогнище ватри, вистелено ліжко з подушками та ліжниками - тканими вовняними гуцульськими покрівцями. Потім резервоване місце для бербениць (бочок на молоко), для них інколи побудоване цілком окреме місце - сіни (передпокій). Бербениці - це подовгасті дерев'яні посудиди.

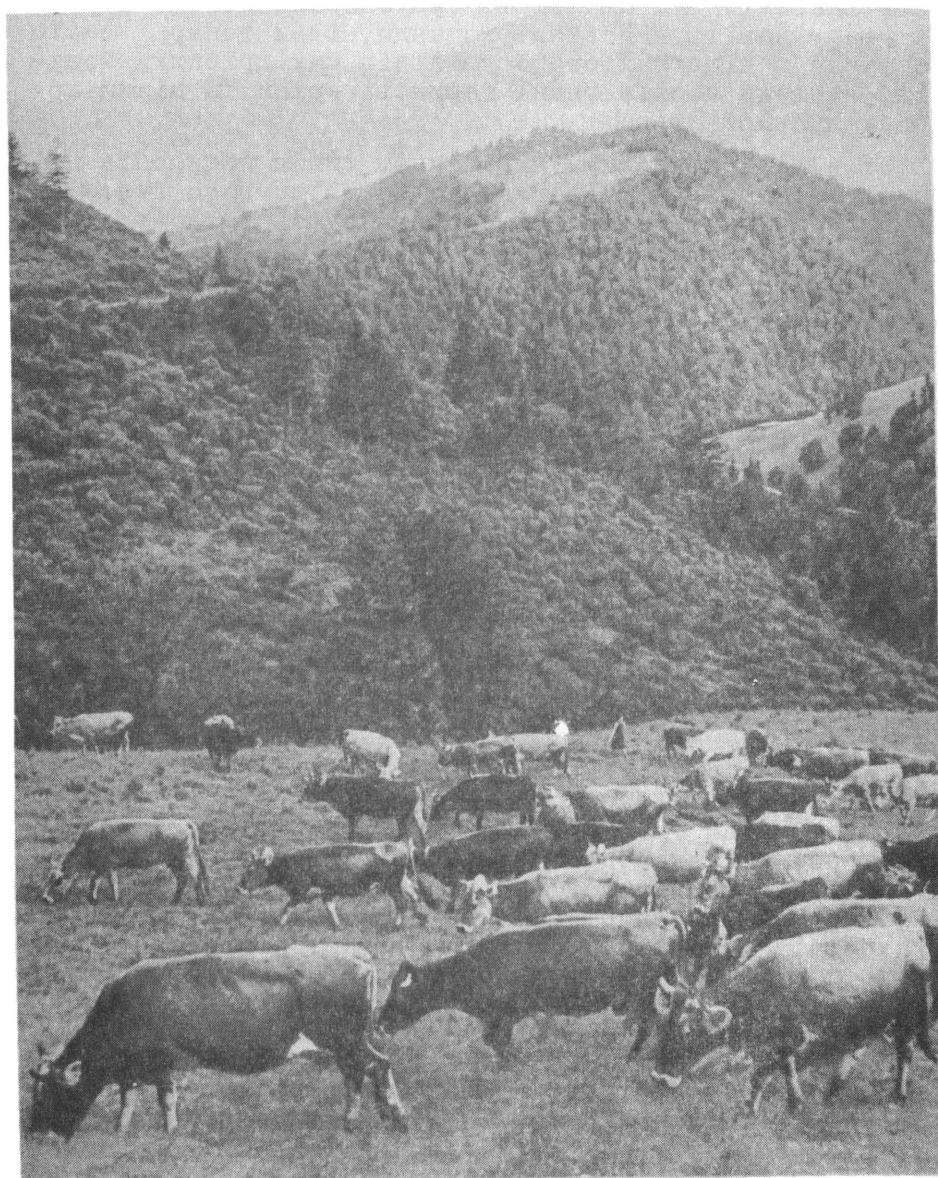
Життя в цих оселях починається того дня, коли виженуть сюди худобу на пашу, отже десь у червні. Більшість мешканців цих літніх осель - це молоді гуцульські дівчата "скотарки". Кожна взяла собі на старання 20-25 корів і більше ніщо не робить, тільки денно тричі подоїть корови. Крім своїх корів, вона взяла ще й від сусідів, рідні або інших односельчан за певну таксу стільки, щоб була всилі подоїти. Кожен господар має свої бербениці і як тільки скотарка подоїть корову, виляє молоко до посудини власника корови. Або, якщо він так розпорядився, відпродасть молоко до сироварні, де запишуть його кількість.

Молоко у чистій, випареній посудині згусне до самого дна, що навіть ножем можна краяти. Воно таке жирне, що це майже все густа сметана і воно не псується місяцями.

Таких скотарок на одній полонині-оселі є часом і п'ятдесят а навіть більше. Кожне село має свою оселю - полонину.

В суботу власники корів приїжджають дрібними гуцульськими кониками по молоко. А про цих коників-"гуцулів" варто сказати більше: Це малі, дрібні гірські коники, стрункі і легкі, при тому надзвичайно скром

Літом на полонині

ні і витривалі. По горах лізуть неначе кози, задовольняється будьякою пашею, але зате тягнуть тягло, носять вантажі. На цю якість гуцульських коней звернули увагу навіть військові команди, і ви тепер часто побачите в відділах скорострільців цих дрібних коників, як вони носять важкі машинні кріси та цілий арсенал кулеметчиків.

Отже ці коники "гуцули" кінцем тижня приносять порожні бербениці на полонину, а зараз другого дня, в неділю сполудні господарі поприв'язують їм до сідла повні з молоком і несуть додому.

На полонину в суботу прийдуть не тільки власники повних бербениць з молоком, але й ціле парубоцтво з села, та й інші вільні дівчата, що залишилися в селі або єдесь по інших лісових роботах: сіянках, шкілках чи інших працях. А вслід за ними скрипарі, бубнарі і цимбалісти. Неділя або свято на полонині - це самі танці і забави молоді. Навіть мають залю на випадок непогоди - порожню стайню з дерев'яною підлогою, щоб добре танцювалося. Скотаркам навіть тиждень за довгий час і в них забава буває кожного дня; як нема скрипки, то добрі й цимбали або гармонійка. Гуцульські цимбали - дуже цікавий інструмент. Це натягнені струни в плоскій коробці, на взірець великих каварняних циганських цимбалів. Тільки вони малі, і носиться їх прив'язані ременем на шиї, навіть під час гри.

Така забава для верховинської молоді потіха, а для туриста оказія. Любо дивитись на ті прегарні українські вишиванки, яких не бракує навіть тут, у далекій полонині, що маком цвітуть скрізь. Багата душа народу виринає з цих високомистецьких народних вишивок. Скільки окрас, оздоб, скільки різноманітних мотивів, яка багата фантазія! Скільки сіл, стільки мотивів. В Ясіні панівні оптимістичні фарби, краски ясні: черешнево-червона, сито-зелена, небо-синя, фіялково-голуба та помаранчево-жовта, тоді, коли в Рахові переважають барви червоно-чорні. А подивіться на цей розкішний гуцульський киптарик - козушок без рукавів, це просто поезія! Скільки тут попереплітаних кольорових ремінчиків, мосяжних кружків, кольорових киток. Яка мистецька рука комбінувала ці оздоби? До нього, інколи на малинову фарбу дублені² ногавиці добре підходять. Ручно пошиті постоліята із нової жовтої шкіри, а до того білі вовняні капці - панчохи, в горішньому кінці теж вишивані, уповні гармонізують.

Надзвичайно оригінально і гарно проявляється гу-

Ілюстрація М. Михалевича (1980)

цувльська архітектура та різьба. Малі дерев'яні церковці поставили прості, але за те мистецькі руки. Цікава оздобна різьба ікон, хрестів, брам, а навіть хатнього прибору приневолює вас застановитись і годинами любоватися з повним узнанням, що творці цих річей, це люди надзвичайно талановиті. Навіть такий водний млин хоч маленький та примітивний, та все ж у своїй простоті цікавий і оригінальний. Різьблений трираменний хрест у церкві, скриня в хаті зі своєю орнаментикою, або хоч би коробка на гудзики, топирець (палиця на взір сокири), рами на образ, держак на дзеркало, папіросниця з великою терпеливістю та мистецьким почуттям виложеними кольоровими кораликами, металевими та дерев'яними вкладками різних колірних відтінків, викликають подив та повне узнання, що цей народ має буйну фантазію.

Повну тисячу років жив отой народ у малярському ярмі, забутий всіми, китайським муром ізолюваний від своїх рідних братів. І при всьому тому, не тільки що задержав свою рідну мову, свою традицію і прастарі звичаї, але ще й витворив своєрідну високоцінну вартість власної національної окремішности.

"РОЗБІЙНИЦЬКА" РОМАНТИКА ВЕРХОВИНИ

Либонь нема чеснішого народу на цілому світі як наші верховинці і тому слово "розбійницька" ставлю у лапки.

Карпатський українець, мешканець цієї прегарної Верховини, є гостеприємчивий і хоч сам бідний, але з іншим поділиться і своїм останнім куском хліба. Ніколи не буває, щоб він від подорожнього взяв за нічліг гроші, навпаки: поділиться з ним і своєю вечерою. Коли буде хату, то інші йому допомагають безплатно працюю або тяглом бодай по одній днині (він подібно старається розплатитись). В році на весні є один день св. Юрія. Є празник, його святкується, але для вдів. Тоді не тільки дозволено, але й належить орати безплатно... Коли постигне нещастя сім'ю: згине корова, єдина кормителька дітей, то сусіди уважають своєю святою повинністю уділювати дітям по черзі молока безплатно, доки не виплекають собі молоду корівку (купити, звичайно, засобів не вистачає). Незабезпечених сиріт розбере рідня, а питання безпритульних старців і жебраків

стараються вирішити утримуванням їх колективно по черзі. За похорон, крім попа та дяка, ніхто нікому не платить; з дощок добрі люди зіб'ють труну і віднесуть на плечах на цвинтар безплатно. Одержать хіба ж вечерю після труду...

Так то в своєму національному і соціальному пригнобленні старалися закарпатські українці на протязі довгих віків самопомогою улегчити собі тверде і тяжке життя у неврожайних горах. Великі скарби лісів і мінерального багатства приносили високу ренту магнатам, майже виключно чужонаціональним.

Не зважаючи на велику соціальну несправедливість і утиск, верховинець є лагідний і з розбійничою натурою не має нічого спільного. Не має в собі ні прикмети альбанської мстивости, ані вдачі сицилійського розбишцтва.

Але надзвичайно любить свободу, волю. Верховинці прагнуть більше волі, ніж мешканці долин. Вже сама природа в горах вільніша, ширша і нев'язана.

Верховинець на долині почуватється неначе за ґратами. Тут він бачить хіба ж десь комин трохи віддаленої хати або тополю на два кілометри і більше нічого. На рівнині йому вузько, неприємно тісно.

Але в горах простір широкий, верховинець вилізе на полонину і бачить перед собою ширину великих розмірів на віддаль сотень кілометрів. Вітрець повіває вільно, дикі квіти не тремтять перед косою, птахам у співу ніхто не перешкаджає. В густому пралісі, що не бачив сокири, дерева свобідно ростуть і свобідно вмирають без втручання людини.

Колись у старовині і за найтяжчого кріпацтва верховинець потрапив боротися за свою волю, вживаючи тодішнього права у свою користь. Щоб побільшити фєвдальні мастки, право було таке, що кріпаки, які прибули в ліси викорчувати землю, мали право закласти власну оселю і десять років бути вільними. Після десятиох років земля переходила у власність пана і селяни, що тяжким мозолистим корчуванням вирвали землю від лісу, тратили вільність і сталися кріпаками пана. Багато селян було таких, що радше ціле життя потилися в тяжкій праці корчування, щоб тільки бути вільними і не бути кріпаком. Наслідком того кожних десять років закладали нову оселю, мандруючи з місця на місце.

В Карпатах

ГІРСЬКІ ОПРИШКИ

В тих часах блукало в наших горах багато опришків. Не були це злочинці, але люди, що не зносили гнету, панського ярма. Кожен фєвдал мав своє військо, так само як і король. При війську служили крім "босих шляхтичів" і кріпаки, а служили так і стільки, скільки фєвдал того бажав, але не коротше як дванадцять років. Фєвдали спорили один з одним, неначе пси, потребували чим більше війська. Не дуже хотілося нашим верховинцям прослужити увесь свій молодий вік у службі зі зброєю і ще й проливати свою кров або десь "лишити зуби в траві" за приватні інтереси зненавидженого пана. Отже дезертирували і скривалися в горах. Пан мав право свого підданого продати як худобину, пропити, програти в карти, або скарати на горло без суду. Чимало таких нещасних рабів рятувалося втечею у широкі і свобідні праліси.

Проти цих опришків час від часу пани організували збройну погоню, що рекрутувалася із панських сторожів так званих пандурів. Ці пандури були пострахом опришків і навпаки: опришки були батогом на пандурів. Напасниками були завжди пандури, опришки мусіли боронитись, та ж і та найменша пташинка, колібрик, що не на багато більший як джмелик, своїм малесеньким дзюбом борониться перед своїми ворогами, а людина чей-же має руки, має право і обов'язок боронитися перед своїм фізичним знищенням...

Коли вже ці панські карні експедиції були часті і небезпечні, опришки творили організовані групи і вже не тільки були в дефєнзиві, але й самі нападали на замки магнатів, щоб розбити скупчених пандурів, що готувались на них самих.

До нині оспіваним ватажком опришків був

Д О В Б У Ш

ровесник словацького Яношіка, що мав зорганізовану, дисципліновану, йому вповні віддану шайку опришків. Довбуш утік перед панською карою в гори, зібрав докупи собі рівних утікачів і мстився на панах за пониження і соціяльне горе свого кріпацького народу. Опісля нераз і сам нападав на каштелі багатої шляхти, грабив і роздавав. Вважаючи його местником за заподіяні шляхтою кривди, населення підтримувало його і через те він міг, як і всі дальші за ним, довгими роками гу-

ляти собі в горах. Довбуш упав жертвою зради своєї коханки. На основі одного фіналю народної пісні, раненого Довбуша взяли його товариші на топорича і понесли у гори та на високій полонині поховали.

За Першої світової війни праліси Закарпатської України стали прибіжищем дезертирів австро-угорської армії. Карпатські українці з глибини своєї душі ненавиділи мадярів, вірних друзів німців. Мадяри гнобили їх немилосердно, не даючи вже ані стільки національних прав, щоб по своєму бодай виплакаться. Ще в свіжій пам'яті був цілому світові відомий сигітський процес, на якому мадяри засудили сотні людей на довгочасні каторги тільки тому, що частина населення бажала собі православної віри...

Українські верховинці не хотіли воювати проти своїх слов'янських братів "за цалову душу", дезертирували з фронту, втікали із заплля, покидали села переді після "сентерунків" на рекрути і творили дезертирські "зелені кадри".

На ватажка цих дезертирів вибився

М И К О Л А Ш У Г А Й

старший підофіцер вісімдесятп'ятого австро-угорського полку, що, не хотючи воювати за трон австрійського царя, покинув свій полк ще під час світової війни. З того часу ані звичайна ані військова жандармерія перед кулями Шугая і його побратимів не мала доступу до гір. В горах в рр. 1914/1915 стояв фронт, рушниць і амуніції було доволі. Маючи когось із своїх серед дезертирів, населення цікавилось ними, то ж бесагами носили харчів "зеленому кадрові", сповіщаючи їх рівночасно про евентуальну небезпеку.

Експоненти мадярського уряду: окружні начальники, нотарі, а головно жандарми, ба навіть гайники, були чистокровні мадяри (нашого інтелігента, якщо такий зрідка і знайшовся, кинули в глиб Мадярщини). Вони своєю ганебною поведінкою нахабного наїздника уміли викликати супроти себе гнів і страшну ненависть цілого народу. Нотарі, писарі дефравдували воснні допомоги навіть від сиріт, розкрадали і розпродували приділи, здирали шкіру за кожен написаний папірець; жандарми гонили чоловіків і жінок не тільки в лінію, як був поблизьку фронт, копати окопи, але виганяли ще й на іншу панську роботу. Бо бачите, кріпацтво на папері минуло ще на середині дев'ятнадцятого сторіччя, однак пани завжди видумували якусь "громадську" робо-

ту, як напр., копати стежки в лісах, бо "пан граф бажають полювати на олені", або взимку безплатно відгортати гори снігу з державних доріг, не говорячи вже про інші обов'язки, як тиждень у році працювати попові "роковину". Гайники за одну лозину з панського лісу записували, а судді присуджували такі карі, як "три тижні дров рубати в пана начальника". Всі ці державні і громадські чужонаціональні службовці поводитися з населенням неначе десь у колонії серед темної Африки: в одній руці олівець записувати на безплатну роботу, а в другій нагайка, карати тілесно... А Микола Шугай все це добре знав і все це бачив.

Шугай був вояк і мав зброю в руках. Не міг він дивитися на неправду. Перша його кривава зустріч пригодилася у вічківському лісі. Якийсь бідолашник - вічківський селянин збирав собі у лісі графа Шенборна сухе ріща⁵⁸. Лісник його спіймав "при гарячому", забираючи від нього сокиру. Дроворуб не хотів сокири віддати, лісник рушницею приневолив його зложити сокиру. А коли селянин нарешті віддав сокиру, лісник почав його палицею молотити до крові, при тому погано помадярськи лаючи. Цьому інцидентові Шугай приглядався з поза бука і збиточного лісника застрілив на місці.

Негаймо були мобілізовані всі вічківські жандарми, які влаштували на Шугая полювання в лісах. Але насамперед нагаями скатували дроворуба, через якого лісник "пішов на другий світ кози пасти".

Та й цього Шугай мадярським жандармам не простив. Поперш уночі через вікно застрілив у Вічковому одного жандарма, а потім подібним способом відстрілив ще двох прибивши на двері ще й свою записку: "Отак карає Шугай за ваші поступки".

Шугай став "божим бичем" на верховинських мадярських панів - жандармів і нотарів. Українське населення просто ликувало, тішилося, сміючися з жандармських неуспихів, говорячи: "Воріг нашого ворога є нашим приятелем." Шугайівська помста дістала скоро політичну закраску.

Шугай був не від того, щоб не потурбувати і якогось там багатія, що наживався з мозолиці верховинської бідноти, але головну увагу звертав на нищення зненавиджених експонентів мадярського уряду, 'пір'яників'. Через те і був таким популярним серед своїх земляків.

Шугай позволяв собі не раз і на небезпечні жарти: сидіти в коршмі в білий день в уніформі жандарма і потім підписатися на стіл: "Шугай"... відвідати нотаря в

його канцелярії і "вліпити" йому за вухо так, що він перекинувся: "На, це тобі дає Шугай, а як і це не може, то застрілю, як собаку..."

Тисяча дев'яťсот вісімнадцятого року цісарський трон повалився, а з ним зникли і мадярські жандарми. Їх станції зайняли чехословацькі "четніки", але перебрали також гасло "Шугай наш ворог", хоч воно цим разом не було на місці, бо Шугай в першій черзі був ворогом мадярів. Коли були б зрозуміли ситуацію, Шугая можна було притягнути в ряди чесних громадян, бо до того часу можна було йому пришити провини в більшості політичні проти ворожої держави. Чехословацькі жандарми почали далі переслідувати Шугая і Шугай не мав іншого вибору тільки залишитися Шугаем. А в будапештянських газетах можна було читати під ту пору, що відколи мадяри залишили ту територію, населення втікає в гори і під проводом героя-мадярофіла Шугая, нападає на чеські уряди... Дурна політика і ще дурніші її наслідки.

Шугай згинув під ударами сокир своїх побратимів. Скосила його не жандармська куля, але зрада підкуплених його товаришів.

- - - - -

Вибач мені, шановний Читачу, що трошки обширніше описав я свою вузьку Батьківщину: Закарпатську Україну, її природу, її спосіб життя-буття ще перед головною темою. Але без того годі собі уявити край і обставини, серед котрих могла виринути така дивна обставина, що триста жандармів довгими місяцями, ба навіть роками, переслідують одну тільки людину, без того, щоб їм вдалось його зробити нешкідливим, заподіявши державному бюджету величезних витрат. Що за причина, що населення неначе б солідаризувалось із злочинцями, яких переслідують літера закону?

Відповідь на це читач знайде сам, як хоч трохи вглибитись в обставини і пізнає душу цього, без приміру свободолюбивого племена, що ненавидить гніт і над усе кохає правду. Цей народ напротязі свого тисячорічного поневолення навчився ненавидіти тих, що його національно і соціально використовували. Тому завжди тішився, якщо місцева ворожа мадярська адміністрація мала труднощі. Цей люд надзвичайно любить правду, може тому, що в довгому рабстві довелося їй так мало зазнати. Тому навіть і злочинцеві цей народ готовий простити, якщо він бачить, що його штовхнула у

глибину пропасти якась неправда: національний гніт, соціальний утиск, або особиста кривда, яка пригодилась і героєві цієї повісти.

І Л Ь К О   Л И П Е Й

Розбійник Ілько Липей не є типом своїх попередників. Довбуш і Шугай - це були циніки, танцюри, гільтяї, п'яниці, співаки і рівночасно відважні герої, мисники свого покривдженого люду. Вони добре знали, за що вони б'ються. Відплачували злочини і кривди, поповнювані гнобителями на їх одноплемінниках. Це були фантасти, ризикували всім, бо мали перед собою якусь мету.

Супроти них Ілько Липей ані герой, ані розбійник, але нещасно-закохана молода людина, жертва свого невимомлимого батька-багатія, тирана, деспота всієї липевської сім'ї, що уважав своїм патріархальним правом кермувати долею цілої родини і всіх своїх нащадків. Ілько Липей гордий, зарозумілий, з природи інтелігентний і так само впертий, як і його батько. Розбійником його зробили обставини, що змушували його жити зайцем. Особливо від того часу, відколи по-дурному напав він на групу чеських туристів, щоб забезпечити собі зброю і далековид. Туристи зробили крик, преса підняла гвалт, сенсація на цілу Європу. Уряд, незадоволений діяльністю місцевих органів публічної безпеки, що вже від двох років невсилі Липея зловити, зобілізував триста жандармів, не щадячи державних коштів. Уже третій місяць три сотні добре озброєних жандармів гонять Липея і дотепер надаремно. Переслідування зробило Липея диким, цілий ряд грабіжей йому приписують, хоч більшість роблять інші на його рахунок. Безрадна жандармерія покликала першорядних фахівців. Ті підозрівають, що населення стало на стороні бандита, харчує його, хоронить і захищає, попереджуючи про кожну небезпеку.

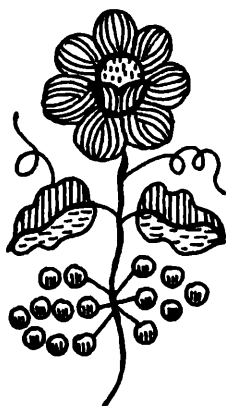
Жалко мені Ілька. Ілько Липей є не тільки моїм земляком, але ми спільно росли, спільно грались і на протязі шістьох років сиділи ми в одній шкільній лавці.

Але ми розійшлись, я пішов у світ, а він зістав дома і я з ним стратив зв'язки. Від самого початку його особистого нещастя не перестаю цікавитися його долею. Одначе з'являється прогалина в найбільше критичному часі, і я тяжко знаходжу причину, що змушувала його, сина мільонера, стати розбійником. Вичитую

з газет, вивідую від рідні, але все мовчить, нічого не довідаєшся.

Ось через те, коли від Собранців до Ясіня стоїть триста жандармів із поліцейськими собаками, щоб Ілька Липея привести живого чи мертвого, - і його не знаходять, - я сам рішився відшукати його, щоб нарешті знайти відповідь на питання, яке мене стало переслідує: де причина, що з Ілька зробився розбійник?

1947

В. Гренджа – Донський

ПЕТРО ПЕТРОВИЧ

ІСТОРИЧНА

ПОВІСТЬ.

ЛИТО·МУЗИКА

ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ

ПЕТРО
ПЕТРОВИЧ

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ

Ужгород, 1937.

Видавництво т-ва Українських письменників
і журналістів в Ужгороді.

Книгозбірня тва українських письменників
і журналістів в Ужгороді

Число 3.

Обгортка Б. Єфремова

Типографія „Викторія“, Ужгород

* * *

Народня династія Арпадовичів вимерла, а наслідок був такий, що тепер на угорському престолі сиділи три королі і всі були живі.

Перший з них був чеський королевич, Вячеслав, споріднений з Арпадовичами, що прибув з Чехії і зайняв угорський престіл. На Угорщину послав його батько, чеський король, на ім'я також Вячеслав і послав його майже ще дитиною, бо 13-річним хлопцем, призначивши до нього старших дорадників і сильне військо.

Вячеслава підтримувала вся словянська шляхта, на чолі зі словацьким вельможею Матієм Чаком Тренчинським, фактичним володарем цілої північно-західньої Угорщини, паном словацьких комітатів. За Вячеславом стояла також і поважна частина мадярської шляхти.

Та хоч молодий Вячеслав вже був і коронований і в боротьбі під Будинном переміг, всеж таки зі сильнішим суперником не витримав, бо Рим послав іншого короля, а Вячеслава і всю шляхту, що з ним тримала, римський папа Боніфаций восьмий взяв під клятву. Коли це знеохочений батько Вячеслава побачив, приїхав в Угорщину і забрав сина назад до Чехії.

Одразу по нім проголосила частина шляхти угорським королем баварського князя, Оттона, що був також кривняком вимерлої династії. Вячеслав передав йому корону, тоді Оттон і коронувався в Білогороді⁵⁴. Але і його постигла та сама доля, що й Вяче-

слава, бо папа римський також викляв його. Тоді Оттон поїхав до Семигороду просити допомоги від могутнього трансильванського воїводи, Володислава, навіть згоден був одружитись з його дочкою. Воївода, одначе, замість допомоги, увязнив Оттона і відібрав від нього корону.

Оттон просидів якийсь час у в'язниці і при допомозі галицького князя Юрія Львовича, втік через Галицьку Русь в Баварію, яку вже більш і не покидав, задержуючи собі титул угорського короля до смерти.

Чому ж папа римський був проти цих королів? А тому, що останні Арпадовичі були прихильниками грецько-східної віри, яку по старословянськи проповідували черці з чисельних монастирів, що находились скрізь. В Угорщині латинників було так мало, що вже король Володислав перший на соймі рішив виселити їх з Угорщини, якщо вони не підчиняться законам, належним обрядові східної словянської церкви...

А король Вячеслав сам був словянином, до східної церкви ставився доброзичливо, Оттон також числився зі словянським обрядом грецько-східної церкви, що був в Угорщині пануючим. Римський папа не мав довіря до цих королів, бо хотів цілковито латинізувати Угорщину. От і післав такого короля на мадярський престіл, що був лялькою в його руках, а Боніфаций в цій непевній державі задумав якнайскорше запровадити латинський католицизм, розповсюджуючи його вогнем і мечем. Нагода була, яка приходять раз на довгі сотки років і її треба було використати.

Таким чином по смерті останнього Арпадовича, підібрав собі Рим короля в особі неапольського князя, Карла Роберта, з роду Анжу, відкидаючи всіх інших.

Більшість угорської шляхти про цього короля не хотіла й чути і треба було, аж десяти років на те, щоб приборкати угор-

ську шляхту.

Та хоч згодом малярська шляхта вже погодилась, словянські вельможі Карла Роберта не uznawali і вели з ним боротьбу на життя, на смерть.

I.

Над порощанським замком розкішної Маковиці простерла свої крила темна ніч. Панувала нічна тиша, тільки замковий сторож ловільно мірив кроки в коритарі деревляної башти, проходжуючись від одної вежі до другої, тримаючи на плечі довгу військову сокиру.

В замковій кімнаті ще блимають грубі воскові свічі. По стінах всюди рясно розвішана зброя: щити, шаблі, мечі, списи і копії. Посередині з клинка звисав буздиган, а в куті можна було бачити лицарський одяг: шолом, нагрудні панцери і дротяна сорочка. Біля стола, на тяжких дубових кріслах сиділо трое чоловіків і радили раду.

Ці два молодші — це рідні брати: Петро і Лука Петровичі Петеньки. Старший, Петро, високий на зріст і широкий у плечах. Його брат, Лука, був низький і суходлявий та виглядав далеко старшим, хоч мав менше років.

Цей город є власністю якраз отих двох бояринів, що сидять біля стола. Та не тільки цей замок у них — мають ще вони городи: в Берекові, в Полянці, в Колодині, а маєтностей у них поздовж цілої Маковиці: в Порощанах, в Синім Полі, Сторочині, в Малому й Великому Домашинах, в маковецькому Бочкові, Хрестурі, Бодроківі, Григорянах й інших місцях. Цеж вельможі, не абищо! Був у них ще й прегарний каштель в Сичівцях, але його їх вічні вороги, кляті Омодії спалили. Їх городи не такі то сильні, але в кожному була залага війська.

А хтож цей третій біля них, що старечою рукою, підпер свою сиву бороду, вглубившись в думки? . . . — Це чернець, отець Василій. Старий вже він, як голуб сивий, але ще все жива пам'ять у нього. До того ще й розумний. Поважні наради ніколи не відбувалися без нього. Колись замолоду і чтенія

і писання навчав боярських дітей, навіть вчив і синів старого Петенька. Тепер вже хай навчають молодші. Ще не так давно і книги переписував, але вже йому руки трясуться і він замість того в пергаменах риться та літописи читає.

Ще старий Петенько подарував був більший уділ землі під монастир і отець Василій мав пристановище. Але від коли Омодії спалили сичівський каштель,⁵⁵ при чому згорів і невеликий монастир, отець Василій жив у замку Петеньків у Пороццях.

— Отче, Василю — сказав Петро Петрович — запросили ми тебе в одній дуже важній справі і просимо твоєї ради. Справа в тому, що Карло Роберт, ледви що вибив Матія Чака Тренчинського з Вишгорода, хоче зайняти й дальші города, а до того потребує крім війська ще й доброї волі шляхти. Отож він і скликає її, запрошуючи між іншими й українське боярство на земплинські комітатські збори до Нового Замку.

— Як, він про це тебе сповістив? — питався чернець.

— Королівський післанець ще вчора прибув і жде нашої відповіді. Ми з братом сперечаємось і не можемо прийти до згоди. Брат є за тим, щоб ми взяли участь у зборах. Але піти на збори, це значить: підчинитися тому, що король вирішив, а він рішатиме не в нашу користь... Я так думаю, що з Карлом Робертом не піде більшість угорської шляхти, врешті Матій Тренчинський далеко сильніший за короля, він панує над дванадцятьома словацьких комітатів, в його руках більше тридцяти городів.

Отець Василій довго думав, а потім і каже:

— Коли б Карло Роберт переміг, то це означало б кінець нашої країни, що досі мала волю й привілеї. Не забудьте, сини мої, що Країна Русинів, або як вона по-латинськи

називається: „**Marchia Ruthenorum**“ є князівством, держава в державі. Вже з діда-прадіда воно так. Не якась там дика, війною здобута територія, але князівство, приграничне князівство Угорщини „**u tRhiaMrcaheporum**“.⁵⁶ Це в листах, у важних грамотах заведено, літописи про те згадують.

Чернець Василій розпалився, наче дітям в школі з захопленням оповідав про рідну країну, сягаючи навіть до глибокої давнини. Перед ним лежали розгорнені книги, пергаменти, часвідчасу туди заглядав і говорив про Рідну Землю з любовію палкого серця. Петровичі слухали свого Вчителя, як колись малими хлопцями в монастирській школі.

— Країна Русинів, оця сама: „**Marchia Ruthenorum**“ — говорив отець Василій — і не така маленька: Ціла Бережанщина, Угоча, Ужгородчина, ціла Земплинщина, Шаричина, значить: Маковиця, аж геть в долину до Мишковця; Заболоття⁵⁷, Білогір'я⁵⁸, аж на півден до самого Доброчина⁵⁹ і на схід поза Сукмар⁶⁰ цілий комітат Красна⁶¹ — це все Країна Русинів... А ще не так давно, бо перед татарським нападом тяглась наша країна до самого Варадина⁶² і Калюжя⁶³... Північна часть Семигороду і донині заселена нашим українським населенням, що з варадинської та колюжн'янської околиці перед татарами повтікали в гори, заснувавши нові оселі, де живуть і досі... Сотки років живе „Країна Русинів“ своїм окремим життям. Князями нашими звались навіть самі угорські королевичі, як: син короля Степана святого, Емерих, потім брат короля Андрія, Бейла й інші носили наш гордий князівський титул: **Dux Ruthenorum**

— Дотеперішні угорські королі були нашими приятелями, прихильниками нашої віри — зауважив Петро.

— Не лиш прихильниками, але й визнавцями — виправив отець Василій. — Арпадовичі дуже ненавиділи латинську церков.

Ще предки цих славних королів заснували монастир в Тихоню⁶⁴ біля озера Болотного⁶⁵, у місті Вєсьприїмі⁶⁶, Вишгороді⁶⁷ й інде. Хоч королівський вінець прислав Степанові папа, але коронаційний плащ Степана святого вишивали наші вєсьпримські монахині-Василіянки і напис на ньому вишитий буквами святого Кирила, словами: „Буди Гди милость твоя на ны... ущедри ны и благослови ны...“ Ще не так давно, в Угорщині був тільки один латинський монастир, а східніх було багато, тому що більшість населення Угорщини визнавала грецько-слов'янську віру і вдержувало звязки з царгородськими патріархами. За останніх Арпадовичів вплив римського папи зовсім підупав і через те Рим прислав нам на шию Карла Роберта... І горе буде нам, як переможе Карло Роберт.

— Значить: ти думаєш, отче Василю, що нема чого нам іти на ті збори? — запитав Петро.

— Нема чого! Зовсім нема чого. Це значило б іти на „совіт нечестивих“, самим собі копати яму. Це значило б: визнати владу латинізатора, руїтника нашої волі, нашої прадідньої віри. За Арпадовичів на королівському дворі панували наші дворяни, наші люди були дорадниками цих славних королів. Наша віра була вірою вищої верстви дворянства. Ми, угорські українці були посередниками між Сходом і Заходом. Нас поважали і цинили. Не тільки дворянство, але й ціла королівська родина розмовляла нашою мовою, наше рідне слово панувало скрізь. По-мадярськи говорили тільки угрини-кріпаки, мішаючи наші слова, бо їх мова страшно бідна. Кожне третє слово взято з нашої мовної скарбниці. Як-жеж такою мовою буде розмовляти король і його дворянство?... І тепер все те має піти на нівець? І тепер маємо відмовитись від цих наших прав?

— Твоя правда, отче Василю — промовив Лука. — Я бачу, що я помиливсь: з Карлом нам не подорожі!

— Мудрий еси, сину, Луко — відповів старий чернець, положивши руку на його плече — мудрий еси, бо такому італійцеві ніколи не можна довіряти, хто-ж бо знає його задні думки? Знай, сину, що Угорщина — це бочка, що розпадається на свої природні частини: дванадцять комітатів з Матієм Тренчинським на чолі не хоче і знати про Угорщину; мачівський бан бажає злуки з матірним пнем: Сербією, волоські бояри визнають тільки молдавського Господара; наша ціла Бережанщина вже належить до Галицької Держави...

— Як це, властиво, було? — питався Лука.

— Батько нинішнього галицького князя, Лев Данилович одружився з малярською королівною, дочкою угорського короля Бейли четвертого, мав дістати від тестя у віно цілу Угорську Країну Русинів... Але що угри не дуже квапились дотримати слова і віно не видавали, галицький князь Лев Данилович рушив походом через Бескиди⁶⁸, щоб зайняти Угорську Країну-Русь. Здобув він Маковицю і залишивши залог у Ястребському городі⁶⁹, здобув городи на сході нашої країни: у Вишкові, в Хусті, Севлюші, занявши комітати угочський і берецький, значить: цілу нашу Бережанщину... Мав він намір зайняти цілу територію Угорської Країни Руси, але перешкодив йому в цьому татарський емір, Ногай, з яким мав Лев союз. Цей татарський хан наказав зібрати полки і рушати проти Польщі. І так князь Лев, не закінчивши діла, покинув наш край, а замість себе призначив свого намісника, наджупана Григорія⁷⁰, що править Бережанщиною і досі, аж по саму горішню Тису...

— Щаслива Бережанщина — сказав Петро зітхаючи.

— Ось, бачиш, сину, в чому річ. Карло на те і скликає збори, щоб полатати цю бочку, що розпадається. Йому потрібна ваша сила, ваше військо хоче він мати, щоб вести війну з Омодіями, з Тренчинським, а потім тоюж самою силою здавити вас самих... Не дайте йому ні одного воїна! Ні одного воїна, чуєте?

— Чуємо, отче Василю, — на королівські комітатські збори не поїдемо.

— Славно, сину — сказав отець і поцілував Петра в чоло.

Вже була пізна ніч, як скінчилась нарада. Старий чернець пошкандибав до своєї келії, а Петровичі лягали спати.

Другого дня гінець короля поїхав з нічим.

II.

Проїшло за два тижні напруженої праці.

Порощанський замок брати Петровичі як-так привели до порядку і зміцнили військом. Направили північну, напів розвалену стіну, побудували стайні, бо крім піших замкових воїнів завели й кінне військо.

Вибірали деревляні стіни і їх замінювали камяними мурами. Дуб — не зла річ, але камінь сильніший.

Брати Петеньки були зайняті в замку: Петро із комори видавав збіжжя, а Лука пильнував майстрів, що направляли колодязь серед замку, щоб не треба було бочками довозувати воду з далекої, позазамкової криниці.

Раптом доли сходами висуненої башти кинувся вежовий сторож і задиханий прибіг до Петра.

— Петре Петровичу, до города наближається якесь військо — голосив він.

Брати Петеньки лишили працю, вибігли сходами на башту і побачили, що дійсно надходить чиесь військо. Чим раз воно бу-

ло блище, тим ліпше можна було його розпізнати. Були це піші воїни, лиш на чолі війська їхав провідник. Цього війська не було багато, хібаж декілька десятків людей. Воно підійшло під замок і стало. Була це всіляка голота, збиранина всякої босоти й голодранців, що прибула скорше на те, щоб перелякати, як битись. Відразу можна було бачити, що більшість голоти не має нічого спільного з військом, бо навіть зброї не мали і половина з них була боса. В деяких були шаблі, дехто мав списи, мечі та сокири, а більшість несла на плечах кий.

Зійшли Петеньки з башти і стали біля воріт, дожидаючи, що з цього вийде.

Голота недалеко замку стала, а провідник підійшов до брами, щосили постукав у дубові двері і закричав на все горло:

— Впускай!

— Хто там і чого собі бажає? — запитав сторож.

— Іди скажи своєму панові, що в брамі лісланець їх світлости угорського короля.

— Впускай, почуємо, що він від нас хоче — наказав Петро.

— Відчинив вартовий вузькі побічні дверці, до замку ввійшов провідник голоти і став перед Петром.

— Ах, таж це Грицько Михайлівський! — промовив здивовано Лука, що перед собою бачить Грицька, збіднілого михайлівського „нямеша“⁷¹, що ще перед роком „собак вішав“, не маючи крім свого дворянського титулу, ні маєтків, ані поваги в людей.

— Скажи, що за розбишацьку голоту привів ти мені під город? — голосно запитав Петро.

— Я собі випрошаю так прозивати моїх бандеристів, військо, що боронить угорського пресвітлого короля Карла Роберта...

— Ах, так ти, Грицьку, пішов на службу супостата? Не забудь, що з Петеньками

тобі не жартувати! Не забудь, що Петеньки можуть кроваво помститись! — скрикнув сердито Лука, гримаючи шаблею і зразу видно було, що не багато йому бракує, щоб накинувся на Грицька і розторощив йому голову, тільки брат, Петро його здержував, тримаючи його за рукав.

На цей галас надійшов чернець Василій, прислухаючись до сварки. Хвилину постояв, потім звернувся до Грицька і сказав:

— Як тобі, українському бояринові не соромно піти на службу ворога проти свого народу... Хібаж ти не знаєш, що Карло зі своїми італійцями прийшов на те, щоб здавити нашу прабатьківську віру і наш люд? Хай буде, що ти немаєшній і шукаєш служби... Але хібаж тебе Петеньки ще й не так давно не звали за каштеляна⁷² до Порошан, щоб ти присвятився виключно військовому ремеслу?

— Лиши його, отче Василю, коли йому захотілось легкого хліба... бо ось: тепер у нього замок, маетки... бандерія війська!... — глумився з гіркою усмішкою Петро.

— Прокляте будь те золото, здобує кровю і слізми свого народу — промовив отець Василій.

— Скажи, чого тобі треба? — питав Лука.

— Може грабунку закортілося? Чогож ти сюди прийшов? Забірайся мені звідсіля, бо задавлю тебе, — сказав сердито Петро і показав пальцем двері.

— Зажди трохи, Петре! — відповів Грицько і продовжав:

— Коли хочете знати, чого сюди прибув, то скажу: я королівський післанець і рівночасно виконавець лелеського конвенту — промовив Грицько самовпевнено, потім вийняв із пазухи грамоту і передав старому черцеві:

— На, читай уголос, щоб всі чули...

Отець Василій тремтячими руками роз-

горнув пергамен і вголос почав читати:

Nos Carolus Dei Gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Rex... Я король Карло, наказую позбавити всіх городів і маєтків братів Петра і Луки, синів Петра Пеленька, за їх тяжку провину проти маєстату. Вони є ворогами Угорщини і її короля. Зі злими намірами укріплюють свої городи і тримають військо, але те військо не послали до моєї армії... На земплинські комітатські збори, які я скликав через його милість палатина Якова Борща Капоса до Нового Замку, ані не появились, дармо запрошував їх зокрема... Хай будуть всі маєтності та посілости цих ворохобників конфісковані на користь скарбу угорської корони... Коли б вони спротивились виконанню цього постановлення, будь вони увязнені і засуджені на вічне кріпацтво. Збройний спротив карається смертю на місці“.

Дано під Шаришським Замком, 9. травня анно доміні 1312“.

— Це ти, гаде, полакомився на наші маєтки, ти їх хочеш здобути... — гукнув Лука.

— Ви чули, що там написано? — питався Грицько.

— Чули, але не коримось і не визнаємо цього неапольського розбишаку за свого короля — гукнув сердито палкий Лука Петрович, вирвав грамоту із руки черця, подер пергамен на дрібні кусні, а королівську печать кинув Грицькові у вічі.

— Ти дорого мені заплатиш за це! — гримнув Грицько і ще перед тим, як були б перешкодили, блискавкою витягнув із шкіряної пихви меч і пробив Луку. Миттю витягнув і Петро Петрович свою широчезну шаблю: так сильно вдарив напасника по голові, що розколов йому цілий череп. Грицько повалився в порох і на місці згинув.

Замкові воїни трупа Грицька Михайлівського винесли до вежі і знад самих воріт, кинули ним між бандеристів, що ждали під брамою наказів свого провідника.

Як ця голота побачила мертвого Грицька, так перестрашилась, що й киї залишила і тікала куди-котрий.

* * *

Лука був тяжко ранений. Біленьким рушником завили йому рану, але вона сильно кровавилась. Кров перебивалась через полотно, аж ціле пересякло.

Занесли його до замку. З'явився і отець Василій, що вмів також і зілля прикладати та гоїти рани. Дві доби вже минули, що ранений лежав у постелі.

Лука був вдівець і мав лише доньку, Ольгу, що саме закінчила чотирнадцятий рік свого життя. Ще майже дитина. Але зате вона день і ніч була при постелі свого батька, доглядаючи його.

Здавалось, що Луці ліпше, але третього дня знову погіршало і ціла петеньківська родина була на ногах. На бажання Луки, призвали отця Василія і Лука висповідався. Видно було, що кінець недалекий.

По один бік стояла донька, Ольга, з другого боку — брат, Петро, зі своєю дружиною, Анною і двома синами. Старшому, Володимирові, вже вуса позначалися, а молодший, Буйтур-Всеволод, був ще хлопчиною. Його коротко всі звали Буйтуром. Біля голови раненого стояв чернець отець Василій, з хрестом і миром.

— Почуваю, що прийдеться мені вас покинути назавжди — сказав тяжко хворий. Ольга кинулась у плач, цілувала лице й руку батька, тяжко ридаючи.

— Не плач, дитино, не плач... — потішав її батько. Хвильку мовчав, потім лицем обернувся до Петра і благаючи його, промовив:

— Брате, обіцяй мені, що не залишиш

бідну сироту, мою доню, Ольгу.

Бідна Олюня впала перед батьком, ридаючи в голос.

— Обіцяю тобі, брате — відповів Петро, впав навколішки перед ліжком умираючого і божився: — Кленусь Богом і хрестом святим, що твою доньку, Ольгу, любитиму і боронитиму, як свою рідну. Хай отець Василій буде свідком цієї моєї святочної обіцянки і присяги.

Отець Василій приступив, взяв від нього божбу⁷³ і дав поцілувати вирізьблений деревляний хрест.

— Дякую тобі, Петрику! Тепер спокійно можу умирати, бо моя доня, що втратила матір і втрачає батька, не зістанеться круглою сиротою... Олюню, не плач, стрийку, Петро, стане тобі замість мене, татом... А ви, хлопці, Володьку і Буйтуре, уважайте її за свою рідну сестру...

— Обіцяємо тобі, стрийку. Ольга буде нам, наче рідна сестричка, ми її нівчому не скривдимо.

— Дякую вам... усім... Олю, заспокойся, не плач...

Тяжко ранений Лука гладив мягоньке, заплакане дівоче личко і звільна заснув... навіки...

— — — — —

З того часу Ольга стрийка поважала за батька, а стрийну — за неню.

III.

Дружина Петра Петровича, Анна, поставила вино на стіл і вийшла. Чоловіки обговорювали військові справи.

В порошчанському замку знову нарада. Сотник Іван Пазуханич приніс цікаві вісти з війни.

До наради засів Петро Петрович, старенький отець Василій, сотник Пазуханич і декілька старшин.

— Сотнику, нещодавно вістуні нам голосили, що брати Омодії з Тренчинським прогнали зпід Шаришського Города Карла Роберта. А ось ти нам приносиш сумні вісти, що Матія Тренчинського — який ще донедавна сидів у Вишгороді і нищив королівські маетки до самого Будина — побив король — сказав Петро Петрович до свого сотника, що був тепер головним вістуном і слідкував за справами.

— Дозвольте мені все оповісти, як слід, — відповів старий, досвідчений сотник. Прокашлявся і продовжав:

— Микола й Давид Омодії були замкнені в шаришській твердині, мов птах в клітці. Король Карло Роберт перстеном обвив твердиню, побувши там півтретя місяця. Привів він своїх італійців, мав також військо осілих угорських полкоців-куманів, що після татарського нападу поселились в Угорщині. Король дуже натискав на цю твердиню, але несподівано прибув з військом полководець Тренчинського: Аба Вродливий, і напав на королівське військо з боку. Карло Роберт зпід Шариша тікав суньголов, але дістав наказ від Гентіліса, щоб їхав на Спшиш до німців і від них одержить допомогу.

— Що то за Гентіліс, що навіть королеві приказує? — питався Петро.

— Гентіліс Монтефйорі, це італійський кардинал, папський легат. Цей Гентіліс хитрий як лис, розумний як чорт, а підлий як гадюка. Його прислав в Угорщину сам римський папа, щоб рятувати тяжку справу Карла — відповів чернець отець Василій, а потім продовжав:

— Що не міг зробити Карло шаблею, то доконав Гентіліс своєю хитрістю. Ходив від одного шляхтича до другого і перетягав душі на свій бік. Одного він купив за золото, другого за титули і королівську ласку, а коли вже не помагало ні одно, ні друге, то прого-

лошував церковну клятву і тим руйнував та нищив все. Навіть слов'ян почав він перетягати. І нашого Якова Борща Капоса Гентіліс перетягнув на сторону короля.

— Гентіліса вже від року нема в Угорщині — перебрав слово сотник Пазуханич — зін занедужав і відїхав до Авіньону, але він велів остригомському архієпископові, Тамашові, щоб його заміщав і перекупував душі. Тамаш стало здержувався в таборі короля, а навіть сам брав участь у боротьбі, вєдучи під власною хоругвою свою бандерію... Отже, як я сказав, Карло втік до Левочі, а з ним і Тамаш поїхав на Спиш намовляти німців ставати в ряди короля. Католицькою вірою та хрестом закликав тих, хто відмовлявся б воювати за Угорщину і саська шляхта зібрала всі свої запаси. Міщани-шваби,⁷⁴ мешканці вільних міст також пішли з Карлом, бо пообіцяв він їм привілеї. Саський граф, Гергей зібрав величезне число кінноти і піхоти, а крім того і Рим скорим походом направив в дорогу хрестоносних лицарів.

— Рим в тому майстер, коли розходить-ся про його власну справу — запримітив чернець.

Сотник знову оповідав: — Тимчасом в Шарішському городі едналось військо і вибрали спільний провід. Полководцем обрано хороброго каштеляна города, Дмитра, сина Миколи та Абу Вродливого. Дмитро був справжнім вождем, Омодії і Тренчинський йому довіряли цілковито.

— Омодії були засліплені своєю перемогою над королем. На військовій нараді вони настояли на тім, щоб ціле військо рушило на Кошиці, щоб це швабське гадяче гніздо стерти з лица землі. Перед роком кошицькі шваби вбили їх батька і вони цього їм не могли простити. Полководець Дмитро противився тому, бо не знати, яку король збере силу.

Він скорше був за тим, щоб зачекати тут ще більшої військової допомоги з сторони Тренчинського. Але Омодії були власниками замку, крім того їх пляни поділяв і другий вожд війська, Аба Вродливий, що був споріднений з самим Тренчинським, тож не було іншої ради, як покоритись їх волі.

— Полководець Дмитро стояв під Кошицями, штурмуючи місто. Омодії вже думали, як покарати Кошиці? Вирізати мешканців, чи підпалити місто, нехай піде з димом.... Отакі думки блискали в їх голові, як прилетіла стежа і повідомила, що наближається королівська армія.. Дмитро розглянувся і заняв місце в розгонському полі недалеко Кошиць.

— Дуже зле вибрали — перервав Петро приміткою і замовк, а сотник говорив далі:

— **Незадовго** зустрілись дві ворожі армії з такою завзятістю, якої від татарського нападу не бувало. І король переміг. В його таборі воювали не тільки італієць Філіппо Друго й угорські вельможі: Сейчені, Старай, Довжа, Некчай, але й хрестоносці, кумани-половці, спишські шваби та кошицькі саси. Король Карло Роберт розгромив спільну армію Омодіїв і Матія Тренчинського. Майже всі провідники полягли на полі слави: хоробрий полководець Дмитро, Аба Вродливий, обидва брати Омодії Микола і Давид, а також поляг і приятель їх батька, Микола Качич...

Сотник Пазуханич закінчив і хвильку всі мовчали. Петро Петрович добре знав, що Карло Матія Тренчинського, хоч і побив, але не зломив. Матій ще не напружив свої сили. Матій тільки допомагав Омодіям, добре знаючи, що після Омодіїв прийде черга на нього. Коли Матій справді збере свою силу, то хто зна, чи не побе Карла і всіх його союзників.

Але всеж таки перемога короля Карла, цього смертельного ворога словян, затрівожи-

ла Петра. Він тепер нагло повинен щось зробити великого, щоб був всилі змірятись з таким могутнім противником.

— Сотнику, Іване, більш нічого нового?

— Та хіба ж те, що Філіппо Друго вирушив здобути Ужгород від Омодіїв...

— Що ти кажеш? І це тобі, кажеш, мала новина? — гукнув Петро і зірвався зза стола. Видно було, що ця вістка його найбільше торкнула.

— Панове, Ужгород не сміємо пустити! Негайнс збираєм військо і рушаємо в дорогу! — сказав Петро і посяг за мечем.

— Правду маєш, сину, чужинець не сміє ступити ногою на дворище цієї нашої твердині — відповів отець Василій.

IV.

Кривавою перемогою на розгонському полі король наразі здобув перевагу, розпустив війська і повертав до Вишгороду. Він найрадше бувби знищив всіх своїх противників вже тепер, але державний скарб був порожній і не було за що наймати війська. Він насамперед хотів взятися привести до порядку невідрадні державні фінанси. Приведену з Італії шляхту треба було втримувати, бо вона була цілком голісінька і галаласом висіла на шиї Карла Роберта. Одні були при дворі до радниками короля, другі виконували придворну службу, були комірниками, стільниками, печатниками та тілесними сторожами королівської родини. Але це все цих ненажерів не задовольняло, вони хотіли бути відразу багатими, хотіли чим скорше зосередити всі гідности в своїх руках і нагарбати маєтків... Витворювалась нова аристокрація...

Тренчинський відступив, а Омодії були розбиті. Правда, Омодіїв було ще й більше, але вони були страшенно вичерпані і ховались по своїх замках, найрадше в Орлові та Новому Замку, залишивши Ужгород та Не-

вицьке на своїй власній долі.

Король розпустив військо, але не всі так робили: Сильніша шляхта забирала власні бандерії і нападала на слабших від себе особистих ворогів. А ще як хто з них належав до противників короля — тим лекше йшла справа, король ці грабунки затверджував і видавав нові грамоти.

Противники Омодіїв накидались на омордієвські маєтки і забирали, хто скільки міг.

Італієць Філіппо Друго, або як його звали: Другет, ще під Кошицями відлучив своїх італійців і рушив в напрямі Ужгороду, щоб забрати для себе город розбитих Омордієв. Він мав великий вплив на короля, вже був призначений жупаном⁷⁵ спишського комітату, але йому все це було замало, він хотів ще більше. Манів його прекрасний город над Ужом, що був найбільшим і найсильнішим в цілій околиці. Другет мав дозвіл короля зайняти твердиню для себе.

Прибувши під Ужгород, Другет бачив, що хоч військо в Ужгороді не багато, але цей город такий сильний, що він його зі своїми італійцями ніколи не здобуде. Тому він і розпочав переговори з каштеляном Мицьком. Мицькові Другет обіцяв жупанське крісло й невицький замок з маєтками, якщо він відчинить браму Другетові і передасть йому замок. Мицько не був певен, чи слава Омордієв ще не повернеться.. Омодії і Тренчинський люди такі, що дуже мстяться за зраду.. Король ще не має сили, його вже тричі виганяли, як собаку з двора, на нього не можна опертись.. Правда, він тепер переміг, але хто знає що буде далі.. Тренчинському може й чеський король прийти на допомогу...

Мицько справу відволікав, щоб розглянутись ліпше.

Другет своїм військом не дуже піклувався, не дбав про його харчування і його вій-

сько блукало вітром. Тепер же не було кого боятись, всі вороги розбиті на голову. Він город не оточив військом, бо й так думав осягнути свою ціль, а військо під городом здержувалось скорше демонстративно. Італійці порозбивали ужгородські пивниці з вином і гучні гостини провадились щодня. Сам Другет також з своїми приятелями частіше був п'яний, як тверезий. Ужгородське вино не гірше італійського.

Другетівська голота робила всякі насильства: забірали коні, рогату худобу і свині. Заїжджали в околичні села, розбивали комори, забірали збіжжя і пашу, а навіть овочі, віск, мед, полотно. Населення ледви чекало, щоб прогнати розбійничу банду чужих зайдів, що грабували в білий день. Населення проклинало Карла Роберта з його італійцями, дорікало й Мицькові, що не покладе кінець: або сяк, або так.

Рятунок нарешті прийшов: Петро Петрович, впав з військом під Ужгород наче з неба, несподівано. Другет дуже був здивований, бо думав, що на розгонському полі розбито всю шляхту горішньої Угорщини... А тут, прибув Петенько, зі свіжим військом, мов зпід землі.

Філіппо Другет не пускався в боротьбу. Він був тільки тоді герой, як замість нього бились грицьки та борщі всілякі, а він лиш дивився з сідла здалека.. Але тепер він був сам, врешті в Петровича велике пересилля, нема чого ставати до бою.

Посідали неапольці на крадені коні і подались, а Петро Петрович стукав в городську браму Ужгорода.. Не до вподоби було це Мицькові, що справа набула такого закінчення, він бажав щось виторгувати і для себе. З затисненими устами відчинив він Петрові браму і петенківське військо увійшло до цього славного города. Мицько бачив, що до боротьби нема чого пускатись, допомоги не одержить нізвідки.

Петро Петрович перенісся до города над Ужом з цілою родиною, взявши й старого черця з собою. Та найбільше тішився цьому городові малий Буйтур, бо тепер мав можливість лазити по високих вежах та блукати в підземних пивницях, що були побудовані під будинками. Ніхто в тих-пліснявих-льохах не визнавався ліпше, як Буйтур. Він знав кожні двері, кожен вхід, переходи і проходи, що лучили одну пивницю з другою. Багато вже було напів розвалених, залишених, куди ніхто на заглядав. Одного разу шукали його від обіду, поки знайшли в одному, напів заваленому підземному хіднику.

Тішився городові й отець Василій, бо тут була далеко краща каплиця, як в Порошанах. Одного разу і спитав його Петро Петрович, як йому тут подобається.

— Все в порядку, тільки замість Мицька, признач ти каштеляном сотника Пазуханича... Мицько мені не подобається...

— Помиляєшся, отче Василю, він мені відчинив браму без жадного бою... Пазуханича призначив я до Невицького...

— Мицько тобі не є вповні відданим.

— Навпаки, отче Василю, він мені вірним. Можливо, отче, що ти ліпше визнаєшся в розпізнаванні людей, як я, але цим разом я маю правду — запевняв старого черця Петро Петрович.

— Дай Боже, щоб я помиливсь — відповів чернець і пошкандибав до каплиці на молебен.

Петро Петрович взявся підсилювати всі свої городи. Він знав, що король не подарує йому того, що він допомагав Матієві і Чакові у війні з королем, не простить йому, що він так прийняв післанця, Грицька, а також не забуде йому і те, що прогнав зпід города над Ужом Другета. Скорше, чи пізніше, король вирушить проти нього, треба отже підготовлятись.

Бандеристами ограблені та покатовані українські селяни раділи приходіві Петра Петровича, в ньому вбачали свого оборонця, любили його, наче свого батька. На його зазив, возили до города каміння, дерево і звесть⁷⁶. Копали рови, забивали в землю палі, городили плоти і на них звозували насипи, копали шанці.⁷⁷ Перебудовували брами, башти з вежами злучували оборонними переходами, крім того звозили великі громади каміння із заріноків, із смеріччя в лісах збирали смолу до бербениць, везли до замків, щоби при потребі все те було при руках: бити камінням ворогів і кидати на них розжарену смолу... Зокрема бондарі виготовляли великі бочки на воду, щоби було з чого варити окріп та лляти на ворога.

Петро Петрович збирав окрему данину і сам, продаючи злишню худобу, купував або вимінював на руду.

Так проминула осінь, потім прийшла зима. В кузнях ковалі майстрували шаблі, кували гаки та військові сокири, а інші майстри вирабляли панцери, шоломи та плели залізні сорочки. Кушнірі, шевці та лимарі (ременарі) шили чоботи та вирабляли сідла на коні.

Зброю потім розвозували по замках, щоби весною, як прибуде більше війська, все було готове.

У.

У вишгородському королівському замку важні наради. На престолі сидить Карло Роберт, біля нього з одного боку остригомський архієпископ, Тамаш і войовничий егерський католицький владика Андраш, а з другого боку королівський палатин, Яків Борщ Капос. Потім брати Філіппо і Джіованні Друґети, семигородський воєвода Володислав Калан, Денис Елефантій Нітрянський, Сейчі, старий Захарій Феліціян, й багато інших вельмож та єпископів.

Філіппо Другет виступив зі скаргою, обвинувачував, грозив і продовжував промову отак:

— Королю пресвітлий, покарай Петра Петенька, бо не лиш стало виступає проти маєстату, але й кпини робить собі з тебе, з свого короля. Пригадай собі тільки, світлий пане: звав ти його на земплинські комітатські збори до Нового Города — він не прийшов, ані не виправдався; хотів ти його покарати, сконфіскувавши його маєтки — а він зухвало й безочливо сміється тобі в вічі. Не тільки, що не підляг твоїй волі, але ще й найвірнішого твого чоловіка Григорія Михайлівського убив. Був він завжди спільником Матія Тренчинського у війні з тобою, посилаючи йому всіляку допомогу.. А ось тепер, призначив ти Ужгород для мене, а він напав на мої бандерії і забрав цей горід собі.. Королю пресвітлий, покарай Петра Петенька..

— Петенько схизматик, а за схизматика не велика шкода — примітив з лукавою усмішкою католицький арцибіскуп, Тамаш.

— Мій ясний пане — продовжував Другет — приходить весна, треба у бій ладитись. Пішли ти військо проти Петенька, зруйнууй його замки, а Ужгород займи і віддай мені, ти ж мені обіцяв.. Пятою треба здавити таку непевну, невірну „**Marchiu Ruthenorum**“.. Уяві⁷⁸ собі, яка небезпека для цілого пограниччя, коли такі сильні городи, як Ястребське, Порощани, Ужгород, Мукачів і Вишків знаходиться в ворожих руках.. В Ястребському перебуває військо галицького князя і загрожує цілій Маковиці.. Бережанщина належить до Галицької Держави.. Королю пресвітлий, призначи для мене армію, я тобі обіцяю зробити порядок і привернути назад ціле пограниччя.

Палатине, що ти на це скажеш? — питався Карло Якова Борща, свого надворного. Борщ стиснув плечима і сказав:

— Хібаж можеш ти, ясний пане, проти кожного ворохобника висилати військо? Хтож зможе пожар угасити, коли ж він здійснюється всюди. Погасиш на одному місці, а він розгориться на десятьох... Велів ти, королю, щоб кожен посадчий землевласник утримував бандерії, військо для тебе, але шляхта твого наказу не слухає, а коли і вдержує, то тільки для того, щоб напасти на свого сусіда.

— А де ж моя армія? — питався король, що замість зайнятись військом, радше присвячував час напиткам та залицанням до придворних дам, від яких він вже встиг мати чимало позашлюбних дітей.

— Пресвітлий пане, з сербським королем, Милютином, ще прийдеться тобі вести війну, бо він піддержує мачівського бана, а бан, Сава, знову приготував проти тебе повстання. Зайняв він цілий мачівський банат, що належить до Угорщини... Твою вірну шляхту потопив він у річці Дрині... І ось, твою лицарську армію, світлий володарю, під проводом воїводи Довжи Доброчинського, послали ми з отцем арцибіскупом туди, щоб приборкати сербського бана...

Архиепископ, Тамаш, притакував головою.

— А, правда, правда, ти вже мені говорив про те — відповів король, думаючи знову на якусь любовну пригоду. Він був того погляду, що військом мають правити воїводи.

— Але половці-кумани й інше військо зісталися вдома — примітив Другет, дивлячись сердито на Капоса.

— Не можу ж я позбавити світлого короля тілесної сторожі через якогось там Петенька... З осілих половців назбирав би я ще тисяч дві, але вони за тиждень виказуватимуть більше втікачів, як рядовиків. З ними проти Петенька не походити.

— Щож нам тоді робити? — питався король.

На це піднявся старий Феліціян Захарій, словацький вельможа з Новгородщини, що донедавна був надворним Матія Тренчинського і лиш від декілька місяців перейшов на сторону Карла Роберта, як з Матієм посварився. Предки Захарія за Арпадовичів виконували високі уряди, тож, виїмково, і його взяв король за свого дорадника.

— Коли дозволиш, пресвітлий пане, я сказав би так: Петро Петенько, правда, спротивився тобі, але він, як і всі ми, боялись Матія Тренчинського і через те і брати Петеньки не появились на комітатських зборах. А що при виголошенню конфіскації маєтків вони поставилися проти тебе, в цьому нічого дивного, та ж позбавлено їх всього. До того й Грицько поводився, наче в розбоях і спровокував, сам розпочавши бійку. При тому, прошу не забути, що Петро Петенько стратив брата, Луку, а в тому вина виключно Грицька Михайлівського, бо ж тільки він заколов його... Я думаю, що наш світлий володар не думає вирізати всю шляхту, а хоче зробити з нею угоду, змиритися з нею, щоб вона визнала королівську владу над собою. Петро Петенько, це здібний, спритний український вельможа. До того занадто рухливий і талановитий провідник, ще й багатий: городів, маєтностей у нього поздовж двох комітатів... Українське боярство Країни Русинів шанує й поважає Петенька. Куди йде він, туди гнеться і ціла країна, бо його боярство це вважає за свого провідника. Нащо ж тоді Петенька зачіпати? А зачіпати угорських русинів, значить: мати клопіт з галицькими князями, що завжди підтримували угорських українців, вважаючи їх своїми рідними.

— О, дивіться, ще він боронить Петенька, а навіть загрожує! — гукав Філіппо Другет. — Ну, правда, приятель приятеля боронить, ще не так давно були в одному таборі Матія... — глумився далі італієць, але король

його зацитькав:

— Тихо будь, Філіппо! Говори Феліціане, далі!

Захарій говорив, з його промови виходило, що промовляє в інтересі короля, але справді боронив він сина старого Петенька, з яким жив у великій згоді та дружбі.

Захарій був знаменитим речником, переконав і самого короля і більшість учасників наради було за тим, щоб з Петром Петеньком заключити угоду. Як це побачив хитрий Яків Борщ, що перевага на боці Петра, і сам настоював на тім, щоб зробити перемир'я. Тільки архієпископ Тамаш і жупан Філіппо Другет розпинались за тим, щоб проти Петенька вислати карну виправу...

Король мовчав, але в думці погодився з тим, щоб з могутнім земплинським українським вельможею, Петеньком, заключити мир. Через Петенька він запевнить собі девять українських комітатів, значить, ціла „*Marchia Ruthenorum*“ лежатиме в його ногах. Ще й Бережанщину він здобуде знову для Угорщини... Коли зле не можна побороти, треба з ним помиритись. Ця країна, це приграничне князівство „Країна Русинів“ Угорщині потрібне. Хребет високих гір Beskidів, до того сильні замки — це повна оборона Угорщини. Маєш в руках Мукачів — є ти паном цілої Латорицької долини й веречанського переходу; заняв ти Ужгород — є ти господарем двох комітатів і без твого дозволу ніхто шляхом не пройде побіля Ужа, бо довкола — все праліс.

А ще до того, в цій країні знаходяться невичерпані скарби: сіль — біле золото, тільки копай і без жадного прочищування вези дарабами доли Тисою. А цеж цінніше золота, цеж скарби, за який можна утримувати королівський двір... Помиритись з русинами, це

значить: дістати ці скарби, запевнити для себе, зробити їх виключно королівським маєтком... А золота тепер потрібно!

Це тільки схід цієї країни. А захід? Спишанщину на Маковиці і назвали „Срібною Землею“, через те, що там безліч срібної руди.. А худоби скільки там пасеться! А вино яке там родиться! Середнянське вино славне на цілу Угорщину, а токайським винам нема в світі пари... І пшениця там знаменита.. Там гори, там і доли. Полювать — так полювать, ліси багаті на звірину.. Води багаті на рибу. В Тисі патином наловиш головатиць, в Ужу, в Лаборці безліч пстругів...“ „**Marchia Ruthenorum**“ — це ж перличка, за неї варто битись і варто миритись!

— Пане палатине, з Петеньком заключимо угоду! — сказав король до зібраних своє останнє рішаюче слово і тим ці наради скінчилися.

УІ.

До города над Ужом прибули з Вишгороду високі гості: королівський палатин Яків Борщ Капос і вардинський єпископ, Іванка, що належав до приятелів короля. Позлізали вони з сідел, слуги ввели коні до стаен а гості ввійшли до світлиці Петра Петенька.

— Приносимо тобі щирий привіт від його світлости угорського короля Карла Роберта — сказав надворний Яків.

— Король бажає перемир'я і з українським боярством — перебрав слово єпископ Іванка, — а що наш світлий король справді має добру волю супроти тебе, Петре Петровичу, то ось грамота, якою призначає тебе земплинським та ужгородським надзупаном. Цією грамотою затверджує тебе король у всіх твоїх дотеперішніх посіlostях і дарує тобі й ці два замки, Ужгород та Невицьке, які ти заняв від братів Омодіїв.

— Я дякую за королівську ласку — від-

повів Петро — одначе наджупанське крісло я не приймаю, а до того маю свої причини. Поперш я є іншої віри і скорше, чи пізніше між королем і мною, або між католиками і нами настане ворожнеча. Нехай їх світлість вибере на те може ліпшу, достойнішу особу, як я — говорив скромний Петро Петрович.

— Шкода, що приневолені ми повертати з нічим — примітив єпископ Іванка, але Яків Борщ відповів:

— А я думаю, владико, що вдасться мені перемовити нашого приятеля, як йому поясню, що є добром всіх нас, щоб він прийняв цю почесність... Отче, владико, не гнівайся, що ми тебе залишимо на годинку, бо я поприятельськи промовлю йому до серця і він мене послухає, скорше як нас обох з тобою...

Єпископ Іванка розгорнув рукою писані книжки і цікаво переглядав. Це були переклади з грецької мови на словянську, а цей владика був сам із словянського роду.

Тимчасом Яків Борщ взяв Петра Петровича попід руку і вони вийшли до сусідньої кімнати, проходжуючись від одного кута до другого.

— Дивись, Петре — каже надворний Яків Борщ — я теж українець, батьки мої українці, тільки жінка в мене з малярського роду, але вдома говоримо поукраїнськи, бо інакше моя челядь не знає. Я правда, второпаю й полатині, але цієї мови вживаю тільки в розмові з королем і чужинцями. Католичкою в мене тільки жінка, я сам православний. В городі Гадріяні, чи як коротко звемо: Ядрані⁷⁹ маю я свою східню церковцю, а для своєї католички в другому свому городі Соколові⁸⁰ побудовав я тільки невелику капличку.

— Це так і білому і чорному Богові..., ой, хитрий ти, хитрий, Якове, не дармо ти паластином...

Обидва сміялись, але Яків споважнів і сказав:

— Я з тим не криюсь, що визнаю грецьку віру. Тричі наскочив на мене фра Гентіліс з запитом, чи я схизматик, чи католик?... Гентіліса вже нема, а малі цуценята не сміють мене питатись і мені здається, що я помру православним.

Пане надворний⁸¹, це мені дуже мило почути, що ти відкрито заявляєш, що ти є українець і коли й не щирим визнавателем, то бодай прихильником нашої віри... Але щось не дуже цікавишся розвитком нашої Країни Руси...

— Бачиш, я роблю велику, державну політику цілої Угорщини, а для Країни Русинів також не буде зле, як при головній кермі стоїть її прихильник.

— А чому ж ти не пішов з Матієм Тренчинським?

— Дурне питання твоє. Кажу тобі, що я робив політику Угорщини, а Матій якраз проти.

— Дивний ти слов'янин, друже Якове, але це лишім, вже й так запізно. Зістанься там, де єси тепер, щоб і нам допоміг відбудувати нашу Країну Русь, бо рани ще все не загоїлись після страшного татарського нападу, хоч тому вже кількадесяток років. Поруйновані маєтки, попалені села вже давно відновлені, але в деяких околицях наше населення дуже порідшало, або й цілком вигинуло. Ці наші прадідні маєтки забрала угорська корона собі і тепер їх розділює чужинцям. Волохи, мадяри, кумани-половці посіли нашу врожайну прадідну землю, що подекуди зісталась пустелею. Ось і недавно під Сукмарем обдарив король італійця, а той і набрав собі молдавських волохів-утікачів, що втекли перед татарами і господарить собі... Пане палатине, допоможи нам, щоб король повернув нам назад ті землі в нашій країні, що стояли порожніми і угорський скарб забрав їх для

себе. З Червоної Русі а навіть з Переяславщини все переходять утікачі перед татарами на цей бік Бескидів і де ж ми їх примістимо, коли наші найкращі землі забирають волохи та угри для себе, а нас витискають у кам'яні гори...

Надворний Яків Борщ став на хвилину, звернувся до Петра і сказав:

— Бачиш Петре, скільки ми маємо спільних справ. Тепер сам мусиш ти прийти до переконання, що ти повинен прийняти наджупанський стілець.

— Боюсь, пане палатине, друже, Якове, що цей уряд займе мій час. То ж бо вічні клопоти, а збиранням данини слави ще ніхто не здобув. Я маю інші плани, хочу працювати не за комітат, чи два, але маю намір присвятитись цілій країні... Знаю я добре свою вдачу, я трохи впертий, маю свої погляди на справи і не люблю коритись волі інших. А прийму я цей уряд — побачиш, прийду я до непорозумінь, як не з королем, то з тобою, друже. А з таким приятелем, як ти, не хотів би я посваритись. Як вільний і незалежний боярин я можу на справи дивитись своїми очима, навіть боротись, а тоді я урядовець і мушу тримати язик аж за двома замками: і за губами і за зубами.

— Слухай, Петре Петровичу, я тебе прошу, прийми ти наджупанське крісло, бо цеж і для мене багато значить: я матиму між співробітниками одною щирою людиною більше й буде на кого мені опертись. Крім того старатимусь, щоб ти мав впливи в короля.

— Милий друже, Якове, італійці до того не допустять, чужинці є чужинцями, а навіть, згадай моє слово, і тебе виїдять звідтіля і ти жалуватимеш, що не пішов з Матієм...

— Чому це ти мені стало кидаєш на очі?

— А тому, бо й тебе догризуть чужинці. Ми, сини Країни Русі були в дотеперішніх королів першими людьми, а ось подивись

зараз: нахабні італійські зайди, голодранці заняли наші маєтки і посади, а з наших людей є хібаж декілька на підрядних місцях... Ті, що донедавна мали рішаюче слово, тепер дверниками та слугами в королівському дворі.

— Коли ж так будем думати, як ти, то й дверниками не будемо. А нам треба бути при владі, бо з вічним ворогуванням нічого не осягнемо... Слухай, Петре Петровичу, дай вже мені раз ясно відповідь: приймаєш наджупанський стілець, чи не приймаєш?

— Коли ти хочеш ясної відповіді, то дозволь і мені ясно запитатись: хто ж мені ручить за те, що ми можемо служити нашому Богові посвоєму?... Хто ж ручить, що ми можемо будувати свої церкви та вдержувати своїх отців?

— Я тобі ручу, я, палатин Яків Борщ, перший урядовець держави. Ще перед тим, як я сюди приїхав, король дав слово, що кожен може так молитись своєму Богові, як сам захоче. Українське боярство має всі ті вольности й привілеї, що й угорська шляхта. В тій хвилі, як король зломить слово і не буде українців уважати за рівних з іншими, я перший виступлю проти нього. Доки я королівський надворний, ні Країні Русинів, ані українцям кривда не станеться.

— Добре, Якове, добре, пане палатине. Я прийму стілець наджупана під умовою, що Угорщина поверне нам забрані землі, що з діда-прадіда були нашими; Карло Роберт не буде мішатись до наших справ; папішів ми не визнаємо, а отців духовних посылатиме нам галицький митрополит. Маємо право вдержувати монастирі і при них засновувати школи, де вчилися б боярські сини.

— Згода! — відповів надворний і в тій хвилі Петро Петрович став наджупаном Земплищини й Ужгородщини і затвердженням власником двох городів над Ужом.

Поперше сталось, що в такій важній

справі не запросив ради старого отця Васи-
лія.

УІІ.

Петро Петрович був більш як наджупа-
ном, бо управляв цими двома комітатами не-
залежно. Щоб не робились насильства та над-
ужиття боярства над безборонним селянст-
вом, Петро Петрович перебрав судову владу
і правив сам, а кенезіям⁸² та крайникам по-
лишив лиш незначні спори.

Скликував всіх обовязаних до військової
служби і їх розміщував по замках під хоруг-
вами комітатів. Таким чином в кожному зам-
ку стояло військо. Вільному селянству⁸³ при-
ділював незалюднені землі, а за те ті повинні
були якийсь час служити у замковому вій-
ську. Для короля збирав він данину, залишу-
ючи для утримання війська і свого уряду од-
ну третину, а решту віддавав королівському
скарбові. Призначив він і з свого маєтку по-
важну частину для вибудовання декілька де-
ревляних церков і їх вдержування.

Але не міг добитись того, щоб загарбані
землі повернула угорська корона назад. Дар-
мо ходив до короля, дармо просив палатина,
йому завжди лиш обіцяно, але до звороту не
дійшло.

Та найбільший клопіт мав він із сталими
доносами, що мовляв, наджупан Петенько,
удержує звязки з галицькими князями і вага-
ється для короля віддобути Бережанщину.
Остригомський архієпископ натискав на ко-
роля Карла, щоб заборонив Петенькові до-
проваджувати з Галицької Русі духовних от-
ців, що явно виступають проти короля і бун-
тують нарід проти латинників, навіть в церкві
з казальниці.⁸⁴

Але Петро на це не звертав уваги і сам
післав до галицького митрополита гінця з
проханням, щоб на Загір'я прислав чим-

більш молодих отців, бо з папішами і бійки треба зводити.

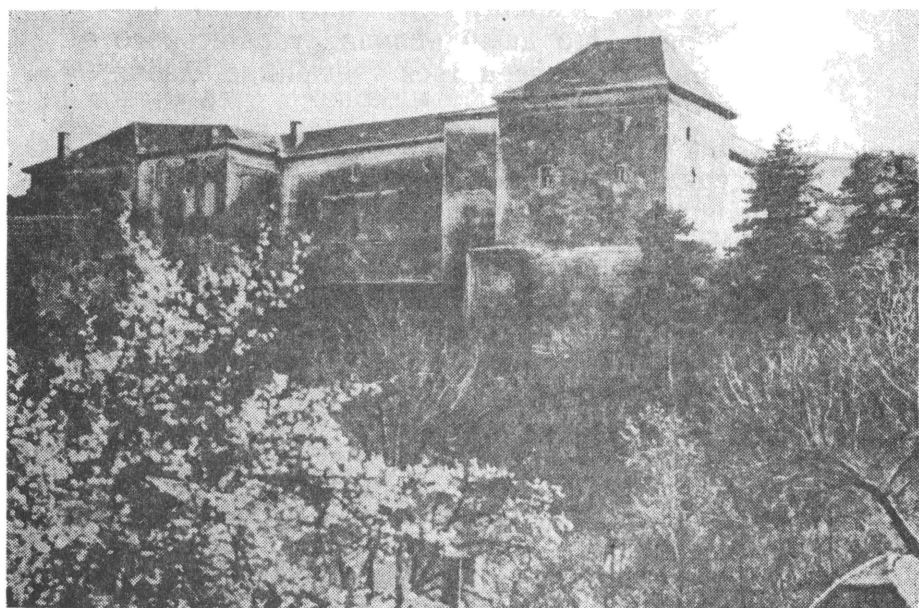
Наджупана Петра Петровича любило боярство і ціле українське населення його обожувало. Особливо любив його простий нарід за його справедливість. Вже й ті, що втратили були віру в кращу будуччину країни, почали вірити, що давні впливи українського боярства знов повернуться і прийде давня слава Країни Русинів.

Два роки минули, як Петро Петрович вів свій уряд. Доноси не переставали вбігати до короля і він часто мусів їздити до Вишгороду виправдуватись. Але останніми часами стільки тих клевет насипалось, що вже й не хотів виправдуватись, дармо король післанцями йому погрожував.

За цей довгий час Петро ніодин-раз не говорив з отцем Васи́лієм. Старий чернець Петра навмисно обходив, старався не зустрічатися з ним, бо не міг йому простити, що він пішов на услуги латинізаторів, нищителів свого рідного. Петро пішов на угоду без того, щоби бодай словечком спитатися, його, стару, досвідчену людину... А він же ж давав ради ще його батькові... а він його колись охрестив і маленьким на руках носив.. А він же ж його і прамоти навчав!..

УІІІ.

Сонце було вже ген-ген високо, як у брамі ужгородського замку з'явився боярин, ростом гарний хлопець і просився впустити. Він прибув конем. Сторож брами дивився на нього недовірливо, бо ж він був страшно змучений, виснажений, запорошаний увесь, ще й шапки не мав на голові, либонь стратив. А його кінь виглядав також дуже бідно: перегнаний, спочений і виголоднілий, ледви стояв. Видно було, що має за собою велику і тяжку дорогу.

Ужгородський замок

Воротар питався юнака, хто він за такий і звідкіля, але сторожеві юнак не хотів прозрадитись, тільки просив його, щоб він його впустив до города, а коли не хоче, то хай зголосить пану наджупанові.

Юнак чекав у брамі, а один із сторожів пішов зголосити пану наджупанові. Петро Петрович цікавий був, що це за молодий посланець і велів його впустити до середини. Мицько увів гостя до своєї кімнати і незадовго ввійшов наджупан.

Юнак встав перед наджупаном, уклонився і каже:

— Великоможний пане наджупане Петре Петровичу, дозволь мені, щоб я бодай наразі, знайшов у твоєму городі пристановище, бо інакше чекає мене смерть.

Петрові зразу сподобався цей смілий, певний виступ високого, гарно збудованого хлопця, оглянув його ліпше і запитав:

Щож ти, хлопче, такого зробив і хто ти єси?

— Я Ростислав Копач, син Константина. Мій батько за короля Андрія був стільником при дворі, а як наступив Карло, то за якусь провину дав його стратити...

— Ти син Костя, мого приятеля?

— Так, прошу, — відповів Ростислав.

— Ростю, ти здорово підріс... А я ще тебе знаю, як ти був малим хлопчиком... Ростю, я ж тобі хресний батько... Правда, ти мене може собі й не пригадуєш, але так, років тому двадцять, з твоїм батьком ми часто ходились, приятелювали. Але потім його призвав король на дворянську службу і я тебе з того часу не бачив.

Петро Петрович зрадувався⁸⁵ своєму хресникові, посадив за стіл, ще там і закусити щось знайшлося.

— Так, твій батько помер не своєю смертю — говорив Петро — він воював в рядах

будинян, що любили і прогнали Карла. Потім помирився з королем і далі дворянив. При одній гостині повстала якась суперечка між королем і ним і п'яний Карло мечем його заколов... Здається гризло його сумління, бо по смерті батька твоєї матері видав грамоту і затвердив її в маєтках. Це було десь перед семи роками... Але оповідай, що з тобою сталося?

Ростислав обтер рота від їди і розповідав. Всі сиділи в світлиці і слухали пригоди Ростислава.

— При дворі я з іншими молодцями вчився військової штуки і моїм бажанням було дістатись до тілесної сторожі короля. Але гуртами приїжджали італійці і нам місця не стало. Мене заділили до пивниці вина подавати. З українців зісталось нас тільки трьох на королівському дворі: боярин Павло Петрів, Борис Маркович і я. Був ще там старий словак Захарій Феліціян, декілька сербів і дальматів. Старий Феліціян нас дуже любив і властиво йому можу дякувати, що врятувався. Але про те пізніш.

— Одного разу каже до мене дворянин Павло Петрів: „слухай, Карла треба позбутись...“ — Треба — кажу — але як? — Ти ж маеш до нього доступ — каже він мені — допоможи мені до нього дістатись, то я його сам заколю, як барана“... Я почав над тим роздумувати. Чим більше думав, тим ліпше доходив до того, що нам треба його роздавити, як гадину. Як його убем, то зникне і та зграя голодранців, що п'явкою висисають все наше добро... Ми зробили декілька нарад, ввели до справи й Бориса Марковича і вирішили насильно зігнати зі світа Карла і звільнити від нього державу..

—Одного вечора я лишив за собою двері відчинені і мої співзмовники ввійшли до кімнати. Карло п'яним забавлявся з якимись жінками і дворян в світлицях не було. Наго-

да була знаменита. Але ввійшов італієць перевіряти замки і ми вискочили на двір. Замах наш не вдався. Та незабаром знов прийшла нагода. Після гучної гостини, я збирав із стола для сховання золоті чаші. Вино столами текло, всі були п'яні та найбільше Карло. Як король вже був у спальні, я двері відчинив і трое нас опинилось перед заслоною королівської спальні. Слуга стягав йому чоботи, роздягав його і він збирався спати. Ми притаївши духа, чекали хвилини, коли слуга відійде... Нараз відчинилась заслона і перед нами стояли чотири італійські силачі. Втікати не було куди, бо дорогу нам вони загородили, а з других кімнат сунуло їх більше. Тут не було часу роздумувати і почалась боротьба на життя й смерть. Я з мечем у руках накинувся на італійця і пробив його. Я мав особисте щастя, що був недалеко вікна і як тільки сторож звалився, я кинув собою цілою силою в вікно, тягарем свого тіла розломив його і вискочив на двір. Скрутив направо, щоби втекти з замку і в темряві заховатись, але напроти йшли італійські сторожі і я вскочив до помешкання старого Захарія, що мав житло в пригороді, поруч з іншими дворянами. Не дуже я йому довіряв, але знав, що він короля не любить і ще не так давно зачислявся до найбільших його ворогів. Врешті я і не мав іншого вибору: або в наруччя італійців, або до дверей Феліціяна Захарія... В хаті словака я за дверима притаївся, Захарій мене побачив і зразу зрозумів в чому річ. Замість видати — заховав мене на поді,⁸⁶ в куті під стріхою і я там пробув до вчора.. Носив він мені на стріху сала та житного хліба, а навчора вночі надійшла страшна буря і під охороною вихору я звідти втік, за останні свої золоті форінти купив від мадяра бистроногого коня і ось і прибув ним сюди...

— А що з товаришами? — питався Петро.

— На жаль, їх схопили. Бориса вже дру-

того дня страчено. Йому одну ногу дав Карло привязати до одного коня, а другу до другого і сердешного хлопця розірвали... Павла Петрова також стратили: його розкраяли начетверо і прибили на браму города для перестрахи іншим.

— Страшне! — жахалась Ольга, що доти уважно слухала про цю криваву пригоду молодих хлопців.

— Наробив ти собі, а може й мені багато біди, але бачу, що з тебе, Ростю, завзятий вояка — сказав Петро.

— Пане надзупане, я маю намір податись на Червону Русь і прошу твоєї ласки, напиши князеві, щоб мене прийняв на службу.

— Нема чого так поспішатись, Ростю, тебе ж тут ніхто не пізнає, а я, або мій друг каштелян Мицько, не підемо до Вишгороду тебе прозradити... Врешті працю ти і тут знайдеш, як ти знаєш військову штуку.

З того часу Ростислав Копач став, наче членом петеньківської родини. Він оприятелювався з трохи молодшим від себе Володимиром, сином Петра Петровича і вони ходили спільно на лови, уладжували військові забави та різні перегони на конях. Щодня вони управлялися з шаблями в руках, робили герці пішими і в сідлі. Улюбленою була їх лицарська забава, що бачив Ростислав в королівському дворі. Ростислав володів шаблею краще всіх, випередив навіть старого воїна, каштеляна Мицька, що при шаблі майже зріс. Були це лицарські змагання, двобої шаблями, стріляння з луків, оборона і напад з сідла. До цього служили нароблені різні опудала з соломи та шмаття. Вони переганялись: хто найдалше стрілить з лука і потрапить у ціль та хто шаблею найбільше спричинить уявлених ран. Деякі боярські сини, що служили при війську, також цікавились грою, бо в Ужгороді ці забави були зовсім нові і всі радо дивились на ці військові вправи. Найпильнішою

глядачкою була сама Ольга, придивляючись і жалуючи, чому вона не зродилась хлопцем, щоб і вона могла брати участь.

Прийшла осінь, а за нею і зима. Наджупан мав повно праці, бо якраз зимою збирається дань. Дрова, шкіри, вино, мед, віск збожували селяни саньми до города і все те треба було перебирати, значити і зложувати до магазинів. До цієї праці і годився Ростислав і наджупан Петро його дуже полюбив.

ІХ.

Повіяв теплий вітер, сніг стопився і знов надійшла весна, прекрасна, гарна і розкішна. В полі вдарило рясним цвітом, пташня прилетіла і стало гарно та весело.

З малого худого дівчатка за ці останні роки стала прекрасна дівчина. Ольга мала сині очі, як синє небо ясної днини. Волосся в неї було темнувате, личка біленькі, а щочки кажиною цвіли. Малинові устонька були склонеці до усмішки, а зубки білі, як сніг. На кого вона усміхнулась, той був очарований і любувався її красою, бо таку красуню побачити вряди-годи. Ольга була струнка, як смерічка в Бескидах, а голос мала чудовий. Було, як на замковій горі заспіває, то далека діброва відзивалась голосами. Петро Петрович, як був у веселому настрої, то завжди просив її заспівати йому його улюблену пісню:

Ой, у лузі, воли в плузі
Поорали нивку,
Ой, люблю я дівчиноньку,
Гарну чорнобривку....

І Ольга співала, так прекрасно, так люблю, що її всі радо слухали. Було, блукає вона по загороді і співає, то сумні, то веселі пісні. Слуги кидають працю, щоб послухати її чудову пісню.

До всіх вона була привітлива. Одну тільки людину ненавиділа: Мицька. Мицько був

приятелем її стрийка, Петра, був каштеляном міста, доглядав війська і його стрий дуже поважав.

Але не могла стерпіти його Ольга, бо Мицько був завжди в її пятах, докучаючи, щоб з ним говорила та йому співала. А коли і стала з ним на розмову, то дивився в її вічі так уперто, що цього погляду не могла вона знести. Ще перед роком носив бороду і його рідке волосся ніколи не було чесане, але збилося в руді жмути, зависаючи на плечі. На голові місяцем світила лисина. Як вони отак вкупі стояли, то якось ніяк не годилися до себе — вона, як гнучка калина, а він біля неї, як порохнава колода..

Від якогось часу голів він бороду, а волосся завжди масно причісував до потилиці. Але воно виглядало наче б коти виссали. Лисини вже він не міг закрити, а також над голосницями не міг сховати посивіле волосся, що зраджувало його вік, але зате вуси мав він завжди підкручені на угорський спосіб: гостро догори. Обидва кінці вусів були витончені і стріляли в напрямі вух. Ольгу брав сміх, як на нього, причепуреного, дивилась... Чи вона здержується в хаті, чи вийде на двір, Мицько завжди в її стопах і докучає. Скільки раз вже дала вона йому до зрозуміння, що його присутність не належить до її приємностей, але він не уступав, вичікував терпеливо, думаючи, що вона зміниться.

Ольга почувала себе дуже нещасною, знаючи, що Мицько є довіреною особою стрия. Боялась його, бо знала, що він що далі, то стане сміливіший і одного дня дсведеться йому сказати дуже різко всю болючу правду в вічі...

Та ще давніше він не був їй такий бридкий, як тепер. Були часи, що в його товаристві почувала себе досить добре. Він вмів забавляти, говорив, як його батько бився з татарами, як ті татари нищили країну, палили села, вбивали старих і слабих, а молодих за-

бирали в полон. Оповідав, як одна баба втопила татарина в бочці росолу, а друга спекла в печі. Потім без кінця плів про свої військові пригоди, знав багато жартів і те все Ольгу давніше цікавило.

Та відколи до города прибув цей молодий та гарний Ростислав, для неї балачки Мицька здавались пустими. Але Ростислав, Боже, що то за хлопець! Спритний, відважний, до крайности сміливий. А коня свого так вивчив, що перескакував і найтяжчі перешкоди. Нераз боялась вона, що по тих ровях зломить він собі голову. В сідлі з ним ні Мицько, ні Володимир не міг рівнятись, він був на коні справжній мистець, не дармо жив серед конюхарів-угрів.

Ростислав став її неосяжним ідеалом. Він їй снівся і в думках вона займалась тільки ним. Двома головами він був вищий неї, стрункий, та в плечах широкий. Носив невеличкі чорні вуси і чорне, буйне волосся.

Спершу задивлялась вона на Ростислава лиш крадькома, а зблизька соромилась вона і подивитись на нього. Їй любо було приглядатись, як він їздив, як він із шаблею управлявся, або як стояв подалік, чи сидів, але як тільки надходив ближче, вона спускала очі в землю і почувала, що червоніє, бо якось ніяково було на нього дивитись.

Але чого не побачать хлопці? Її стрийчаник, Володимир, був перший, що побачив, куди її серденько тягне. Хоч Мицько був у пятах, вона завжди викрутиться і піде між хлопців. Час минав, вона стала хоробріша, та ж бачила Ростислава щодня, як не інде, то при обіді. Вони трое блукали по лісах, ловили рибу в Ужі і по широких полях збирали дикі квітки. Часом зловились за руки і як малі діти, безжурно ходили по ужгородських долинах та горбах, доходячи нераз і до Горян, де находився старий каштель з глиняними насипами довкола та старою каплицею.

З города вони втікали навмисно, щоб бути чим далі від Мицька.

Одного дня не прийшов Володимир на умовлене місце над срібну річку Уж і Ольга зустрівлась там з самим Ростиславом...

Ох, це був найщасливіший день в її молодому житті. Тоді перший раз почула весна на своїх дівочих устах солодкий поцілунок. Тоді поперше опинилась вона в горячих обіймах Ростислава. Тоді поперш побачила, які ті цвіти прекрасні, далеко гарніші, як донині. Пісня соловейка звучала далеко краще, як вчора, бистрий Уж під лісом інакше гомонів і з гори потічок журчав веселіше. Аж тоді поперше побачила,⁸⁷ яка весна прекрасна, яке тепле сонічко ясне, який приємний вітрик, що розчісує її кучері... Утіха, радість... весна... любов...

Мицько почав ненавидіти Ростислава. Йому приписував те, що Ольга стала до нього холодніша, як була дотепер. Він почав частіше та більше уперто залицятись до молодой дівчини.

Але Ольга тим більше шукала товариства юнаків, Володимира й Ростислава. Навіть коли вони з мечами вправлялись, або стріляли з луків і тоді Ольга здержувалась біля них, помагаючи їм в дечому: подавала стріли з сагайдака, приношувала їх назад. І сама вона нероз пробувала натягнути пружастий лук, але її руки були заслабі, щоб добре натягнути.

А коли вони повернули до заслуженого обіду і сіли за стіл до страви, Ольга завжди старалась сидіти напроти Ростислава.

Х.

Весна буйно гучала рясним, пестрим цвітом. Під зиму розпущене військо шляхта знов вербувала, бо приходить пора сутичок і розплат. Рухалось, не тільки військо, але й латинізатори повиходили із своїх нор, наче

щурі, провадивши погану працю.

До наджупана Петра Петровича вбігали вісти, що латинники нахабно поводитись. Особливо біля Мишковця, Добročина й інших околиць, де жили, або сусідили угри, що поволі ставали католиками. Де тільки українці побудували собі церкву і привели попа східнього обряду, угрини-латинники при допомозі війська, вдиралися до церкви, відбираючи її насильно для себе. Щож, мали на це дозвіл самого короля. Виганяли східніх отців і забирали церковні маєтки. Василіянські монастирі в Тихоні, Вєсьприїмі, і Вишгороді заняли для себе, а черців порозганяли куди-котрого, деяких і вбито.

Латинізатори були чимраз сміліші і вже відважувались робити подібні насильства навіть в комітатах наджупана Петенька.

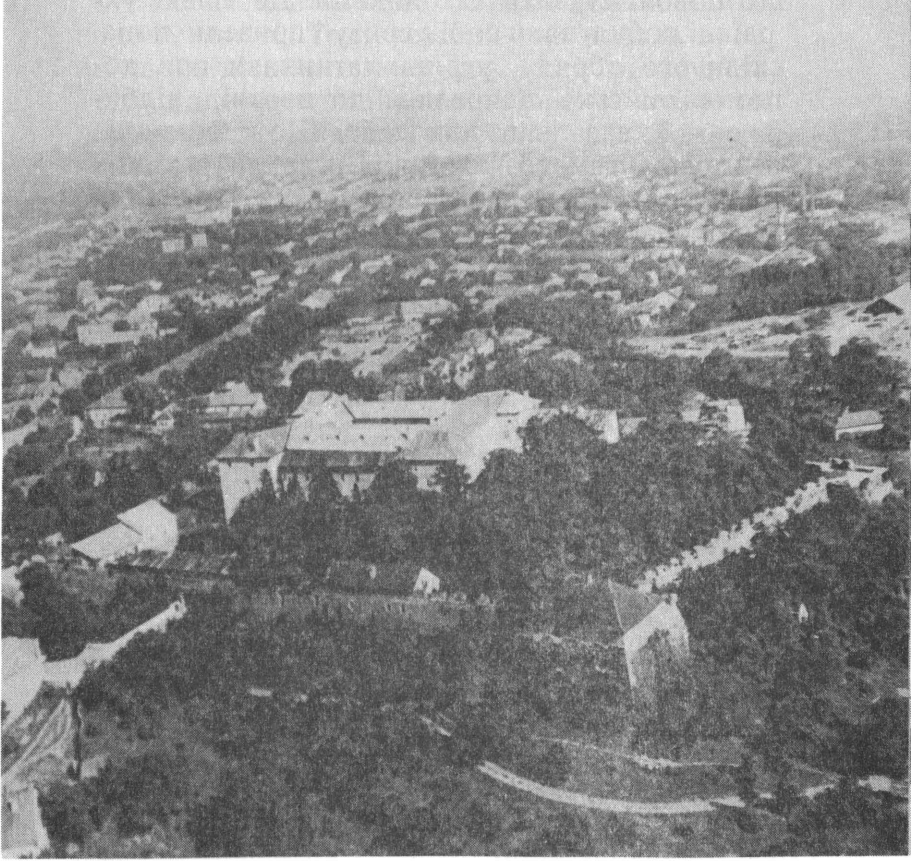
Надходив гарний празник великодних свят. Оселі цімої ужгородської околиці ладились відсвяткувати Великдень. Жінки прали начисто скатерті, пекли великі паски, а дівчата малювали писанки.

Великдень, ранній день гарної неділі. З кожної хати зібрався хтонебудь до церкви з паскою. Газдині все приладили.

Несуть паски. Одні взяли свої білі клунки на плечі, другі несуть в руках у кошиках, а треті, з далеких осель, положили свої бесяги на коні, щоб зі свяченим чимскорше прибути додому... Куди нести? Тільки до Ужгороду!

Мала замкова капличка не могла прийняти стільки народу і отець Василій з іншими черцями відправляли Службу Божу у великій церкві поза замком, у місті.

Довкола церкви стояли потрійні ряди з пасками. З простертих обрусів виднілись прегарні білі паски, з виплетеними вінцями та пташками на них. Було ще там сало, шинки, яйця-писанки, мед, в глиняних пляшках

Загальний вид на ужгородський замок

горівка, вино, а в вузьких пивниках медовина. Пляшки, посудини відчинені, бо незабаром попи приходять святити... Біля кожної паски світила груба воскова свіча.

Гарний весняний день, час дуже тепленький. Латинники свою паску зїли ще перед декілька тижнями, майже серед морозу...

В церкві співали діякони, а за ними і весь народ.

„Христос воскрес із мертвих...“

Зараз, немов земля задрожала. З вулиці зближалось якесь дике кінне військо і просто кіньми їхали в нарід.

— Латинники... католики тут! — гукали деякі, почався переполох, але вже не було часу хапати паски зпід кінських ніг, бо коні копитами поперемишали обруси, поперевертали кошики, помісили біленький хліб і святочні калачі, потовкли посудину... Мед-горівка, вино повиливалось... все понищено, попаскуджено... І не було чим обганятись, бо хто ж був на це приготовлений? Серед такого свята, люди навіть палиці не принесли з собою, не то що зброю.

Мадярські дикуни реготались, а коли люди трохи опам'ятались і почали кулаками боронитись, латинники зникли, наче вихор, так само, як надлетіли... Почулись прокльони, лайки, а навіть плач... Вийшли й попи з церкві, жахаючись нелюдським вчинкам католиків...

Із замку летіло військо навздогін, але латинники вже були далеко...

Отець Василій цілий трясся з пересердя і ледви скинув ризи, просто пішов до наджупана.

— Петре Петровичу, два роки я з тобою не говорив... Але ще перед тим, як занімію назавжди, питаю я тебе: чи ти не бачиш, яку паску зробили нам твої латинники?

— Отче Василю, цей їх злочин до крайности обурав мене, великий гнів кипить у мойому серці. Даю тобі слово, що я це їм не прощу..

— До самого короля їдь на скаргу! — гукнув старий чернець.

— Вовкові буду скаржитись, що вовчиця ягнята позаїдала!... — відповів зідливо Петро.

— А щож ти робитимеш тепер?

— Поговорю з палатином на розум і гримну йому кулаком об стіл — відповів Петро і негайно дав призвати Мицька, щоб зараз були осідлані коні, бо він збирається в дорогу.

* * *

В долині Бистрого Крижа⁸⁸ в Білогородському комітаті, на високій скелі, розлігся пишний замок, Соколів, власність палатина Якова Борща Капоса. В нього є ще два городи: в Гадріяні і Покутті⁸⁹, а довкола позсягли маєтности.

Петро Петрович поперше був тут, любувався прегарною твердиню. Соколів — це ж справжнє орлине гніздо! Замокві мури генген високі, зі всіх боків глибоке провалля. Самі скелі боронять цей город і нема тієї сили, щоб цю твердиню здобути.

В Соколові святкували також. Надворний Яків здержувався дома. Був це якраз поливальний понеділок. Яків Борщ Капос з замкового ганку весело приглядався, як два замкові слуги зловили дівчину-служанку і тягли до жолоба з водою, щоб її порядно полити — як в дверях появился ужгородський наджупан, Петро Петенько. Яків лишив забаву і пішов вітати гостя.

— Добре свято устроїли мені ваші латинники... — скаржився Петро палатинові.

— А мені також... — відповів надворний і посяг за письмом, показуючи. — Ось,

дивись, палатином вже не я, а прихвостень королівський: італієць, Джіованні Другет. Але щоб я мав ще більшу радість, король дає мені наказ, щоб я всі три свої твердині негайно передав йому, а в крайній мірі зруйнував, розбунив їх...

— І що ти на це скажеш? — питав наджупан палатина.

— Замкнузь у своїх твердинях... — відповів той.

— Зле! — сказав Петро — ти повинен боротись. Негайно скличемо шляхту на наради. Отже знай, що на „Святу Неділю“, тобто: на Русалля⁹⁰ наради в Ужгороді. Ти збери своїх, а я своїх людей, щоб були заступники із всіх комітатів нашої країни. Чим більше, тим ліпше... Угорським вельможам не дуже довіряй — вони тримають з королем... До побачення стже, на Русалля в Ужгороді.

XI.

Старий чернець не міг забути гіркий цей Великдень. Ходив і нарікав. Як дочувся, що Петро вернув з дороги, зараз відвідав його.

— Ну, що ж ти зробив? — питався.

— Покищо нічого — відповів наджупан..

Ось з такими ворогами пішов ти, Петре Петровичу, за гордий титул пана наджупана..

— Я бажав добра своєму люду і своїй країні — боронився Петро.

— Бачиш? Під твоїм носом робиться таке, пане наджупане — докоряв старий чернець.. Програв ти, сину, справу, пішов одним рядом з руйніками нашого народу. Нема кому нам скаржитись, нема кому нас оборонити.. В Собранцях католики попа в ризах вивели із церкви, а пан наджупан і не знає про те.. А може чиниться, що не знає.. Угри копитами паски нам помісили, а ти мовчиш..

— Не буду мовчати, побачиш.

— Накоїв ти, сину, лиха.

— Отче Василю, несправедливий еси супроти мене. Хібаж я мало зробив? Скільки церков лиш я побудував..

— Що з того, коли не вмієш їх оборонити....

— Скільки осель я заснував.. Примістив утікачів з України, наділивши їх землею.. укріпив городи.. заснував школу для боярських дітей.. Отче Василю, мое сумління чисте, я не поповнив супроти моєї країни і супроти нашого люду жадного злочину.

— Поповнив, сину. Знаєш, що ти зробив? Ти запропастив свій нарід назавжди! Ми могли мати вже давно іншого короля... іншого, свого, рідного, розумієш?

— Яким правом?

— Таким самим правом, як маємо Карла Роберта, і Карло не є прямий наслідник Арпадовичів, тільки далекий кривняк. Але ще блищий кривняк є галицький князь..

— Я те знаю... але хібаж?..

— Так є! Я давно носився і ношуся з думкою: покликати на угорський трон галицького князя. Він найбільше достойний, нам найблизчий, рідний, свій, і є він володар могутньої Галицько-Волинської Держави, славної на весь світ..

— Над цим треба застановитись. Але чогож тоді скриваєшся? Чогож ти мені не говориш? Відколи памятаю свій розум, я завжди до тебе відносився більш, як до рідного батька. Чогож ти не прозradiш свої думки і чому ти взагалі похолодів до мене?

— Петре Петровичу, а хібаж ти мене питався, як приймав від короля свій гордий титул? А хібаж ти порадився зі мною, що з того вийде? А тепер і сам бачиш, що вороги добиваються не тільки до нашого майна, але й наші святині забирають. Наші батьківські звичаї, народню традицію топчуть ногами.

— Отче Василю, прости мені, але ж я бажав добра країні.

— Петре, ще все не пізно, щоб направив свою хибу. Отже, слухай, що грамоти й літописи кажуть і що старі люди говорять. Це добре знати, коли хочем ступити на шлях, що нам найвідповідніший. Угорські королі Арпадовичі, вже з давен були споріднені з київськими та галицькими князями. Ще Андрій перший привів собі жінку з України-Руси, княжну Анастасію, так, що угорський король, Соломон, міг назвати Ярослава Мудрого своїм дідом.. Жінка короля Коломана, княгиня Предслава, була дочкою київського великого князя, Святополка. Король Бейла сліпий, був одружений з Евфимією, дочкою київського князя, Мономаха. Король Степан третій привів собі за жінку галицьку княгиню. Але для нас найважніше, що галицький князь, Лев Данилович, батько нинішнього володаря Волинсько-Галицької держави, одружився з малярською королівною, Констанцією, так що мати теперішнього князя Юрія Львовича, є Арпадовичкою. Отже, бачиш, що далеко більші права має, як Карло Роберт, що є дальшим кривняком.

Петро Петрович не відповів ані слова, тільки ходив від кута до кута в малій, тісній кімнаті і видно було, що глибоко замислився.

ХІІ.

Прегарний вечір. Ольга стояла з глибокими очима і любувалась. Ізза радванецької гори повним колесом сходить ясен місяць.. Виждала свого хлопця.. Місяць заходив за чорну хмару, показався тут-там і знов зайшов за темну заслону.

Незабаром і Ростислав з'явився, взяв любов дівчину попід руку і вони пішли. Переходили цвітним городцем, пройшли попід сторічні дерева і сіли на лавку. Зза хмари знов показався блідолиций місяць і осріблів цілу околицю. Ольга дивилась на місяць, на цього білолицього царя ночі, що стояв між зірка-

ми, наче пастух між отарою овець, поганяючи їх вперед.

— Ростиславе, я так зрідка тебе бачу.

— Праці в мене багато, голубочко, привели й коні в город і їх треба вимуштрувати під сідло.

— Бодай вечорами мігби приходити.

— З радою душею сидів би я, Олечко, біля тебе, але не від мене залежить...

— Я знаю, боїшся Мицька...

— Не боюсь. Я був найщасливішою людиною на світі, що міг тебе назвати своїм серденьком. Але з певинні забави воно перейшло в тривку, палку любов і я хотів би бути з тобою назавжди нерозлучно. Але розум говорить мені, що ця наша велика любов вийде на зло для нас обоїх... Ти тільки слідкуй, як Мицько на мене чортом дивиться, як він дбає про те, щоб я був якнайменше в городі біля тебе. Всю працю поза Ужгородом виконую я: доглядаю над роботою в каменоломі, пильную робітників, що рубають в лісі дерево на стайні... все це завідую я з наказу Мицька. Його бажанням є, щоб я до города й не заглядав, щоб якнайменше здержувався біля тебе... бо тебе він хоче, він бажає твоїх поцілунків і ти призначена для нього...

Дві сльози з'явилися Олі в очах, що від світла місяця самоцвітами блищали. Однак Ростислав цього не помітив і продовжав далі:

— ...а може воно й ліше так... Він каштелян, начальник війська, а я бідний, нещасний утікач. Мене тільки з ласки, з милости тримається тут і не мені побиватись за дочкою вельможі Петенька... Я мушу уступити сильнішому і приневолений перенести тяжке горе, бо хтож я є? Скиталець, бездомний скиталець. Нема в мене домівства, нема прибіжища, гонять мене гірше дикої звірини гончі пси... Покохав я тебе, як роса цвітку в

полі, покохав з глибини своєї душі і люди не дають тебе кохати...

— Навіть стрій, Петро, довідався... — перервала Ольга.

— Довідався, кажеш? — запитав з острахом у голосі, Ростислав.

— Так, довідався і уяви собі, не те що звичаяв, але весело ще до того запримітив, що нічого злого нема в тому, як дівчина любить хлопця і навпаки...

— Справді, Олюню? — запитав вже весело Ростислав.

— Так, Ростю, стрійко все знає і не броне...

— Ох, який я щасливий — зірвався Ростислав, обійняв Ольгу і почав пристрасно цілувати її малинові устоська, оксамитові брови і заплакані личка...

— Ти плакала, прости мені — прорік хлопець і їх уста знову злилися на любий поцілунок.

— Ох, який я щасливий, що пан наджупан не ставиться до мене ворожо, не протривиться нашому щастю. Серед отих славних мурів знайшов я не тільки батьківську опіку, не тільки другого батька в особі твого лана стрія, але знайшов я і своє щастя — тебе, Ольго... Тепер мені вже байдуже; як і що каже про мене Мицько. Тепер, хоч і буду я поза городом на праці, я завжди буду спокійний, бо знатиму, що мені вже тебе вільно любити, що вже ніхто не боронить подивитись в твої прекрасні оченята...

Двоє молодих залюблених людей з горячих обіймах. Місяченько наближався до чорної хмари, а понад Горяни покровом простиралась біла мряка.

Ростислав обійняв Ольгу, пригорнувши її до себе перед холодним вітриком, що подував від Невицького. Вона схилила свою голівоньку йому на груди і він цілував її запашне волосся. Довгенько сиділи вони мовч-

ки. Замість них, розмовляв вітрик із листям.

Ростиславе —шепотіли устенька любої дівчини, — обіцяй мені, що ніколи мене не покинеш і завжди кохатимеш мене так, як тепер.

— Обіцяю, дорогенька. Кохаю тебе чистим серцем, люблю тебе над цілий світ. Ти така мила, така люба та дорога і я прославлю ту хвилину, коли поперше побачив я тебе.

Соловейки на деревах ще все не затихали, а вітер приносив запах ялиць, що високо піднимались серед простірного замкового дворища.

Місяць зійшов знов зза темної, кучерявої хмари. Ольга встала з лави і вони рушили в напрямі світлиць. У дверях ще раз попрощались, Ольга ввійшла до своєї кімнати, а Ростислав повернувся в противний кінець будинку, до свого військового житла.

ХІІ.

Вартовий ввійшов до світлиці і голосив, що під брамою стоїть відділ чужих їздців. Один із них має дорогий одяг і видно, що то мусить бути великий пан.

Петро Петрович велів їх впустити до города, але ввійшли тільки два, залишивши і коні і других їздців під ворітьми.

Петро перед собою побачив воїводу Довжу Добровичського, великого прихильника Карла, а з ним був й управитель вишгородської темниці, Сейчі, що мав догляд над ув'язненими.

Наджупан привітав їх теплими словами і запитав, в якій дорозі Бог приніс.

— Пане наджупане — почав Довжа — король довідався, що в твоєму городі находиться Ростислав Копач, що брав участь в замаху на короля... Він засуджений на смерть і ми приїхали, щоб ти Копача нам видав на заслужену кару.

— Що цей пан прибув сюди — відповів Петро, показуючи пальцем на Сейчія — то ще порозумію, але відколи ти, пане воїводо пошився в кати? — питався Петро напів жартом.

— Пане наджупане, ми знаємо цілком певно, що ти його переховуєш, бо ж Копач твій хрещеник.

— В моєму городі я є паном і нікому нічого до того, хто перебуває в моєму замку.

— Пане наджупане, ми маємо наказ від короля привести його, хоч і силоміць.

— Забуваєш, пане воїводо, що я маю повно війська..

— Це значить, що ти королеві відмовляєш послух..

— Заки ще на це відповім, дозволь мені спитатись: відколи воїводи зробились гончими собаками?

— Це образа моєї особи — гукнув Довжа.

— Твої посіпаки кіньми потоптали наші паски.. а другі відвели попа з церкви.. Я хочу знати, що то за свинство виробляється тут?

— За паски нічого не знаю. А щодо попа, то він лайав короля, взивав до непослуху законів, за що жде його кара.. Але питаю я тебе: видаш ти нам Ростислава Копача, чи не видаш?

— Пане воїводо, гляди, щоб чим скорше покинув цей город, бо може на палі опинитись твоя голова..

— Ти вигрожуєш, пане наджупане. За це ти дорого платиш — крикнув сердито Довжа Добровичинський і покинув світлицю. Під брамою сіли на коні і повертали без в'язня..

Петро повернув до світлиць, незадовго й Ростислав повернув з праці і йому хресний батько все оповів, що сталось.

— Великоможний пане надзупане, через мене ти попав в біду. Прошу, благаю тебе, приклич їх назад, хай переглядають замок, а я подамся на Червону Русь, — промовив Ростислав до Петра.

— Не бійся, хлопче, скорше, чи пізніше і так прийдеться мені з ними ключки тугнути, тож нехай приходить, що має прийти... Але я бачу, що навколо мене чимало зрадників... В мойому городі зрадник знаходиться... І то зрадник неабиякий, коли його голос чути і в Вишгороді.

— Ніхто не знає, що я в Ужгороді, тільки звідсіля мусів хтось сповістити моїх катів — запримітив Ростислав, міркуючи щось.

— Хто ж це міг зрадити? Хто ж це міг бути? Чи не звірився ти, хлопче, воїнам, або якому бояринові в околиці? — питав Петро.

— Нікого не знаю і крім вашої родини ні з ким не говорю.

— А може хтонебудь із старшини?

— Борони Боже, я ні накого не маю підозріння — відповів Ростислав, а далі знов просив:

— Прошу ласкаво передумати ще раз справу, чи не було б для всіх нас ліпше, коли б я опустив Ужгород, щоб ви не мали через мене клопоту і турбот.

— Заспокійся Ростю, нині-завтра і так воюємо з королем. Чи ж тоді не все одно?

Ростислав вийшов на двір. Жалко було йому, що через нього попав у неприємність його добродій. Пішов, аж за каплицю і сів на лаві. Незабаром підійшов до нього отець Василій. Вони часто зустрічались і перед тим і старий знав його ціле життя.

— Отче Василю, чи не краще було б для мене, коли б я постригся в черці? — питався Ростислав.

— Ні, юначе. Хто так вміє обертати шаблю, як ти, то нехай зі шаблею в руці служить своєму народові.

Ростислав скаржився, що його лихо вже й тут переслідує.

— Сину, ціле життя, то безнастанна боротьба. Але як вона направлена до якоїсь великої цілі, то вона додає людині ще більшої відваги, самопевности і витязь,⁹¹ герой, певен, що кожен удар його шаблі — це кусничок світлого сонця покривдженим та пониженим, яких він боронить. Боротись за свій нарід зі шаблею в руках — це те саме, що з хрестом служити Богу... Гартуйся, сину, нас жде велика боротьба, бо вороги взяли в порох здавити нашу волю... Петенькові довіряй, це щира душа. Але одної людини стережись, як вогню..

— Знаю, отче Василю.. Мицька..

ХІІІ.

На зелені свята прибуло до ужгородського замку багато гостей, вельможі, бояри і чужа шляхта. Дехто приїхав возом, але більшість таки прибули в сідлі. Розсідлали слуги коней і позаводили до стаен, а бояри спішили до замку.

В великій кімнаті вже повно шляхти. Розчинили двері двох сусідніх кімнат, щоб було більше місця. Гостей витав господар дому, наджупан Петро Петрович з своєю дружиною, бояринею Анною, а також й Ольга помагала в дечому. Як вже зібралось поважне число шляхти, чоловіки засідали на наради, а жінки спішили до кухні, припильнувати закуски по нарадах.

Боярство засіло за довгий стіл. На головному місці сидів трохи грубенький та неповоротний пан надворний, Яків Борщ, він же ж перший чоловік в державі. Біля нього зайняв місце його брат, королівський комірник, Венедик Борщ, потім старий, сивобородий український боярин. Юрій Мишковський, що зробив велику дорогу, аж від ма-

дярської границі, з Мишковця. Біля нього сиділи два кривняки палатина: Яким Довбай та Степан Дорогий. З другого боку сиділи сини угорського бачванського сербина, Деніса Кут-Калетича, Сава та Душан, довговусий та кривий на ногу волоський боярин, Мойш. З Шарищини прибув молодий та рухливий Іван Гвоздай, з середнянщини Панько Попович, що був сліпий на одно око, яке стратив ще замолоду в бійці з угрином. Були з Бережанщини та Угочі заступники боярства: Юрій Воробець, Михаїл Раковецький та інші. На протилежній стороні, зараз під стіною, сиділо й декілька родовитих угорських вельмож: високий маляр: Елlesh Майошгазій, силачі Ернеї, старий Бекчей, та чорні брати Акоші з Боршоду, що виглядали, як справжні татари. Крім цих вельмож, було там багато українського, румунського боярства і заступники дрібної угорської шляхти. Петро з Мицьком сиділи при кінці стола.

Наради почались. Перше слово мав палатин:

— Славетні збори — промовляв надворний, Яків Борщ — нема іншої ради, як зробити повстання проти Карла Роберта: прогнати цього зайду. Це я вам говорю, я, надворний Угорщини. Чотирнадцять років, як сидить він нам на шиі. Проженем його дверима — так він вікном лізе.... Вже третій раз коронувався він за угорського короля, отже і сам непевний. Але більша небезпека, що він приходить щораз до сили. Привів собі всіляку чужу голоту босяків та обідранців і їм уділює наші маєтки. Відбере король від нас якийсь маєток, чи то за кару, чи наслідком бездітної відумерщини, то й дає зразу італійцеві.

„Ось і зараз що сталось: замість мене, призначив король своїм надворним Джіованна Другета, а мене ж рівночасно віззав, щоб

всі свої замки негайно передав королеві. Справа не в моїх замках, але ось в чому: Карло добре знає, що доти він вельможів і шляхту не приберкає, доки в нас могутні городи. Він хоче наші права і привілеї пятою здавити, а до цього потрібно йому нас зробити нешкідливими, нас обезброїти. Не тільки мені зробив король цю несподіванку, але також візвав Ернеїв, Акошів, Мойша, Данча, Кут-Калетичів і багато з присутніх і неприємних. Ось і нашого брата, Петенька зачепив Довжа, вимагаючи видачі якогось там утікача.. Інші панове знов, дістали накази, зруйнувати свої городи та укріплені каштелі.. Та ми отсим проголошуємо, що свої городи, ані не збуримо, ані королеві не передамо!

— Славно! — гучала шляхта здовж і Борщ продовжав:

— Король вимагає від шляхти негайної передачі важніших городів, а менші замки й каштелі наказав зрівняти з землею. Але це значило б нашу загибель.

— Правильно! — одобрювало боярство!

— Не забудьте, браття, що це чужинець. Не забудьте, що доти ми сильні, доки сидимо в городах. А як сидітимем по селах в хатах, то приведена голота зайдів і очі нам вибере з голів. Голодранці Філіппо і Джіованні Другети, Балтазаро Деменді, Ніколо Мореллі і багато інших, що прийшли з порожніми торбами — цеж нині вельможі: палатини, наджупани, печатники, комірники, воїводи і взагалі, перші двряни в короля. А ми на своїй землі нині-завтра жебраки..

— Прогнать Карла Роберта — гукала шляхта.

Волоський вельможа, Мойш, просив слово і сказав.

— Побить короля і годі! Ми його мо-

жемо перемогти, бо його полки перед нашою силою не устоять. У війнах з Матієм Тренчинським та мачівськими банами Карло вичерпався, до того ще й грошеві справи держави дуже погані. Коли ми зберем десять тисяч війська, то ми його зможемо побити на голову. А стільки полків ми всіли зібрати. Чому тоді не розпочати нам війну з королем?

— Розігremo на порох італійців! — гукнув Ерней.

До слова голосився Петро Петенько і сказав так:

— Панове, ми пречисляємо наші сили і дехто думає, що зможе Карла побити. Це правда, що Карло вичерпаний і не має доброго війська. Ми його розбитий можемо хоч і зараз. Але хібаж вже не набила його угорська шляхта під Будином? Хібаж ми його не проганяли? Скажім, що розтороцимо його і він покине державу. Але незадовго знов поверне з новим військом і новим золотом.. За його плечима стоїть всемогутній римський папа.. Панове, я думаю, що коли ми хочемо лічити боляк, то найкраще, коли ми його виріжемо, або вогнем випалимо, щоб і сліду з нього не зістало. А то: нині Карла побем, завтра він знов поверне. Ті, що нині з нами — завтра обернуться проти нас і підуть з королем.. Але виріжмо ми боляка зразу. Я є тої думки, щоб ми Карла Роберта більш не uznавали своїм королем.

— Добре говорить Петенько, Карло не є більш нашим королем — залунало в трьох світлицях.

— На кролівський⁹² престіл призовім ми найблищого кривняка вимерлої династії Арпадовичів, галицького князя.. Галицький князь Юрій Львович, є найблищим кривняком Арпадовичів, бо угорський король Бейла четвертий, що воював з татарами, був батьком матері князя.. А тимчасом Карло

Роберт є далшим кривняком — тільки внуком сестри короля Степана пятого. Тож, галицький князь має далеко більші права на угорський престіл, як Карло.

— Закличмо князя Юрія Львовича, заличмо!

— Галицький князь — продовжав Петро — є володарем могутньої держави, має багато війська і чимало запасної зброї. На нього Рим не має жаднього впливу і він Угорщину звільнить від латинізаторів. Бо не тільки ми, слов'яни, але й більшість угорської шляхти є проти латинників і нам мілішз наша рідна церква і наш обряд, який розуміємо, як чужий. Крайня пора позбутись чужинця, що галапасом вівся і пе нашу кров.

Слово пребрав палатин Яків Борщ і запитався присутніх:

— Брати, ви чули, які думки висунув наджупан Петро Петенько. Хто з вас противиться тому, щоб запросити галицького князя заняти угорський трон?

Борщ оглянуз всі боки, але ніхто не був проти.

— Бачу, що на те ви всі погоджуєтесь... Тож, просимо пана наджупана Петра Петенька, щоб повів посольство до галицького князя з проханням, щоб він зайняв угорський престіл і розпочав війну з Карлом.

— Я посольство поведу, прошу визначити послів.

— Петенько.. Мишковський.. Гвоздаї.. Попович.. всі українці, ліпше порозуміються з князем.

— Славно, славно! Нехай живе галицький князь, нехай живе Петро Петрович! — гукала шляхта і взяла Петенька на свої рамена.

— А тепер, брати, готуймося до війни. Збирайте військо, хто скільки може, бо стоїмо на порозі кривавої боротьби — відповів

Петро Петрович і тим наради закінчилися, що протяглися до пізнього вечора.

Петро порадився з вибраними членами посольства і вони вирішили, що за тиждень прибудуть знов до Ужгороду, щоб вирушити в дорогу.

Петро Петрович гостив своїх гостей. Дружина, Анна з Ольгою, постарались про добру вечеру. Мед-вино пилось славно, вечеря була знаменита і шляхта гостилась до пізньої ночі.

*

За кілька днів, до кімнати Петра звійшов каштелян Мицько і каже надзупанозі:

— Петре Петровичу, дочувся я, що воєвода Довжа Добровичинський сам ходить від одного шляхтича до другого і під'юджує шляхту проти тебе. Ба, навіть збирає військо, багато бандерій набирав він за останній час і це все проти тебе ладиться.

— Цікаві вісти — сказав Петро, а Мицько продовжав:

— Послухай тільки до кінця, пане надзупане. Довідався я, що Довжа тепер перебуває в Лелесі, ведучи якісь переговори з конвентом. Але донесено мені також і про те, що цієї ночі Довжа повертати-ме з Лелесу до Шаришського Потока і в моїй голові блисла шалена думка: напасти на Довжу і привести його до Ужгороду.. Півсотні моїх найліпших замкових слуг стоїть під городом, щоб вже тепер рушати через ліси Капустящини, десь на відповідному місці привартувати й напасти на воєводу. Мусимо перешкодити йому з роботі, інакше може зібрати військо і напасти на тебе, ще перед тим, як був би ти належно приготований.

— Чоловіче, але ж це королівський воєвода, з цього можемо мати більше біди, як користи...

— Через те рушаю я сам — відповів смілий Мицько. — Вдасться мені його схопити, то добре, а не вдасться — то ти руки миєш і ніщо не знаєш...

Мицько із своїми замковими слугами кудись зник. А на рано привів у сідлі звязаного воїводу Довжу Доброчинського і посадив у темницю ужгородської твердині.

ХІУ.

Петро Петрович вибирався в дорогу. Завтра раненько веде посольство до галицького князя. Посли вже тут: старенький Мишковський, Іван Гвоздай та Панько Попович. Крім них Петро бере з собою й сотника Пазуханича, що знає ціле пограничне пасмо, як свої долоні. Правда, Пазуханич править замком в Невицькому, але на якийсь час хай правлять ним два молоді: Ростислав та Петрів син, Володимир. Хай привчаються. В Ужгороді залишається кштелян Мицько, він старий, досвідчений воїн і в кожній небезпеці дасть собі ради. Мицька залога любить, цеж його люди оці замкові слуги, що служили під ним ще за Омодіїв.

Прощальна вечеря, бо неділь декілька проміне, заки повернуться. Гості і родина Петеньків вже сидить за столом. На головних місцях сидять господарі, а за ними гості. Потім каштелян Мицько, а наприкінці довгого стола сиділи молодші члени родини: Володимир, Ольга, а біля неї Ростислав. Буйтур вже давно спав.

Ольга тепер виглядала далеко гарніша, як іншим разом. Одяглась вона святочно. Прегарно вишиті і вимережані рукави, корсетка з синього грецького оксамиту та червоне намисто було їй до лиця. Буйне волосся мала заплетене в довгі коси, що звисали за плечима.

Вечеря розпочалась. Слуги внесли на різнах печену телятину. Кожен краєв, кіль-

ки лиш хотів і смачно заїдав. Інші слуги стояли біля бочок і точили напій. Родина й гості запивали сласну справу ужгородськими та середнянськими винами. На дно чаші найпильніше поглядав Мицько, що добре винце ніколи не відкинув, говорячи, що вся правда тільки у вині..

Але й Петро Петрович сьогодні веселий, він певен своєї перемоги.

— Олечко, заспівай нам щонебудь веселого — просив свою братанку Петро, Ольга почала співати і своїм прегарним голосом забавляла гостей. Але цього вечора в неї голос якийсь тремтячий, не такий певен, як іншим разом. Може через те, що стрийко вибирається в далеку дорогу і вони зістаються самі.. Або може передчувала бурю?..

— Панове, просимо ще — частувала господиня своїх гостей..

— Панове, прошу пити, може з оттого, це солодше, чертежанське.. Пий, каштеляне, ти любиш кисле.. — частував і Петро і сам попівваючи.

Мицько почав оповідати, як він за Лелесом напав вночі на воїводу, Довжу і як він його полонив.

— Пане каштеляне, ти зробив мені велику прислугу і я хочу тобі за те віддячитись, — сказав Петро в доброму настрої— Віддавна знаю твоє бажання: тебе зуби сверблять на каштель в Горянах.. Щож, не правда? ха-ха.. Тож маеш, отсим перед свідками дарую тобі цей городок в Горянах, разом із старою, славною каплицею. В горянському городі, що далеко старший, як Ужгород, пробував колись наш князь Лаборець, що воював з малярським ватажком, Арпадом, який привів диких кочовиків на нашу землю.. Правда, Ужгород трохи заслони́в славу цього каштеля, він тепер не укріплений і вартвих там обмаль, але для житла дуже відповідний. Цей каштель від нині твоїм маєтком,

разом з трьома селами, щоб було тобі на чому господарити. Ці маєтки від нині — твої, неначе б від мене купив за золото.

Всі глянули на Мицька, що він на те скаже і як він прийме цей княжий дар.

Мицько за столом піднявся. Від масної страви ще пальці йому свіtilись і долі бородою текла масть. Маленькі очі дивно блищали в голові, поглядаючи, то на Петра Петровича, то на Ольгу. Тільки вуси стріляли йому догори в напрямі вух, як завжди.

— Пане надзупане — почав Мицько хриплим голосом — не заслужив я від тебе такого великого дару і його не прийму. Але замість того, дай ти мені щось таке, що тебе не буде так багато коштувати, а для мене буде далеко більше значити, як каштель в Горянах і три села.

— Милій друже, проси від мене все, я тобі дам, що тільки запросиш.

Мицько випростувався і тепер виглядав ще більше пузатим, як доти. Одною рукою почав крутити вуса, а другою тримався за крісло. Ще раз кинув поглядом на Ольгу і сказав:

— Не прошу я від тебе, Петре Петровичу, нічого більше, тільки руку панни Ольги.

Присутні глянули на Ольгу, що сиділа між молодими хлопцями: Володимиром й Ростиславом. Вона почервоніла, як буряк, потім зблідла, як віск і крикнула несамовито:

— Боже ж мій, я це знала.. я це знала.. і почала ревно плакати.

— Але ж це не може бути! — сказав Ростислав подивився вовком на Мицька і почав її розважати та заговорювати. Вона встала зза стола, плачучи покинула світлицю і ввійшла до своєї кімнати. Пані Анна, дружина Петровича, пішла за нею. В своїй кімнаті Ольга тяжко ридала.

В світлиці настала гірка мовчанка, всі перестали їсти і пити, мов остовпіли. Миць-

ко непорушно стояв, мов переможець, а під його угорськими вусами помітна була глумлива усмішка, гейби казав: „Дівчино, скач, чи плач — а будеш моєю..

Тишу перервав сам Петро Петрович.

— Пане, каштеляне, ти жартуєш..

— Ні, Петре Петровичу, я не жартую. Ольгу я покохав над усе.

— А я кажу, що ти жартуєш, пане каштеляне. Бо поважно не можна подумати, щоб ти сватав молоду дівчину.. Пане каштеляне, проси все інше, двараз стільки, як я тобі обіцяв дати і я без слова сповню, тільки цього від мене не бажай.

Мицько сів, хвилину мовчав, а потім ї каже:

— Петре Петровичу, справу я передумав і я отсим сватаю Ольгу.. Ольга сирота, я її шануватиму.

— Даруй, пане каштеляне, але тобі вже пятьдесят і чотири роки на плечах, а Ольга тільки тепер стоїть на порозі сімнадцятої весни.. Як ти собі уявляєш: пятьдесят-чотирирічний чоловік і сімнадцятьрічна жінка.. Це ж неможливо. Далі, ще тобі скажу, друже, Ольга не сирота, Ольга має мене, я їй замість батька. Ольгу я прийняв за свою дитину, тож прошу нею не старатись, бо за неї постараюсь я сам. Не забудь, що її покійник батько — мій брат.

Мицько аж трясся з пересердя.

— Пане каштеляне, якраз оце ти цього-дні вибрав час на сватання? Якраз тепер, коли в мене гості?

— Ти ж сам казав, пане надзупане, що словниш кожне моє бажання, тож я і забавив.

— Але не так — гукнув Петро.

— Пане надзупане, ти не додержуєш даного слова..!

— Перепрошую дуже! Я думав на каш-

тель, на землю і худобу, але ні вгадці не мав я віддати за тебе свою братанку.. Дозволь, але я заступаю її батька і можу говорити отверто. Отже, ти був би моїм зятем, а я твоїм тестем. Ти п'ятьма роками старший мене. Як би то виглядало, щоб зять був старший, як тесть? Не женився ти дотепер — зробив дурницю, бо людина повинна одружитись, поки молода. Але стораз гіршу дурницю зробив би ти тепер, колиб женився з молодю дівчиною. Не забудь, що вона молоденька і ти не до неї!

— Петре Петровичу, любов не знає років і не знає границі.

— Чоловіче, а хібаж це любов, що вона від тебе втікає? Як можеш говорити про любов?.. Що ти її кохаєш — це ще замало.

Нагло відчинились двері, Ольга прибігла до Петра, впала перед ним навколішки, цілувала йому руки і ридуючи просила:

— Стрийку, любий, дорогий, ріднесенький стрийку, батьку мій, не видайте мене за Мицька.. я його ненавиджу.. Він місяцями переслідує мене.. Я скоріше втоплюся, ніж маю стати його жінкою!..

— Пане надзупане, додержиш ти слово, чи ні? — питався Мицько.

— Ні, не додержу і Ольгу за тебе не видам — гукнув Петро на Мицька.

— Це я тобі, Петре Петровичу, не забуду — відповів Мицько сердито і покинув світлицю.

— Дякую, стрийку, ріднесенький, дорогесенький стрийку.. говорили уста дівчини, цілуючи йому руки і лице.. Просила вибачення від гостей і весела ввійшла до своєї кімнати.

Пані Анна повернулась і сама стривожена несподіванками.

— Простіть, панове, — просила господиня — така неприємність, така неприємність.. В хаті гості, а вони звели таке, що

аж сором огортає.

— Вибачте ласкаво — виправдувався і Петро — розбив гін нам добрий настрій.. Але ми його знову здобудемо.. Прошу ласкаво брати чаші з руки, ось вино.. може з отцього, це солодше.. а осьде кисле, хто любить.

— Вибачте нам, любі гості — перепрошувала пані Анна знову — знаєте, він воїн, завжди суворий, грубий, не вміє підібрати часу і не вміє поводитись у товаристві... А ще як трохи випе, то чиста баламута..

— А я думаю, що якраз і добре, що воно нині так сталося, доки ще господар дома — запримітив старенький Мишковський.

— Панове, просимо, ось вино, ось закуски, просимо, просимо, — частував Петро гостей, але настрій вже був розбитий і гості заязнили, що пора спати. Слуги ввели їх до приймальних покоїв і вони полягали.

Пішов і Петро до своєї келії, але заснути він не міг. Потрохи почало йому роз'яснюватись, де причина доносів і де треба шукати зрадника. Тепер він знав, хто доніс до Вишгороду, що Ростислав у його замку. Мицько свого соперника хотів за всяку ціну позбутись. І що він, Петро Петенько був сліпий, не бачив, до чого воно доходить. Він чераз бачив, що Мицько Олі в пятах, але не давав тому жадної ваги. Петро перестрашився. Він на своїх грудях плекає гадину..

Але як то можливо, що Мицько, який посилав королеві доноси до Вишгороду, тепер напав і увязнив королівського воїводу. Довжу Добровичинського? Діло просте: коли він побачив, що Петро не настрашиться короля і його воїводи та що після нарад перевага на стороні Петра Петровича, він готов був все зробити, щоб придобритись та висватати Ольгу, до якої як видно, поважно закохався..

— Що тепер робити?

Може ліпше було б видати за нього Ольгу? Але має позбавити щастя молодої дівчини? Чи не шкода тієї дитини. Він присягав її батькові, що не запропастить її долі. Врешті, хто йому Мицько? Він, правда, спритний рубака, знаменитий воїн і готовий накоїти лиха. Але була б завелика жертва, видати за нелюба молоденьку дівчину. Вона готова з вежі скочити в прірву.

Петра сон не бере, аж чоло йому тріскає і не знає, що має робити. Мицько в Ужгороді, як вдома, десятки років служить він тут. Замкові слуги його знають, під його крилами служать і вони його вірні, віддані люди. Правда і те, що й Петро має тут своїх людей: комонники і вільна людність — це ж його воїни, його люди. Але мицькових замкових слуг значно більше.

Мицько погрозив, а він, кажуть, до крайності мстивий. Вигнати Мицька з замку? Але ж він піде до ворожого табору і наробить біди, ще й людей переманить...

Нарешті впало йому на думку: поставити Мицька під догляд. Своїм заступником назначить він Ростислава, а Мицько буде лиш підручним.

ХУ.

Раненько збудився Петро Петрович, скоро одягнувся, маючи на думці виконати те, що вночі постановив. Але прийшло йому ще інше на гадку, а саме: не можна старого воїна поставити під догляд молодого хлопця, бо з того може повстати велика біда. Старий не буде слухати юнака, почнуться сварки і готове нещастя в замку.

Треба відсунути Мицька вповні від проводу. Навіть на волю не пустити, бо піде у ворожий табор, ще й військо відведе, а він спритний вояка!...

Що ж тоді робити? Ув'язнити його і вкинути у темницю, а на його місце поставити іншу людину...

Мицько від вчорашнього вина ще глибоко спав, як увійшли два воїни і з ліжка потягли його у в'язницю. Петро строго приказав Мицька стерегти, ані його на двір, ані до нього нікого не допустити. Також приказано стерегти й інших в'язнів, особливо Довжу.

Вже сонце високо було на небі, а посольство з замку ще все не вирушило. Петро клопотався: рішив забрати з Ужгороду свою родину до певнішого невицького замку, де була залога Петрові вірна і надійна. Невицьке військо перейшло в більшій частині з Порощан, бо в Ужгороді було досить мицькового війська.

Командантом ужгородського замку призначив Петро Ростислава, а тимчасову управу невицького города доручив він своєму синові, Володимирові.

Родина Петра Петровича сіла на вози. Забрали необхідні речі, запрягли воли, щоб рушати до Невицького. На возах сиділа родина, старший чернець отець Василій, потім служанки, знов на інших була одежа, подушки, деякі дорогі посудини і найпотрібніше зарядження.

Ще вчора кожний був би дивувався, чого ж то родина Петеньків переноситься з города, а цьогодні всім стало ясно, що після вчорашніх сцен, буде найліпше, як Ольга зі стрийною, Анною, поїдуть до Невицького, де правитиме замком Володимир, бо сотника Пазуханича Петро бере з собою також.

Вже запрягли воли, як з воза зіскочив малий Буйтур і почав гойкати:

— Тату, тату, я не їду возом.

— Чому? — питався батько.

— А хіба ж я баба, щоб сидіти на возі між сіном, коли у тата коней досить... Тату, дайте мені коня, їздити я вмію.

Не до сміху було Петрові, але щиро за-

сміявся.

— Малий ще ти, хлопче, в сідло — сказав батько.

— Я підвяжу стремена — говорив Буйтур і доти благав батька, що той мусів дати йому коня. Буйтур сів у сідло й вози, під охорсною відділу комонників, рушили в дорогу. Перід вів Володимир, що також їхав, щоб перебрати управу невицького замку.

Сотник Пазуханич ще зрання прибув до Ужгороду, бо мав вести посольство, знаючи дорогу до самого Львова.

Ціла замкова залага стоїть в рядах, где наказу Петровича. Коні послів осідлані, чекають у брамі.

Наджупан Петро Петрович звернувся до залаги з промовою:

— Хлопці, я їду на деякий час, щоб поладнати важні справи рідної землі і рідного люду. Замість себе, залишаю тут свого заступника, молодого полковника Ростислава Копача, якого ви знаєте. Є то добрий воїн і справедлива людина. Слухайте його, як слухали мене. Бувайте здорові!

— Ходіть здорові, пане наджупане — здоровкалась залага.

Посли підійшли до воріт, сіли на коні і під проводом Петра та сотника Пазуханича, рушили в далеку дорогу. З ними сіло на коні шістьох їздців, не так для оборони, як для самі⁹⁸ прислуги.

ХУІ.

Посольство залишало Ужгород. Город щораз віддалювався, гора замкова маліла та синявіла в далечині. Трохи підігнали вони коні і за Оноківцями здогонили петеньківську челядь. На першому, ліпшому волячому возі сиділа дружина Петра Петровича, Анна з Ольгою, а на інших, задніх, сиділа прислуга та везлись річи. Боками їхав відділ кінноти, а на самому переді Володимир. Побіля пер-

и сто воза сидів гордо в сідлі малий Буйтур, дрсчився з Ольгою, сміявся з жінок, не виключаючи й мами, що їдуть возом, „як жи-ди на торг“. Задумана мати може й не чула хлспячих слів, але Буйтур був веселий і сидів в тому сідлі, як сам князь. Хоч роками і ростом був він малий, уважав за образу, коли хто сказав йому, що не належить до ряду дорослих воїнів.

— Ольго, сидиш на сідаку, як перекупка... — сміявся Буйтур.

— Як хочеш, то покажу тобі, що ліпше сиджу в сідлі, як ти — сказала Ольга.

В цю мить Буйтур побачив зза кривулі батька, завернув коня, підбіг і поздоровивши батька й послів, запитався:

— Скажіть, батьку, хібаж я не сиджу в сідлі, як належиться?

Петро Петрович засміявся з хлопця і відповів запитом:

— А хіба хто каже, що ні?

— Ольга з мене сміється, що стремен не досягаю ногами... але бачите, татку, що досягаю, бо я їх аж двома вузлами підв'язав... ще тільки шаблі мені бракує..

Всі сміялись з малого Буйтура, що так бажав бути великим. Батько його похвалив і сказав, хай на Ольгу не звертає уваги. А що до шаблі, то до неї ще треба трохи підодуватись.

Посли доходили вже до першого воза, здоровкалися з Анною та Ольгою.

Буйтур знову дрочився з Ольгою, сміючися з неї:

— Ольго, сидиш на возі, як квочка на яйцях...

Засоромлена Ольга зіскочила з воза, вхопила Буйтура і зняла з сідла та посадила на віз, дармо той дригав ногами. Потім блискавкою вискочила на коня, сіла в сідло і конем летіла вперед. Всі дивувались, як вона їздить, наче справжній їздець. Потім завер-

нула коня і зблизилась до воза.

— Знаменито, Олечко, видно, що в твоїх жилах грає петеньківська кров... — похвалив її стрий, Петро.

Тільки Буйтур плакав за конем, сидячи на возі. Ольга зіскочила і знов посадила хлопця в сідло, занявши попереднє своє місце на возі.

Похід доходив під Невицьке. Трохи пізно вони вирушили з Ужгороду, сонце вже показувало полудне.

Сотник Пазуханич радив, щоб послі завернули до невицького замку, зачекали вечора і лиш вночі рушали в дорогу. Шлях до границі досить небезпечний, хрестоносці і бандеристи ворожої шляхти вештаються в околиці, а відділ заслабий до того, щоб стати з голотою до боротьби. Села й так треба оминати, щоб не викликати непотрібної цікавості. Вночі можна пройти стежками. А то, хто його зна', може якийсь приятель короля десь підсів з бандеристами по дорозі, щоб перешкодити далекоюсяглим замірам Петра Петровича. Бо що нині вдержиш у таємниці?... Король, певно, вже про все довідався..

Петро і сам бачив, що найліпше буде, як він допровадить родину до замку, щоб був певний, що вони вже на місці.

— Хай буде і так, пане сотнику, ти ліпше знаєш свою околицю, як ми — відповів Петро на пересторогу Пазуханича і весь похід завернув праворуч, в напрямі замкової гори. Перебрили річку, перепроводили вози і подались горою ключами до города.

Прибули до замку, там розложили річи, жінки зробили сякий-такий порядок і пригостовили наскоро скромний обід.

Після обіду, гості відпочивали і дожидали вечора. Коні також добре були нагородвані, щоб не було затримки вночі.

Сонце вже давно зайшло за гору Плішку,

як вирушило посольство з невицького замку в напрямі Галицької Держави. Якийсь час їхали битим шляхом, але вже під Перечинном завернули з дороги пішником і один за одним проходили через густий ліс. Перед вів сотник Пазуханич, що знав кожну зворину. Тепер збочили наліво, побіля потоку продиралися на північ. Незабаром і місяць показався і вони їхали цілу ніч без упину.

Над рано щасливо перейшли вони границю, залишивши Угорщину, по дорозі нізким не стрінулись. Декілька раз відпочивали, підкинули коням вівса, а поза тим ніщо не пригодилося.

Стояли на галицькій землі і тут вони почувались вільними, більш певнішими, як вдома. Не було потреби скриватись і збочувати стежками, але їхали битим шляхом, до самої столиці.

ХУІ.

В городі над Ужом розпочалась праця. Щодня відбувалися вправи, Ростислав вивчав комонних і муштровав коней. Як не були зайняті на площі, то чистили коні, держали в порядку стайні, а піші воїни після вправ, копали рівчаки, довозували воду й виконували всілякі праці. Тільки з замковими слугами не міг собі Ростислав дати раду, бо вони були непокірні і тікали від праці, дармо карали їх за те.

Ростислав правив твердинею. До замку прийшли вістки, що в околиці вештаються бандеристи. Угорська шляхта почала збирати військо. Король наказав вдержувати своїм коштом бандерії, бо буде війна.

Ростислав поставив на браму подвійну варту, а ворота приказав підпирати міцними колодами, особливо вночі. Поза самою управою, Ростислав цікавився головно кінями і вправами комонників.

Ростислав вивчав комонників на площі замку. Тимчасом в куті замкового дворища замкові слуги збилися вкупу і радили якусь раду. Серед гурту стояв довгий, як мотовило, сухий угрин Чаба Фекете-Буш і намовляв слуг до бунту.

— Я вам кажу, пан каштелян Мицько увязнений, я сам бачив крізь вікно.. Навіть говорив з ним.. Каштелян обіцяв, що коли його випустимо, то дасть нам чотири бочки вина.. то буде, хлопці гостина!.. Тепер якраз пора: головний конюхар Копач, з своїми қобилами на площі..

— Але ж там сторож!..

— Боягузе один! Ми сторожа повяжемо..

Гурт замкових слуг з Фекете-Бушом на чолі, підійшов до вязниці, звязали сторожа і випустили Мицька. Мицько відразу повів замкових слуг у пивниці і дав викачати чотири бочки вина та розділював мискою поміж слуг. Слуги пили петеньківське вино, як воду.

— Тепер скажіть мені, — запитав Мицько слуг — кого ж ви будете слухати: мене, ще з вами отут товкся від років, чи того мелодюка..?

— Та правда, що вас, пане капітане..

— Ану, ще там дві бочки.. — гукнув Мицько і знову розділювалось вино.

Деякі воїни побачили, що замкові слуги порозбивали пивниці з вином і миттю донесли управителеві. Ростислав біг в тому напрямі, а за ним і комонники. Слуги вже стояли серед двора з мечами, готові до бійки.

Ростислав побачив біля себе сурмача і крикнув:

— Гей, сурмачу, труби на тривогу!

Товстогубий Максим, подув у великий волячий ріг і миттю бігли на двір комонники і піші воїни-сервієнти, але також виходи-

ли зі зброєю і замкові слуги.

Ростислав звернувся до цілого зібрання і гукнув на все горло:

— Що це за бунт? Хто випустив в'язня, Мицька?

— Я випустив — озвався безлично Чаба Фекете-Буш.

— Ув'язнити Мицька і Фекете-Буша! — крикнув Ростислав.

— Кого? Мене ти хочеш ув'язнити, ти смаркачу... Двадцять років служу я на отому місці і ти мене хочеш ув'язняти? Хто ти такий, ти молокососе?

— Гей, залого, чуеш? Ув'язнити каштеляна Мицька — кричав Ростислав, підбіг до Мицька і кинув ним об землю, так що той далеко покотився. Ростислав витягнув шаблю і даючи короткі накази, пробував здавити бунт ще в самому корені. Комонники прискочили до Мицька, щоб ув'язнити і відвести до темниці, але замкові слуги, яких було тричі тільки, як інших, кинулись на комонників та воїнів вільної людности, звільнили Мицька і взяли між себе. Почалась страшна різня. Ростислав і сам бився з ворогами і почалась боротьба на життя—на смерть. Гурт мицькових слуг оточив Ростислава, але прискочили два помічники: найсильніший воїн у замку, десятник Карпа і губатий сурмач, Максим і вирятували його з прикрого положення. Десятник бунтівників молотив довбнею, а Максим рубав п'яну голоту сокирою. Чаба Фекете-Буш уже лежав у поросі, Максим і сам кровавий, як баран, бо його зранили мечем, вухо йому відрубали, також і на плечі рана. Та один замковий слуга вдарив його кием по руці так, що рука йому зів'яла і сокира випала. Він тоді вхопив до лівої руки волячий ріг і так сильно вдарив вероходника, що сурма розбилась і п'яний слуга повалився на землю.

Серед двору лежали десятки мертвих

і сотки ранених. Ростислав дістав тяжку рану в ліву руку. Замкові слуги перемогали. Комонників і воїнів притисли в кут, їх обезброєно. А коли шаблю вибили з рук Ростислава, Мицько підійшов до нього і гукнув:

— А тепер ти, смаркачу, гайда у в'язницю!...

Ростислава мицьківці брутально схопили, повязали і волочили в напрям темниці.

Потім кинули Ростислава у темний льох, де було лиш одне мале, залізними ґратами підсилене віконце на північ, а під ним прірва глибочезна...

ХУШ.

Довжа Доброчинський був великим ворогом русинів, хоч і сам походив з українського роду і його батька звали ще Довжансм, але син став перевертнем. Кажуть, що перевертні далеко гірші, як правдиві вороги, а Довжа був із тих найгірших.

Саме місто Доброчин, було колись чисто-українське, але після татарського нападу поналізало багато угрів і куманів-половців, що осіли ще за короля Бейли четвертого і поугрились. Під цей час населення Доброчина ділилось наполовину з уграми і між українцями й уграми велась гостра боротьба. Мадяри явно поставились за Карлом, визнаючи за провідника Довжу. Його король наділив маєтками і призначив воїводою.

Довжа Доброчинський вже тиждень сидів у в'язниці ужгородського замку. Не міг собі простити, що його, досвідченого воїводу так перехитрив каштелян Мицько, що відважився піти йому на зустріч під сам Лелес, заявляючи, що він посварився з Петеньком і привів півсотні війська для короля.

„І я, дурень, в те повірив і пустився з ними в дорогу... Як вже були ми далеко від людей, напали на мене і звязали та привели в оцей проклятий город... Хто бувби споді-

вався такої хитрости.. Привели мене в ночі і вкинули до оцього льоху.. Що це зробив Мицько з відомістю Петенька, про це нема сумніву. Помстився він за мої погрози“ — роздумував Довжа, нічого не знаючи, що діється назовні.

Довжа міркував над тим, як йому звільнитись. Про втечу ані гадки не могло бути, бо вартіві вірні свому панові, їх не підплатиш.. Конче потрібно сповістити короля, хай вишле військо покарати Петенька...

На дворі знявся крик, галас і гомін. Греміли шаблі, чути було, що йде страшна боротьба. Довжа прислухався і ніяк не розібрав, що могло статись. Може король всеж таки довідався і вислав військо рятувати свого воїводу? Але ж ще заскоро, всього лиш тиждень, за цей час не міг король довідатись і встигнути вислати військо. Потім, город над Ужом — цеж твердиня, так скоро її не здобути.. А всеж таки серед двора бійка, та ще й яка!

Нараз затихло все і незабаром до келії вязня Довжі Доброчинського ввійшов Мицько.

— Пане воїводо, ти чув той гамір на дворі?

Довжа йому не відповів, бо сердився на Мицька за його двсличність.

— Пане воїводо, не гнівайся, це ж Петенько мене послав тебе зловити і приказав, що коли тебе не приведу, то здійме мені голду з тулуба.. — брехав Мицько, потім випростувався перед достойним паном вязнем, очі йому радісно блищали і він з усмішкою, сказав:

— Пане воїводо, дивись на мене так, що паном ужгородського замку є я. Петенько пішов на зраду, пішов шукати собі іншого короля.. Ти знаєш, що він поїхав до галицького князя з посольством, щоб той зайняв угорський престіл і нагнав Карла Роберта?...

Довжа уважно слухав і вже не гнівався на Мицька.

— Справді? — жахався Довжа, одночасно тішучись, що тепер Петенька зможе ще ліпше очернити перед королем, а себе видати за героя.

— Так, пане воїводо, я з вірності до короля за допомогою своїх замкових слуг побив комонників і воїнів Петенька, а його заступника, Ростислава Копача ув'язнив..

— Ну дивись, от і знамениту вступив ти штуку! Велика нагорода жде тебе від короля, я сам йому донесу про це.. Але... ти знаєш, що Ростислав Копач поповнив замах на короля і він засуджений на смерть?... — питався Довжа.

— Знаю, але його не видам.

— Ти його не хочеш видати? чому?

— Бо тільки через нього зможу я здобути дівчину, до котрої сліпо закохався...

— Розумію, пане каштеляне.. але мене чейже пустиш на волю..

— Самособою, пане воїводо.. тільки будеш ласкавий зробити для мене маленьку прислугу, поперше: виходиш у короля, щоб дарував мені ужгородський замок, каштель у Горянах з каплицею і пять сел маєтностей.

— З радою душею зроблю тобі це, ти того заслужив.

— Подруге: не будеш вимагати видачі Ростислава Копача, просто забудеш, що він живе на світі..

— Згода! — сказав Довжа і подав руку. Трохи подумав, а потім запитався:

— Дозволь друже запитати, щоб я добре порозумів, в чому річ: чогож той в'язень тобі потрібен, коли якраз він є твоїм суперником у любові?

— Порозумій, пане воїводо: Коли вона його кохає, то принесе за хлопця жертву. Щоб купити своєму любчикові волю, вийде за мене заміж..

— Розумію, цілком розумію...

• • •

Воївода Довжа Доброчинський, тільки що звільнився, поспішав до Вишгороду до короля.

З того часу ледви минув тиждень, а до ужгородського замку прилетів королівський післанець і приніс дві пергаментові грамоти, з яких звисали величезні королівські печатки. Одну він прибав на ворота міста і в цій грамоті було написано, що їх світлість король Карло Роберт конфіскує всі маєтки Петра Петенька в користь угорської корони і позбавляє його надзупанства.

Другий диплом передав він каштелянові Мицькові і в цьому документі були наведені заслуги Мицька, за які призначає його король шарішським, земплинським й ужгородським жупаном. Рівночасно наказує король збирати військо проти Петенька і палатина Якова Борща Капоса, яке поведе у бій воївода Довжа.

XIX.

Посольство Петра Петровича їхало до столиці Галицько-Волинської Держави.

Ще їм далеко було до міста Львова, а в княжому дворі вже знали, що приїжджають гості з Загірської Країни Русі. Бо князь, почавши з самої межі, на різних місцях мав комонні стежі та розвідки, що приносили вісти. Ці скорше прибули до столиці, як посольство і в місті гостей вже очікувано.

На зустріч посольства поїхав полковник Ігоревич, на чолі з княжими дружинниками і під стінами столиці витав гостей іменем князя. Також витав його й митрополит, отець Петро і Петро Петрович тішився, що й особисто пізнав митрополита і міг йому подя-

кувати за підтримку в найтяжчих часах боротьби з латинізаторами. Митрополит посилав свідомих отців східньої церкви, щоб боронили загірський український нарід перед загибіллю.

Княжі отроки⁹⁴ приступили, завели коні до стаєн, а з ними пішли і супроводні комонники посольства.

Гостей увів сам стільник, кожного до свого покою. Дорога їх змучила і вони відпочивали.

Другого дня зібрались загірські послі і під проводом Петра Петровича, ввійшли до княжої просторої гридниці. Там вже чекали свої і чужосторонні люди на княже прийняття. Під вікном, сидів старий польський посол, а біля нього молодий шляхтич. Під стіною стояв посол татарського хана, а на отомані сидів тисяцький пруського лицарства.

Відчинились двері і сам княжий печатник, отець Феодосій, приступив до послів Загірської Країни-Руси, запрошуючи до князя на вислух.

Посольство ввійшло до прегарної престільної світлиці. Зразу впав їм у вічі чудовий, сріблом та золотом оздоблений княжий престіл. Але старенький князь, Юрій Львович, сидів на ньому напів лежачи, а ноги мав обвиті покрівцем. Видно було, що хворий. Біля князя сидів сивий, як голуб, митрополит отець Петро, а з другого боку стояв княжий печатник отець Феодосій, з мечем при боці і хрестом на грудях. Потім стільник, Береза, з яким ще вчора вони познайомились. За престолом з двох боків вінцем стояли старші бояри, молодші дружинники, а під самою стіною та при входах, озброєні княжі отроки.

Князь трохи піднявся і втішено сказав:

— Витай, милий друже, Петре Петровичу, витайте приятелі мої, сини дорогої За-

гірської Країни-Руси. Скажіте нам, що за важні вісти принесли ви до нас, трудившись за високих Бескидів до нашої столиці.

Петро Петрович глибоко вклонився, приступив трохи ближче і почав промовляти:

— Пресвітлий Королю Український, Великий Княже Київський, Володимиро-Волинський, Галицький, Луцький і Дорогочинський. Ми прийшли просити Тебе, світлий Господине Юрію Львовичу, заняти угорський престіл.. Династія Арпадовичів, на жаль, вже не живе. З кривняків чеський король, Вячеслав і баварський князь, Оттон, зреклися з угорської корони, осталися тільки два: Ти світлий королю і великоможний княже і Карло Роберт. Але він є вже дальшим кривняком, а Ти, Юрію Львовичу, через свою матір: покійну княгиню, Констанцію, стоїш найближче до цього славного вимерлого роду королівської династії.

— Карла Роберта прислав ворожий Рим і цей неапольський князь французького роду, зайняв угорський престіл підступом, всупереч волі більшости виборчої шляхти.... Тебе ж, Юрію Львовичу, не тільки загірсько-українські бояри, але й ціла словянська та угорська шляхта з радістю прийме за короля і буде тобі, князю, вдячна, що врятував Ти нашу прадідну віру, яку останні угорські королі Арпадовичі так щедро підтримували.

Закінчивши промову, Петро Петенько ждав відповіді. Великий князь, Юрій Львович, хвилину мовчки роздумував, а потім і сказав:

— Милій друже, Петре Петровичу і милі приятелі мої! Дякую вам за ваше довіря. Передайте сердешну мою подяку всім вірним синам Загірської Країни-Руси, а також привіт словянській і мадярській шляхті. Хоч як радо б я зробив, всеж таки угорський престіл приневолений я відкинути, а на те

маю досить важну причину: старий я вже, бачите, вже ні руки, ані ноги мені не служать. Деж мені там битись, коли хворотою прикований я до ліжка. Ось, бачите, на стільці годі мені, недужому, сидіти, як же ж тоді сидіти мені в сідлі і битись?

— Жаль нам почути це, світлий Королю і Великий Княже, Юрію Львовичу, що ти відмовляєшся посягнути за угорською короною, хоч Тобі, володареві такої могутньої держави, не було б тяжко її здобути... Кажеш: слабість і старість — це правда, але в Тебе два сини: Андрій та Левко Юрієвичі. Вони молоді, сильні і відважні. Полиши собі одного для Галицької Держави, а другого пошли на Угорщину і ми всі, власними грудьми допоможемо йому зайняти угорський престіл.

— Князь добротливо подивився на Петра Петровича і побатьківськи сказав:

— Сину, Петре Петровичу, розглянься ти далше і побачиш, що Галицька Русь має багато ворогів і мені й двох синів замало її оборонити і вдержати лад. З одного боку татари напірають на ціле людство і мій народ власними грудьми здержує цю грізну навалу. З другого боку поляки давлять горло і Литва хижим оком заглядає на наші українські землі. А тут ще нового ворога собі шукати?

— Сумно нам, що приходиться повертати з нічим — відповів Петро Петрович. — А потерпимо на тому ми, наш український нарід. Карло Роберт всі наші вольности знесе.

— Це правда, Петре Петровичу, але що ж я маю робити? В тій хвилі, коли б я ступив на угорську землю, розпочинається війна з Карлом, а Литва й татари цього й чекають, щоб потім напасти на Україну... Є три зла, тож мусимо з них вибирати, котре менше зло. З цілим світом не могу ж я во-

ювати. А врешті, уграм нема що вірити, це народ дуже непевний.

— Ясний Княже, велика ж це справа, її треба дуже обдумати — промовив митрополит. — Може декотрий з твоїх синів є іншої думки, може й справді вдасться знайти можливість, щоб оборонити загірське населення, воно не тільки по мові, але й по крові наше.

— Великоможний Юрію Львовичу, просимо тебе, передумай справу — просив Петро Петрович — спитай своїх синів, що тепер здержуються в полі. Повертати нізчим — це ж неможливо. Що скаже палатин Яків Борщ, що скаже загірське боярство?.. Світлий Господарю, коли вже відмовляєшся від угорського престолу, то бодай Країну Русинів візьми Ти під свою опіку і ми будем щасливі, що злучились з матірнім пнем.

— Добре, я спитаю, не тільки своїх синів, але випрошу ради галицького боярства. Як вони вирішать, так і зробимо. А до того часу, будьте витаними гостями. А що до наших загірських братів, то їх доля завжди лежала нам на серці.

Посольство вклонилось і вийшло на двір. Були вони цим вислідом трохи пригноблені, але вірили, що князь зможе їм дати, бодай мудру раду.

— — — — —

В княжій гридниці відбувалась нарада за нарадою. Поважні бояри приходили і знову відходили.

Петро Петрович з посольством вичікував. Говорив з митрополитом, оповів йому про тяжке положення загірського українського населення, що стоїть на порозі кривавої боротьби за свою прадідівську віру, свої звичаї, за свою волю і національну окремішність.

Митрополит вислухав, але ради йому

дати не міг, бо все залежало від рішення князя.

Петро ходив по городі, виїзжав в околицю, щоб прислухатися та приглядатися всьому.. Оглядав монастирі, церкви, придивлявся способу ставлення веж та башт укріплень городів в околицях бідних на камінь і чув на власні вуха, як говорилось проти того, щоб князь мішався в угорські справи.. Бачив ще, як майстри виробляли луки з пружастого дерева і як ковалі ті стріли нагостро оковували. У всіх кузнях виробляли мечі і все те привозили до города.

Аж ось, по двох тижнях, запросив князь загірське посольство знов до себе. Увійшли послы до княжої кімнати, князь їх прийняв дуже щиро і сказав:

— Брати мої, радився я галицького боярства, своїх полководців і дружинників. Також маю відповідь моїх синів, що стережуть границі: один проти татарів, другий проти Литви. Як боярство, так і мої сини радять мені не посягати за угорським престолом. Не нам займати угорську корону, коли ми стоїмо у безнастанній боротьбі.

— З тяжким болем приходиться нам, ясний князю, повертати — сказав Петро Петрович.

— Ні, Петре Петровичу, з порожніми руками не повертаєте: тебе призначаю своїм воїводою і даю тобі три тисячі найкращого війська кошовників і піхоту. Військо вирушить двома колонами: більшу частину ведеш ти, пане воїводо Петре, а другу частину поведе до Ястребського полковник Семен Мороз. Угорщину ви цим військомне здобудете, ані Карла не проженете, але можете обсадити декілька городів в своїй країні і вигнати угрів із рідної землі. Це військо буде вам допомагати у ваших змаганнях: відірвати від Угорщини вашу Загірську Країну-Русь і коли вже така ваша доля, я опіку

над цією країною переберу, хібаж би настала непередбачена велика подія. А коли буду могли, то ще вам зашлю війська, як буде на те потреба.

Подякував Петро Петрович за княжу ласку, попрощались вони і посли опустили світлицю.

На дворі замку вантажили вози, наклали збіжжя, мясо, деревляні скриньки з луківими стрілами, все те накривали плетеними роґожами і рушали в дорогу. Петро вів свої полки, а полковник Мороз зі своїм військом подався в путь. Напереді їхали комонники, за ними піхота, а наприкінці навантажені вози і знову їзді, що крили весь похід.

— І посли вже не держались гурту, бо повертати додому на маетки — не було чого. Радше і вони брали мечі в руки і приставали до війська, хто куди хотів. Гвоздаї і Попович прилучились до війська Мороза, а старий Мишковський зістався з воїводою Петром Петровичом. З Морозом поїхав також і сотник Пазуханич, що знав і тую околицю.

Військо походувало. Полковник Мороз взяв напрям Перемишля, щоби впасти просто на Маковицю до города Ястребського. Петро Петрович їхав через Самбірщину і незадовго прибув під ужанські Бескиди.

Перепровадив Петро своє військо через гори.

Все гладко через гори перейшло і нарешті спустилось військо на рівнину, тут заночувало і на другий день зрання було вже недалеко Невицького. Воївода Петро якраз думав, що ціле військо напразить він до Ужгороду, а сам поверне до родини в Невицькому.

Доходили до підгір'я невицького замку і Петро побачив кінну розвідку. Аж дивиться, а то його син Володимир і декілька

їздців. Сердешно привитав він свого сина і від нього він і дізнався, що Мицько допустився зради, увязнив Ростислава і сів у жупанське крісло.

Ця тривожна вістка на Петра зробила велике вражіння. Він знав, що король йому не подарує цього посольства, але не очікував, щоб Мицько так швидко перекинувся у найлютішого ворога. Петро кається, чого ж він Мицька полишив в Ужгороді, де було йому прихильне військо. Його треба було скувати в залізо і відпровадити до Невицького... Але над тим роздумувати вже було запізно.

Всі галицькі полки завернули наліво до Невицького замку. Город цей одначе був затісний до того, щоб розложити таке велике число війська. Княже військо обгородило передзамкову площу возами, всюди понаставляли варту і отаборились.

XX.

Сумно в невицькому замку. Воївода Петро Петрович журиться: город над Ужом пішов так марно..

— Зробив я дурницю, замякий був я до того, щоб роздавити ту гадину, доки ще була нешкідлива.. Лиш той може бути паном положення, хто править залізною рукою і потрапить бути й немилосерним, коли того потрібно. Сотки, тисячі голів нехай покотиться з тулубів, як іде про велику справу..

Сумно в жіночій світлиці невицького замку. Ольга журиться, нудьгує за Ростиславом, якого вона так кохає. Він тепер у великій небезпеці, його Мицько може вже й видав катам Карла Роберта, а ті ж його стратять... розчетвертують.. Ох, Боже, яке страшне.

Родина Петеньків жила тільки в двох малих покоях, інші передали старшинам та війську. Щож робити, коли такий тісний цей

Руїни замку в Невицькому

городок.

Петеньківська родина при столі. Вечереє. За столом Петро, його дружина, Анна, Ольга, Володимир і малий Буйтур. До стрія, Петра, підійшла заплакана Ольга і сказала:

— Стрийку, любий стрийку, вирятуйте Ростислава, може він ще в Ужгороді.. у вас тепер багато війська!

— Ех, дівчино, яка ти дитина! Можу я мати десять раз стільки, а Ужгород не здобуду. Ти бачила ті кам'яні мури? ...ті рови під стінами?... Хтож їх здобуде? Ужгородську твердиню боронить сама природа. Може там іти двадцять на одного і тоді город над Ужом не впаде.

— Стрийку, Мицько Ростислава видасть і тоді йому смерть..

— Дитино, що ж я можу зробити?

Володимир лиш слухав і не сказав нічого. Він бачив, що з Ольги говорить серце, а з батька розум.

Настала хвилева тиша, всі мали свої думки. Нараз цю мовчанку перервав галас, бо до кімнати вартовий увів якогось запорошеного, обшарпаного, раненого воїна, що конче хотів говорити з Петром Петровичем. Він став на дорозі, а Петро, пізнавши його, зараз гукнув:

— Сурмач з Ужгороду!.. Максиме, що з тобою і як ти сюди попав?

Максим підійшов ближче і аж тепер вони побачили, що Максимові бракує вуха: він мав його відрубане мечем і тепер перев'яз упав і виднілась велика, чорна рана. Також мав він підв'язану руку.

Максим сів біля стола, був сильно змучений, до того ще й потовчений. Налив йому воївода пів чаші медівки, Максим випив, обтер рукою уста і закусив. Підкріпившись, почав оповідати про все. Говорив, як повстав бунт у твердині і як Ростислав старався той бунт здавити, але Мицько з п'яними слугами

побив Ростислава і його помічників.

— Мицько не був достойний моєї дружби — говорив Петро сам до себе і довго задумався. Мовчанку перервав Максим, оповідав далі:

— ...і Довжу Доброчинського випустив Мицько.

— І того випустив? — питався Петро знов.

— Так, ще того самого дня.

Ольга підійшла ближче до Максима і запиталась, ледви чекаючи, щоб і на неї прийшла черга.

— Скажі мені, що сталося з Ростиславом і де він тепер?

— Він ранений лежить у в'язниці... у третій целі..

Дівчина здригнулася, що хлопець ув'язнений, до того ще й ранений, але також їй наче стало легше, що він ще в Ужгороді.

— А як ти, Максиме, видістався на волю? — запитав тепер Володимир, — може втік?

— Ні, не втік, мене пустив Мицько...

— Мицько тебе пустив? — зацікавився раптом Петро Петрович.

— Пустив, щоб я.. але не скажу.. ні, ні, радше язика вріжу, ніж маю сказати...

— Скажи, я хочу знати всю правду. Нам кожна вістка важна, тож нічого не замовчуй — приказував Петро.

Максим вагався, заглядав, то на Петра, то на Ольгу, а потім і промовив:

— ...Мене послав Мицько, щоб я сказав панні Олі.. нехай в неділю рано одягнеться в святочну одягу і зі своїми дружками хай заїде до ужгородського замку.. Піп буде чекати в каплиці, щоб боярівну Ольгу повінчати із Мицьком.. Коли вона того не зробить, що Мицько ще того дня дасть виколоти Ростиславові очі..

— Мати Божа! — сказала Ольга, зблідла, як віск і ридуючи впала на землю. Заломлювала руки, стогнала, плакала і тяжко ридала. Рясні сльози заливали її прекрасні очі і котились лицями.

Всі підбігли до Ольги, Володимир підняв її з землі і положив на ліжку. Стрий і стрийна потішала її, але вже більше заспокоїти не могли. Максим перелякався, використав хвиливе замішання і скоро залишив кімнату.

Довго лежала Ольга на ліжку, вже й ридати перестала. Втерла вона сльози, трохи подумала, далі піднялась і тяжко зідхала. Потім без роздумування заявила, що вона за Мицька вийде заміж... під умовою, що Ростислава пустить живого і здорового на волю.

Ніхто ні словечком не відповів їй на це. Вони добре знали, що Ольга Ростислава кохає з глибини свого серця.

XXI.

Від-коли тато дав коня Буйтурові, він їздив цілий день. Ось, Володимир іде перевіряти варту, а Буйтур і собі за ним їде. Немов зріс із сідлом.

— Слухай, Володимире — каже Буйтур до брата — чи нема жадного способу віддобути втрачений ужгородський замок?

— Ти чув, що сказав батько.

— А я думаю, що можна б дістатись до города над Ужом.

— Хіба сісти горобцеві на крила і залетіти — глузував собі з Буйтура Володимир.

— Ні, не смійся, а послухай — відповів малий Буйтур. — Пригадуєш собі, коли мене мати насварили, чом я подер новенький одяг? Отже, я тоді лазив по підземних льохах і відкрив таку діру, що можна було б туди пролізти..

— Справді, Буйтуре?

— Даю своє військове слово — запев-

няв малий Буйтур, що числив себе до військових. Замість посміятися з хлопчини, Володимир поважно запитав:

— А куди ж та діра веде?

— Із замку із крайньої опущеної пивниці в долину, аж під провалля, недалеко потічка Кадубця... Вже напочатку, було там страшно темно, я викрав свічу з світлиці, запалив, спустився в глибину і дійшов до кінця.

— Чи міг би ти мені те місце показати?

— Та правда, що міг, навіть і вночі знайшов би я той вхід.

Володимирові блисла думка: він сам проведе напад на Ужгород..., щоб тільки пощастило.

— Буйтуре, зроблю щось такого, чому дивуватиметься ціле військо, тільки³⁵ не прозрадь нікому.

— Повернулись вони назад і нетерпеливо дожидали вечора. Як тільки ніч простерла свій темний покривець, Володимир з рядів комонників вибрав сотню найвідважніших, сів і Буйтур на свого сірогривого і вирушили з Невицького.

Подорозі Володимир думав: коли б справді був такий підземний вхід до города, то можна б запровадити людей і сотнею сміливих воїнів зайняти город. Насамперед зробити варту нешкідливою, вдертися до спальні Мицька і вбити його... Вдертися до жител замкової залози, обезброїти, зігнати братію в один кут... Врешті, як вони довідаються, що їх проводир мертвий, то стануть, мов барани.

Багнистими млаками дійшли вони під сам Ужгород і заховалися в лісі. Володимир з Буйтуром зіскочили з сідел, взяли шість силачів і залишивши свої коні на інших, повели до того місця, де мав бути таємний вхід. Буйтур покрутився біля кущів сверби-вуса і показав якусь, гейби лисицячу яму, зарослу зеленим дерном. Над нею побачили вони велику кам'яну плиту, відсунули ту ка-

мінюку і тепер міг вже туди ввійти і дорослий чоловік. Буйтур з Володимиром влізли в яму, а за ними інші.

Як були вже в глибині, викресав Володимир вогню, завив губку в сухе сіно, розмахував і сіно блисло половінню.⁹⁶ Запалили вони з собою принесену грубу, воскову свічу і одинцем пробивалися далі. Був це столітній, місцями зовсім завалений таємний тунель, про який, може крім Буйтура, ніхто не знав. Війни від татарського нападу не було, тож і таємничий вхід не був потрібен.

Буйтур дармо твердив, що є там великий прохожий отвір, замість того місцями не можна було ані пролізти. Позавалювалось. Пробирали вони глину та каміння, вкінці пролізали і йшли далі. Але на одному місці було так засипано великим камінням, що крізь дуже тісний отвір міг просунутись хіба дітвак. Тут вже не було як пробирати, бо камені були великі і не було місця їх викидати, тож з тяжкою душею вони повертали назад.

— Слухай, Володимире — озвався Буйтур — я вже раз туди пролізав, тож пролізу я ще раз. Поговорю з нашими людьми, тільки дай мені шаблю...

— Буйтуре, ти не дурний хлопець. Але навіщо тобі шаблі? Тобі скорше линва потрібна, вона може пригодиться в пригоді. Також кілок візьми прочиняти дорогу.

— То давай линву — сказав Буйтур. Повернули вони до коней, зібрали кінські повіді і звязали в довгий мотуз, ще й кий знайшли з міцного, жиластого граба.

Незадовго повернули з линвою назад, в тунелі знов запалили свічу. Володимир звив линву у вінець і повісив хлопцеві на шию. Потім дали йому в одну руку свічу, а в другу кілок. Буйтур розпрощався з ними і повз лисячою дірою до замку. Володимир з іншими покинули тунель, й обережно дійшли

під стіну головного замкового будинку, що пнувся у висоту над прірвами.

Чекають вони годину, чекають дві, а висліду жадного. Ходить Володимир від одного кінця до другого, тут і ходити не дуже можна, бо ще замкові слуги побачать і все піде на нівець.

Володимир волосся собі скубе з голови, так йому жаль, що зробив дурницю і пустив на таку небезпеку малого братчика. Буйтур може десь задуситися в підземній дірі. Може його придавити камінь, засипати глина. Туди ж каміння скільки, провалля і шпари. А в шпарах тих може бути гидота яка і хлопчину перелякає. Один щур вибіг не несподівано і перелякає й дорослу людину, а це ще дитина...

Товариші почали Володимира заспокоювати:

— Не бійся, Буйтур-Всеволод розумний хлопець, зможе собі дати ради. Він же ж відважний який!

— Може взагалі не пролізе, як десь йому в дорозі завалений прохід... Сімдесят років тому, як не пройшла туди жива душа... від татарської війни.

— Володимире, заспокійся, адже ж Буйтур сам говорив, що він вже туди проходив.

— Можливо, що він лиш так собі хвалився... А тепер ми його живим поховали...

Товариші ще пробували його заспокоювати, але то мало помагало, Володимир журився... Щож буде з Буйтуром, щож буде з братчиком?... Коли і вільна дорога, то серед гробової тиші пізної ночі, ще й під землею хлопя перелякається.. почне плакати і десь засне... Притулиться десь до стіни і рятуй його, коли туди не доберешся!... Але кажім, що вдасться йому продертись через ту прокляту лисячу діру, то що тоді станеться? Хіба мале хлопя зможе зайняти замок? Хіба ж малий хлопець може підмо-

вити, щоб робили бунт проти Мицька — та й ще людей ворожо настроєних, бо прихильників Мицько потовк..

Ох, це ж було від нього божевілля! Що скаже він батькові, як Буйтур не повернеться? Що скаже він матері, де подів він Буйтура, де подів свого братчика?.. Це ж любчик всіх, найменша дитина батьків, його всі любили. Він трохи розпещений, але живий, непосидючий хлопець, як і всі Петеньки. Це ж надія батька.

Як же ж він міг дозволити хлопцеві провести це? Правда, Буйтур сам хотів спуститися до печері і думка від нього походить, але ж у нього ще дитячий розум. Володимир мав бути розумнішим і не братися до неможливого..

Володимира гризло сумління, що він запхав братчика в біду.

XXII.

Цілу ніч не спав воївода Петро Петрович, шукаючи та журачись за синами. Чекали з вечерею, страва вже вистила, а хлопці не приходили.

— Де ж можуть бути хлопці? — питалась пані Анна, а батько сказав:

— Певно, десь гуляють. Нехай собі погуляють.

Дожидали батьки синів, але ті не вертали. Вже надокучило чекати.

— Піди, старий, подивись, чи нема їх у таборі галичан. Знаєш, галичани співаки, де зійдуться три галичани, там і хор, а їх пісня гарно звучить. У них і музики, у них і танцюристи... Може там вони забарились?

Перешукав воївода цілий табір, заглянув він в кожен куток, де тільки співали й танцювали, але синів не знайшов, пропали, мов під землю. Не прийшли вони на вечерю, не повернули наніч і це почало турбувати батьків: куди ж поділись хлопці? Адже ж

Володимир вже дорослий.

— Вчора звечора з галичанами ловили в потоці пстругів при світлі смолоскипів... Може й тепер там здержуються — сказала Ольга і повела стрія, Петра, доли горою в глибоку зворину, де протікав невеликий, але завжди холодний гірський потік. По ямах було повно сріблястої риби з червоними цятками. Та хлопців і там вони не знайшли.

Може бути й те, що пішли кудись у ліс на лови... Але мусів бувби хтось про те знати... Може дехто і бачив їх, але хто ж го-ден вночі розпитати цілий табір? Шкода людей будити.

Та всетаки батько ходив, перевідував, шукав синів. Не спала й мати, бо ще таке не бувало, щоб вони не прийшли додому, не скажучи ні слова.

Пізно вночі повернув Петро Петрович до кімнати, але лиш перевертався на постелі.⁹⁷ Не був всилі додуматись, куди зникли його сини.

Заснув тільки десь над ранком.

* * *

Буйтур посувався потрохи догори. Місцями дзюркотіла вода і було мокро під ногами. Вперед ішов він дуже поволі, щоб не поховзнутись та не впасти. Біди і тоді не було б, але загасне свіча, а то велике лихо.

В цій печері були й такі місця, що вода капала згори, прямо йому на потилицю, або на шию. Та найгірша біда була та, що дорога місцями була цілком завалена глиною та камінюками. Він приклеїв свічу на камінь, глину вигрібав руками, а каміння виважував колом. Як тільки показала така діра, що можна було пролізти, він забирає свічу і продирався далі.

Перешкоджала йому сплетена з поводів линва, бо вона щораз запиналася в каміння. Він линву ще ліпше завинув на шию, щоб не звисала.

Повітря було тут таке вогке, погане, що ледви можна було дихати. Було в ніс гнилим, пліснявим сопухом і він ледви вже чекав, щоб опинитись на свіжому повітрі.

Нараз, Буйтур здригнув, перестрашився, бо поміж ноги щось пробігло.. Дивиться ліпше, а то ящірка. Слава Богу, що не гадюка, бо зміюк Буйтур страх як боїться..

Буйтур ішов далі. Аж, бачить, а дорога знов засипана. Свічки вже було небагато, вона згоріла подорозі, хоч була груба, як рука. Видно, пройшло багато часу. Буйтур скинув линву з шиї і взявся знов до праці. Але глини було так багато, що скільки він не вигрібав, її було повно, а свіча догоряла. Нарешті вчинився отвір, він прошився, захопивши за кінець линву в руки. Миттю погасла свіча. Буйтур перестрашився, хвилину чекав, а потім.. щиро розплакався. Свого голосу і сам перестрашився. Сидів і довго плакав мовчки, далі й самому стало соромно: якже ж так? Хто ж чув таке, щоб воїн плакав?..

Потім почав сам із себе сміятись, обмацував стіни тунелю рукою і присідком посувався вперед, тримаючи линву на шиї, а кілок в руках. А темно, хоч око вибивай!

Нарешті дуже втішився, бо стало видніше. Поступав чимраз далі і опинився в запущеній пивниці, пробіг коритарем, а тут вже знав він кожну закутину... Аж зрадів, як опинився серед дворища під муром. Посуваючися вперед, дійшов до самої вязниці.

Буйтур став і роздивлявся. Сів на якусь колоду але страшно хотілося йому спати, очі злипались і сіллю пекли, але він хотів доказати, що він справжній воїн. Щоб з нього ніхто відтепер не відважився сміятись, що він — мовляв — не воїн, та що він боягуз, кусав собі язика, щоб тільки не заспав.

Ніч була коротка, літня і незадовго по-

чало потрошки провиднюватись. Буйтур досунувся ще ближче до вязниці і побачив, що на варті стоїть дядько Бородай, гой самий, що приїхав з ними з Порощан і працював на кухні. Колись був він у них за візника і не раз носив Буйтура на руках. Ще не так давно, саджав його на коня і вчив їздити. Буйтур підійшов до нього і гарно поздоровив:

— Здорові були дядьку!

— Буйтуре-Всеволоде, а ти як попав сюди? — питав Бородай здивовано.

— Прийшов подивитися на вас — відповів хлопець, а потім і збрехав: — Тато вас здоровить і просить допомогти звільнити Ростислава та тікати з нами. В нас буде вам ліпше. Будете працювати при кухні, а наша кухарка щодня варить пироги з сметаною...

— Чччч — тихше говори — зацитькував Бородай хлопця, і пооблизався, згадавши пироги.. Взяв Буйтура за руку і підвів під двері темниці. Там ще був один вартовий, але він сидячи, глибоко спав. Бородай взяв кілок із рук Буйтура і вартового так сильно вдарив у голосницю, що той повалився без слова на землю.

Потім відчинив замок і ввійшли з Буйтуром до келії. Ростислав зразу схопився з твердого ліжка на ноги. Дуже здивувався, як побачив Буйтура, але той положив палець на уста, даючи тим знак, щоб не наробив шуму і не прозрадився.

Бородай добре зачинив за собою двері, підсиливши ключу патином, щоб зідвору ніхто не міг відчинити. Потім києм почав виважувати ґрати, але решітка ця була міцно замурована і виважування спричинило гук. Приступив і Ростислав та одною рукою помагав Бородаєві.

— Шкодую, що коли треба було битись, я працював у каменоломі.. а то бувби і я послав хоч двох на той світ — промовив Бородай, вириваючи решітку, що падучи з стіни на камінь, голосно задзвеніла.

Бородай прив'язав лину і насамперед спустив Буйтура. Володимир з комонниками здержувались не далеко і дуже втішились, як побачили добрий успіх. Коли Буйтур вже був на землі, вікном почав вилізати і Ростислав, ливною спускаючися в долину, але тримався тільки одною рукою.

В цю мить із двору вязниці почувся крик і галас, замкові слуги довбнями розбивали двері келії. Ще Ростислав не був на землі, як вонч вдерлись до цілі, один сокирою перетяв лину і Ростислав з висоти впав на землю та вивихнув собі ногу.. Володимир з помічниками вхопив його на руки, перебрили потік Кадубець, а там вже стояли осідлані коні. Посідали, щоб чимскорше поспішати додому.

Бідному Бородаєві вже не було часу злізати ливною і рятуватись. Його замкові слуги Мицька на місці посікли.. Не брав він участі в замковій боротьбі, але не доля неминула й його — він загинув, будучи вірним провідникові народу.

Ростислав був ранений, знесилений, тепер ще й ногу мав вивихнену. Підвели до нього осідланого коня, він якось сів, одначе в сідлі він ледви тримався, бо нога його страшно боліла, але терпів.

Ще сонце не сходило, як цілий нічний похід прибув до невицького города. Родина Петеньків ще спала, але галицьке військо на площі вже вставало, одні мились, другі робили порядки.

Володимир збудив черця, що лічив хворих і внесли хворого Ростислава до кімнати недужих. Чернець протягнув йому ногу, перев'язав рану на руці, ще й зілля приклав, щоб вичищало.

Володимир з Буйтуром обережно навшпиньки ввійшли до кімнати, щоб не розбудити батька і полягали спати.

XXIII.

Раненько найперш збудилась Ольга і заглянула до стрієвої кімнати. Як побачила хлопців, втішилася так голосно, що збудила цілу хату:

— Стрийно, Володимир і Буйтур вдома!

Пані Анна зірвалася з постелі, ввійшла до покою чоловіка і побачила синів. Петро теж збудився, але хлопці спали, як убиті, вони недавно лягли. Втішені батьки заспокоїлись і Петро ще ляг спати.

Ольга взялася до своєї праці і знов зажурилася. Нема її милого.. Замість вінчатися з Ростиславом, стане дружиною зненавидженого Мицька..

Вибирала свої річи, складала одяг до скрині... Оксамитові корсети, шовкові спіднички, прегарні суконьки, тільки жити та тішитись, а тут горе..

Спакувала кожухи, чобітки і попався їй до рук її прегарний дівочий вінок. Довго приглядалась вона йому. Незадовго він злетить з її голівки. Мицько його зірве, а не Ростислав. Радше покотився б у болото..

Задумана Ольга й не побачила, що до покою ввійшов Володимир і запитав її:

— Куди ж це ти, Ольго, вибираєшся?

— Вдаєш, як би й не знав.. Адже ж через два дні весілля з Мицьком — сказала Ольга і розплакалась, сердешна.

— Олечко, не плач. Ходи ізомною, я щось тобі покажу.

Взяв бідну дівчину попід руки і вів двором.

— Куди ж це ти мене ведеш?

— Заведу тебе до кімнати недужих, відвідаєм одного мого хворого приятеля.

— Яке ж мені діло до нього? — питала Ольга, ще все заплакана.

— Не говори так, Олю, хворих треба відвідати. Врешті, і ти його знаєш, може ще ліпше, ніж я.

Війшли⁹⁸ до кімнати недужих. Ростислав лежав на ліжку, його рука була свіжо перевязана, а ногу мав сильно напухлу в кісточці... Трохи блідий і змучений.

Ольга, як тільки його побачила, ще з порога кинулася в його обійми. Одною рукою він її пригортав, цілував, пестив та голубив. Вона обняла свого коханого хлопця і зі сльозами втіхи цілувала його бліде лице... Чернець-лікар відчинив двері і нагло знов зачинив. Володимир також покинув кімнату хворих, бо де двоє залюблених молодят, там третій непотрібен... Був там ще один недужий воїн, але він обернувся в другий бік і вдавав, що глибоко спить.

Вже й Буйтур встав, також і воївода Петро прийшов привитати зраненого Ростислава. Героєм дня зате був малий хлопець.

— Буйтур-Всеволоде — промовив до нього батько — я гордий на тебе і тішуся, що в мене такий відважний син... Буйтур-Всеволоде, з тебе будуть люди!...

— А скажіть, батьку, воїн з мене, чи не воїн? — питав Буйтур.

— Та ще й який! — усміхнувся тато.

До кімнати хворих від того часу менше приходив чернець-лікар, тим більше заглядала Ольга.

Доглядала вона Ростислава, приносила йому поживні страви, прививала зілля на рану руки. За якийсь час вже міг вставати і ступати на ногу. Вона взяла його попід руку і він підпираючись на неї, проходжувався, спершу по вузькому дворищі, потім по широкій площі за городом.

Ростислав з дня на день дужав і Ольга була невимовно щаслива, що він приходить до сили.

Вдень сиділи вони в загороді, або під високими смереками з краю замкової площі. Ясне сонічко гріло повною силою і цілувало

обличчя двох щасливих молодих людей.
Серед щастя і втіхи, час дуже скоро минав.

* * *

Вечір. На заході над Кам'яницею лежала сіра мряка. Лісисті гори поволі темніли — смеркалось.

На замковій площі ладиться гостина. На вогні обертають вола, далеко чути запах печеного мяса. На пригороді друга ватра, і там печуть вола, а з пивниці виносять бербениці мед-горівки.

В великій замковій кімнаті накривають столи білими обрусами. До столу сідає воєвода Петро з дружиною і синами, потім сіли найблищі його співпрацівники: старенький Мишковський і два галицькі соцькі, Оксипенко та Бігун, а напроти них, на самому головному місці Ольга з Ростиславом. Слуги вношували печене мясо і страву і в деревляні чаші наливали вина.

Що це нині за гостина? Свято перемоги?

Ні, свято перемоги прийде пізніш... Це заручини Ольги з Ростиславом. В світлиці веселяться — і на площі повно втіхи. Кухарі крають печене мясо, подають воїнам, а з бербениць розділюють міцну медяну горівку. Галичани не звикли до вина. Дударики заграли, залунала весела пісня, з рядів вихопились танцюристи і пішли викрутасами...

Ольга з Ростиславом виходить на широку таборову площу між воїнів. Їх допроважує соцький, Охрім Бігун. Сурмач подув у сурму і зразу стало тихо.

— „Слава молодцям! Слава бояривні, Ользі, слава бояринові Ростиславові, що нині заручини справляють — гукнув сильним голосом Охрім Бігун і залунала могутне: „Слава!“, що аж ліси гуділи.

Дударики знову вигравали і весела пісня дзвеніла до пізньої ночі.

XXIV.

Воїводу Довжу Доброчинського призначив угорський король жупаном білогірського й заболоцького комітату, також наказав йому збирати військо, щоб розплатитись з ворогами. Одержав і жупан Мицько наказ рушати з військом з Ужгороду в напрямі Доброчина, щоб зєднати сили.

Мицько наказ виконав, зібрав своє військо та приведені угорською шляхтою бандерії і рушив, залишивши в Ужгороді сотню замкових слуг для оборони города.

Довідавшись про найновіші події, Петро Петрович не гаяв часу. Одного дня на широкій площі невицького города стояло ціле військо готове до походу. В городі осталась тільки частина піхоти під управою Володимира, для оборони замку й родини Петенька. Ростислав вже був здоровий і просився в похід з військом.

— Тату, а мене до котрого відділу заділите? — питався Буйтур.

— Ти зістаєшся дома з мамою...

Буйтурові це не було до смаку, пригадуючи батькові, що узнав його за воїна, він просився далі і татові ледви вдалось переконати хлопчину, що правдивий лицар передусім має боронити жінок.. Мама й Ольга зістаються самі... Це помогло і хлопчина дав намовити себе.

Петро знову прощався з родиною. У воротах стояли дві заплакані жінки: Анна, його дружина і братанка, Ольга. Дружина плакала за чоловіком, а Ольга за своїм нареченим.

Ціле військо рушило і не стало аж до Ужгороду. В Горянах під самим Ужгородом Петро Петрович спинився. Окремий гонець конем летів до города в Ястребському, щоб полководець, Семен Мороз, рушав з військом в долину та злучився в Ужгороді з полками Петенька. Побіля річки Топлі можуть дійти тільки до Воронова, потім хай закрутять на Михайлівці, бо звідтам ближче.

Сотник Пазуханич знав дорогу.

Та доки полковник Мороз прибув, Петро Петрович вів дальшу працю, щоб притягнути населення на свій бік. Соцькі пильнували табір, а Петро з Ростиславом замешкав в горянському каштелі. Ростислав вмів і латинську грамоту і став Петрові необхідним.

Петро Петенько розіслав гінців по цілій Країні Русинів і в кожній церкві з казальниці дав виголосити свій маніфест до свого рідного люду. Закликав він боярство і всіх правовірних стати до боротьби, не тільки з королем, але і з латинниками, що взялись здавити волю народу і віру його прадідів. Закликав всіх вірних синів країни гуртуватись під хоруггов, що розвили люди, які готеві хоч і на смерть за Рідний Край, за кращу долю батьківської землі. Угри йдуть з латинниками, допомагають королеві. „Не хочемо більше з уграми жить у спілці“ — кінчився маніфест — не визнаєм над собою королівську владу Угорщини, але вимагаємо, щоб Угорська Країна Русинів мала повну волю і через те ставимо її під охорону князя Галицько-Волинської Держави“.

Семен Мороз прибув під Ужгород і військо відпочинуло. Розложився величезний табір. Оголошення маніфесту принесло свої плоди: до війська Петенька голосились гуртами сильні муштини. Українське боярство приводило своїх селян і самі вступали в ряди борців, ведучи свої відділи. Аж тепер стало видно, хто тримає з Петром Петровичом, а хто проти нього. Ворожо настроєну шляхту Петро карав, забираючи від них хліб та худобу для війська. Чужинців воївода взагалі проганяв з країни, а хто з них ставився проти, був покараний на горло.

Нові борці заділювалися в сотні, соцькі та десятники від ранку до ночі їх муштрували. Треба було поспішати, бо незабарем тут і осінь.

Галицьким військом правив Семен Мороз, комонники вів Ростислав, бо й сам він немов зріс із сідлом. Загірською піхотою селян в широких шараварах, командував сотник Пазуханич. Провід над цілим військом взяв на себе воївода Петро Петрович.

І скорим походом рушило військо в напрямі Білогірщині, звідки надходили тривожні вістки. Тут припало вирішити, хто є властиво паном Угорської Країни-Руси.

Петеньківське військо було озброєне різно. Одні мали мечі, списи, копії і щити, другі мали топори, довгі військові сокири, а лучники луки і сагайдаки з кованими стрілами. Знов інші мали страшні буздигани. Це були на кінці держал присилені деревляні, або металеві кулі з набитими цвяхами, чи з металю вилитими довгими та гострими зубами. Тільки частина селян не мала такої першорядної зброї. У них були лишень довбні, або довгі, загострені киї з сухого дуба, але й цією зброєю вони зручно вмiли орудувати.

Подорозі ще багато шляхти приєдналось до них, а інші втікали та голосились в королівський табір. Їх маетки петеньківці пускали з димом. Огірчене військо руйнувало, палило каштелі і пишні панські будинки. Все, що чуже і вороже — хай гине!

XXV.

В комітатах Красна, Заболоття, Білого-ра й інших околицях вже шаліла боротьба. Начальний вожд королівського війська, воївода Довжа та жупан Мицько, за короткий час зібрали велику армію і поперш рушили проти невірного палатина, Якова Борща Капоса. В рядах Борща проводили окремими військами: його брат Венедик, що мав свій замок в селі Вовкове¹⁰⁰ в комітаті Красна; Степан Ларонозич і брати Латоровичі. Степан мав свої маетки в Драгонах¹⁰¹, а останні мали свій город з родинними маетками в Силадіях¹⁰².

Довжа і Мицько були спритними полководцями. Військо Борща нагнали, аж під сам Гадриян, облягаючи цей город.

Але раптом, мов зпід землі, появилось петеньківське військо. Почався страшний бій з чотирьох боків. Піхота Пазуханича напала, але зручні королівські ватажки наскочили з іншої сторони і напад селянської піхоти відбили. До помочі надлетіли комонники Ростислава і з боку заатакували. На іншому кінці галичани пробились і переможно йшли вперед. Соцький Бігун пильнував лучників, а Петеньківські селяни довбнями та сокирами трошили ворога. Петро Петрович на вороному коні кидав собою з одного кінця до другого і давав накази. Довжа страшив голову і не знав що робити. Його ряди під сильним молотом петеньківських довбень, сокир і мечів розпались і в королівській армії настало безголовля.

Пів цілого дня тревала кривава боротьба, в якій визначались галицькі війська й комонники Ростислава. Розбили, розторожили армію Довжі і вона розбігалась. Сам Довжа, як побачив, що перевага на стороні Петра Петровича, з частиною війська залишив місце бою і подався назад. Те саме зробив і Мицько, залишивши серед широкої площі третину свого війська в трупах і ранених.

За неуспіх Довжа обвинював полководця, Сейчія, що не привів навчас з Вишгороду королівського війська. Вони прибули вже по боротьбі, коли армія була розгромлена і повернули без діла.. Але хто сподівався, що Петенько приведе двічі стільки полків?!

На полі боротьби лежали трупи убитих і ранені, побиті коні, поламани вози і посукана зброя.

Ростислав жалів, що не стрінув самого Мицька, щоб з ним порухуватись. Він на те і числив, але приневолений був рятувати піхоту. Коли вже вороги були розбиті, Ростислав на чолі комонників мав на думці пере-

слідувати Мицька, але воївода заборонив, не знаючи, яка там сила.

Три дні ховали мерців і збирали здобич, що належала переможцям. Між трупами знайшли і чимало своїх. Наложив головою на полі слави і Попович, що брав участь у посольстві до князя, а з галицьких старшин соцький Окопенко...

В гадриянському замку частували Петра Петровича і його хоробрих старшин. Воївода Петро здивувався, яку прегарну молоду жінку має підстаркуватий Яків Борщ. Надзвичайна врода, постава, сині очі і біляві коси. Тільки була вона мовчазливою і зразу було видно, що в душі вона ховає велику таємницю, бо її пригноблювало якесь невимовне тяжке горе.

Вже було по вечері, старе вино було на столах, але пили з нього дуже мало, бо велись важні переговори. Крім господарів, був ще там брат Якова, Венедик; провідник волоського боярства, Мойш, Сербин Кут-Калетич Душан і кілька запрошених шляхтичів.

— Якове, коли був би я тепер не успів прийти, не встояв був би ти в боротьбі з Довжою... Замало зібрав ти війська, замало ти приготований до того, щоб ми спільно змогли зайняти всі городи й оборонити Країну Русинів...

Яків Борщ зморщив чоло і відповів:

— Не про те я мріяв, Петре Петровичу. Я робив і думав робити велику політику, політику Угорщини, а не якогось там відламку з девяти комітатів... Я був палатином цілої Угорщини і мріяв про те, що приведеш ти мені іншого короля на угорський престіл, приведеш військо, сорок-чи шістьдесятитисячну армію і ми проженем Карла Роберта..

— Якове, з тебе говорить угрин, а не українець, а навіть не слов'янин.. Ти хочеш правити Угорщиною. Яке ж нам діло до неї,

хочби вона й десятьраз більша, як тепер, але вона нам чужа...

— Але ж я тебе на те виправляв у посли... Ти ж обіцяв, що могутній князь займе угорський престіл — відповів Борщ подразнено.

— Якове, пригадай собі, що я вів посольство тільки просити князя, а не приневолити його, щоб він зайняв угорський трон. Ти уяви собі його положення: зі сходу татари навалою натискають на державу, з півночі Литва нападає, а Польща теж не належить до щирих приятелів Руси... Щож він мав тоді зробити? Не може ж він лишити свою державу.

— Тобі князь вибив очі пару тисячами війська і ти, дурний, заспокоївся — докоряв дразливо Яків.

— Хоч би він скільки надіслав, Угорщину для тебе не здобуде, щоб ти знову став палатином — відповів Петро трохи глумливо, бо Яків вже перейшов у крик і сварку. Петенько трохи мовчав, потім відповів поважно.

— Угринів Карло вже приборкав, далмати також злучилися з ним, тож ти його не переможеш. Але маючи на нашій землі стільки городів, Країну Русинів можеш оборонити.

— Не бажаю — відповів Яків.

— Хочеш бути воїводою? Бажаєш бути намісником князя? Скажи, тож він тебе обдарить достоїнствами, яких тільки забажаєш.

— Це мені замало! — крикнув Борщ і вдарив кулаком об стіл.

— Якове, аж тепер я тебе пізнаю, який ти славобувий, який ти самолюб. Коли треба було допомогти Матієві Тренчинському в його тяжкій боротьбі проти короля — ти тоді був вірним Карлові і хоч мав силу, був першим чоловіком в державі, мав військо в руках: легко міг знищити ту чужу гидоту, — ти тішився достоїнством надвор-

ного. Поки Матій кривавився на полі, ти грівся при теплому вогнику королівської ласки і свого власного добробуту, ані до гадки тобі не прийшло виганяти Карла... А ти бувби тоді всилі допомогти, як був б не пішов з дальматійцями на зраду цілого угорського словянства... Тепер ти хочеш його виганяти? Аж тепер, коли збив він старого Матія і тобі ступив на мозолі. Тепер вже, брате мій, запізно — закінчив Петро Петрович.

— Багато має правди Петро Петрович — запримітив Венедик.

— Всі ви проти мене: і король і Петенько, не виключаючи і брата.. — кричав Борщ.

Щоб заспокоїти Борща, Петро перейшов на жарти.

— Якове, тебе угри називають „Капосом“, дослівно: лисим. Але чуприна в тебе здорова, не є ти жадним лисим, тільки є ти „Капосом“, як тебе ми називаємо, людиною капосною, що лиш капости, тобто: пакости робить собі й іншим..

— Ні, Петре, отакі важні діла не можна полагодити жартом... Скажи мені нарешті: приведеш ти війська з Галичини, щоб ми прогнали Карла, чи ні?

— Привів і вирятував тебе.. а більше не приведу, бо нема звідки. А хочеш війська, то збирай. Маєш свою околицю, довкола тебе чотири комітати боярства і селян, тож збери армію і бийся.

— Буду годувать всяку голоту?

— Отут, бачиш, і твое лихо, твое страшне грошлюбство і скупість. В трьох городах повно в тебе збіжжя і нехай скорше миші та щурі його зїдають, як годувать зійсько..

— Не збираю і не годую, але ще й це розпущу — погрожував Борщ.

— Якове, це було б твоїм самогубством.

— Не виганяєм Карла, тож і військо мені непотрібне.

— Добре, Якове, іди і вклонись королеві, він тобі твою вину простить і знов наділить ласкою.. Це я тобі сам раджу, бо ніхто інший не заспокоїть твого самолюбства.

— Ні, Петре, ти ще не знаєш Борщів. Борщі нікому не коряться і вибачення не просять. Не просив його Микола Борщ, остригомський архієпископ, як розпочав війну з королем, Володиславом четвертим, не проситиму і я..

— Чоловіче, що ти зробиш?

— Що я зроблю? В мене такі три городи, що й самі чорти їх не здобудуть.. А хліба в них і на чотири роки для моєї залоги.

— Якове, не хочеш потрясти мішком зі золотом, щоб зайняти війська, то йди каятись і благай від короля миру.. Не владеш навколішки — збирай військо і бийся. Розпочав війну, то: або мирись, або доведи до кінця.

— Петро має правду — озвався знов Венедик — без війська ти нічого не зробиш. А маєш військо, багато більше виторгуєш у короля, як голими руками.

— Бачиш, твій брат має здоровіші погляди, як ти.. Маєш широкий круг кривників, приятелів і знайомих, можеш тішитись великим впливом. Твій один поклик вистарчить на те, щоб все боярство торнулось у твої ряди.

— Так, коли б він не був Капосом — за примітив тепер Мойш і продовжав: — ти бачив оцю гарну жінку, що нам подавала вечерю?

— Так, бачив, красуня — сказав Петро.

— Так, щоб ви знали, панове, цю жінку наш вдівець Капос просто викрав від свого кривняка Якіма Довбая.. А наслідки які? Не тільки Яким, але й другий його кривняк: вельможа Степан Дорогий, стали найлютішими ворогами нашого Якова. Через жінку... Перейшли на королівську сторону...

— Прошу не мішатись до особистих

справ! — сердито скрикнув Борщ.

— Це правда, Якове, але ж воно показує, що ти вмієш посваритися з людьми, а не вмієш їх притягнути у свої ряди... Господь з тобою, роби, що хочеш, я тільки жалую, що я сюди прийшов — сказав Петро Петенько, попрощався і зі своїми старшинами повернув у табір, дармо запрошували їх на вигіднішу ночівлю в городі.

Другого дня рано, петеньківське військо походувало назад під Ужгород.

XXVI.

Вороги були розбиті і Петро тепер думав таки зайняти Ужгород. Війська мав досить, а цього року вже, ані король, ані Довжа не відважиться на бій, бо тут осінь, а в такий час походу ніхто не робить.

— Хочемо, чи не хочемо, а Ужгород здобути мусимо, бо нема куди примістити військо-город над Ужом простірний, Невицьке — це буда супроти Ужгороду. В Ужгороді й хліба нагромаджено, нема іншої ради, як зайняти Ужгород — сказав воївода Петро.

Але Петро Петрович, хоч добре знав Ужгород, помилявся, коли думав, що твердиню так скоро здобуде. Скільки вони нападів не робили, Мицькова залога завжди їх потрапила відбити.

Тут вже й листопад минав, а вони ще все стояли під ужгородськими мурами, без найменшої надії на успіх.

— Пане воїводо, послухай ти моєї ради — говорив полковник — відложім ми штурмування Ужгороду на весну, зимою і так нічого не вдіємо.

— На те і я думав, але Невицький город замалий, щоб ми всі під дахом перезимували... Тут є тільки дві можливості: або здобудемо Ужгород, або їдемо до Ястребського.

— Пане воїводо, до Ястребського їдьмо. Подякувавши боярству за підтримку, селянське військо Петро Петрович розпустив,

залишивши лиш старих замкових воїнів при собі, а Невицьке передав знов сотникові Пазуханичові.

Потім забрав свою родину і рушив разом з галицькими полками до Ястребського города над Топлею.

І знов тішився малий Буйтур на подорож, бо вже йому в безділлю навкучило. Він хотів бути чимось більшим.

За декілька днів подорожування, дійшли вони, аж під саму галицьку границю, до Ястребського города. Це була розкішна твердиня галицьких князів, ще князь Лев Данилович її захопив від угрів... Сильні камінні мури, сама побудована на скелях. На замку і в пригороді у військових будинках і побічних хатах можна було помістити багато війська. Були тут також і вигідні житла, одно із них і вибрав воївода Петро для себе й родини.

Ледви що військо влаштувалось, коли зі Львова прибув гонець, що галицький князь Юрій Львович помер. Старший його син, Андрій, засів в Володимиро-Волинському, а його брат, Лев, правив Галичиною.

Сум огорнув галицьке військо, бо військо свого князя дуже поважало й любило. В таборі попи й діякони відправляли парастаси і богослужби за великим покійником. Семен Мороз був тої думки, що треба вивідати, чи молоді князі полишать військо й надалі на Загірю, як велів покійний князь, чи може задумують відкликати. Врешті й сам Мороз тепер не знає, чий він підданий: чи має слухати волинського, чи галицького князя, чи може обох?... Питання, які конче треба вирішити, справи, про які треба довідатись.

Примістивши військо і свою родину, Петро Петрович велів знов їхати до галицьких князів. Старенький Мишковський вже не був між живими, а Попович поляг в боротьбі під Гадріаном. З старого посольства

залишилися тільки два учасники: Петро і Гвоздай.

Вони вдвох і виїхали в нове посольство до молодих князів, а до них прилучився і Мороз. Петро забрав із собою й малого Буйтура, щоб на галицькому княжому дворі ходив до монастирської школи, а згодом здобував військові знання.

Ястребським замком правив Ростислав у спілці з галицьким соцьким, Бігуном.

XXVII.

Воївода Петро за якийсь час повернув з посольством. Нового війська він не привів, ані іншої допомоги не одержав, бо й самі князі мали недостачі. Але дістав запевнення від князя Льва Юрієвича, що дотеперішне військо перепустить йому й надалі, хібаж би дуже грозила яка небезпека... Угорськими справами князі Юрієвичі не цікавились, ані стільки, що їх батько. Мали вони досить своїх бід.

Надійшла зима, настав тимчасовий спокій, небезпека наразі не грозила нізвідки. Найбільшим старанням було тепер те, щоб зібрати чим більше фур і посилати з ястребського замку на петеньківські маєтки, звозувати для війська врожай. Навантаженими саньми привозили збіжжя, пашу, сушені овочі, мед і віск. Величезні маєтки Петра Петровича достарчали поживи подостатком. Бреково, Полянка, Колодин, Порощани, Сине Поле, Нижній і Горішній Домашин, Сичівці були невичерпаним джерелом багатства. Табуни коней, стади овець, череди худоби і все інше добро було призначене для того, щоб в разі потреби зігнати до Ястребського для війська. Правда, в Петра були і власні замки, куди міг свої добра впакувати, але ті городи великого захисту не давали. Бо тепер довелось воювати з державою, а не з якимсь там Грицьком Михайлівським... Ще найкраще були зміцнені Порощани, але не на ці ча-

си і цей замок був затісний, замалий, десь подібний до замку в Невицькому.

Частина комонників звозила провіянт та його складала. Петро із своїх маєтків все забирав, міркуючи, що весною настануть криваві часи і звозити буде запізно. Він готувався до війни.

Другі військові відділи рубали дубові палі, забивали в землю, а горішні кінці нагостро затесували, обгороджуючи тим робом замок далеко за пригородом. Потім копали рови, ставили паланки, робили його ще більше недоступним. Працювали, аж доки великий сніг не нападав.

* * *

Отак і весна надійшла. Лани зазеленіли, ліс розвіявся і ціла околиця покрилась рясним цвітом. Все будилося до нового життя. Бистра гірська річка, Топля, спливала гучно долі камінням, співаючи свою сталу, одноманітну пісню. На сторічних деревах пташня славила весну... Так гарно, так чудово.

Одного гарного, весняного дня, в замковій каплиці перед старим черцем, отцем Василем, стояла молода пара: Ольга і Ростислав. Вони вінчались. Як виходили з церкви утворились два ряди воїнів, що стояли з голими мечами, попід котрі пройшла молода пара. Ольга виглядала, мов чудова квітка і Ростислав був одягнений в найкращий свій військовий одяг, з блискучим шоломом на голові. При боці звисав йому золотом оздоблений меч, а на жовтих чоботах дзвеніли в нього срібні остроги.

Весілля було гучне. До замку прибуло багато знайомих боярів і бояринь, музики грали, вигравали під танець. І знов біля ватер кухарі обертали на рожнах печені воли і точили з бочок мед-горівку та вино. Гостиная тревала три доби без перестанку...

Одразу по весіллі, приготувляли віз, щоб молодяга подивились трохи на широ-

кий світ... Галицька Русь-Україна гарна, могутня держава. Там вони багато дечого цікавого знайдуть і побачать, як там люди живуть. Сам князь, Лев Юрієвич, запрошував молодят до себе, як довідався про їх весілля.

Ольга захоплювалась подорожжю, тим-більше слюбною¹⁰³, з любим чоловіком удвох. Вона завжди бажала пізнати Галицьку Державу, це було її мрією побачити преславну княжу столицю: Львів.

Віз готовий, тільки коні запрягти.

— Стрийку, мені дуже нецікаво вестись на возі, „як жиди на торг“... Спозни мое бажання: хотіла б я сісти у сідло..

— Доню, хто таке бачив, щоб молодиця на коні подорожувала? — жахалась стрийна, Анна, а на те Ольга й каже:

— Стрийно, спідницю можна замінити на чоловічі шаравари... Молодицею я можу бути, як зіскочу з коня.

— Але хто таке чув, хтож таке видав? А ще там побачать галицькі бояре, довідається князь.. — говорила Анна обурено.

— Стрийно, хоч я і придбала собі інше ім'я, але ніколи не забуду, що я з петеньківського роду, а Петеньки з крові воїни... Хіба ж мій батько не провів весь свій вік у сідлі? Хіба ж його дочка — ну, скажи, Ростиславе — не сидить у сідлі, як хоч котрий іздець? — хвалилась Ольга і глянула на свого молодого чоловіка.

Стрий, Петро, вибух задоволенням сміхом:

— Ха-ха. Ольга мені подобається.. Що й казати, відважна жінка. В нас у горах люди звикли до того, щоб бабу в сідлі бачити. Не знаю тільки, чи львовяне не будуть здивовані... але хіба ж знатимуть вони, що це жінка? Ти чуєш, стара, що вона надягне шаравари.. Подобається мені!... Нещодавно, повертав я з пригорода до замку і бачу: якийсь молодик, сидячи в сідлі, заліз мені до загорода і місить траву. Зажди, голубчику —

думаю я собі, — я тобі дам лізти мені в царину!¹⁰⁴ Підходжу ближче, а то Ольга, в одязі Володимира... Бачиш, стара, власний стрий її не спізнав, то чужі її, певно не спізнають... Безпечно можеш їхати, доню, тільки спідницю зміни на шаравари і коси сховай під шапчину.

Всі сміялися й одобрювали, тільки пані Анна похитувала головою. Бо зроду того не було, щоб жінщина скинула спідницю і надягла чоловічий одяг.

XXIII.

Невеликий відділ вирушив із гостребського замку і подався на північ. Напереді їхали два боярини: зправа молодий, безвусий юнак, що скорше виглядав на дівчину, а зліва широкоплечий, сильний молодий муштина, з малими чорними вусами. Біля нього, той другий виглядав, як хлопчик. Слідом за ним їхало четверо комонників, з повними шкіряними торбами на сідлах.

Скрутили направо, перебрили річку, Ондаву, і біля Свидника, подались через дукельський просмик. Зполудня і опинились вони на землі Галицької Руси. Ще сонце було високо, як доїхали до Дуклі і в боярина заночували.

Другого дня їхали далі. Ольга оглядала села, говорила з людьми, розпитувала і цікавилась. Такі самі хати, ті самі люди, одна віра, одна мова, одні звичаї, один нарід. Прокляті ці високі Бескиди, як нас роздвоїли...

Проходили біля Сяну, синяві Бескиди віддалювались і перед ними долина ширшала, зелені лани килимами простирались. Третього дня загостили вони до Перемишля, здержуючись тут тільки добу, бо Ольга чим скорше хотілась дістати до столиці галицьких князів, про яку так багато оповідав їй стрийко. Бажала вона також чим скоріше побачити славного володаря Галицької Держави, пресвітлого князя.

Під саме Русалля і прибули вони до столиці. Ольга та Ростислав їхали одною з вулиць міста. Аж раз побіля них, під проводом черця, надходили учні манастирської школи, що вийшли на повітря. З ряду юнаків вирвався Буйтур і гукнув:

— Ростиславе, Ростиславе!

— Буйтуре-Всеволоде! — відгукнувся Ростислав, зікочив з коня і привитав хлопця.

— А цього воїна не пізнаєш? — запитався Ростислав, показуючи пальцем на Ольгу.

— Боже ж мій, це ж ти, Ольго?

— Так, я, Буйтуре — відповіла Ольга усміхаючись, також зіскочила з сідла. — Чи будеш ти, Буйтуре, насміхатися з жінок, що вони не вмюючи їздити, лиш на возі сидять, як квочка на яйцях, га?

— Прости мені, Олечко. Я знав, що ти потрапиш сісти в сідло, але щоб ти була такою відважною і прибула конем; аж до Львова, це мене дивує... — відповів хлсепець.

Учні пішли далі, а Буйтур, з дозволом черця, залишився з Ольгою, що пообіцяла привести хлопця до манастирського житла учнів.

Буйтур питав про тата, маму і брата, Володимира. Втішився, як почує, що Ольга вже жінка Ростислава... Потім цікавився, що є з його коником. Дуже шкодував, що тепер не має змоги їздити, поперш що нема коня, далі, ці черці вічно товчуть у голову чтеніє і писаніє... Ольга його потішила, що й на коника і на військо прийде черга, тільки нехай вчиться, як то батько бажає.

Молода пара допровадила Буйтура до квартири, розпрощались вони, знов сіли на коні і завернули до воріт княжого городу.

В замку довідалися, хто вони є, сам княжий стільник, Максим Береза прийняв їх дуже ласкаво, та запровадив до гостинного покою. Сказав, що князь вже й питався, чи вони не прибули.

На другий день Ростислав ще спав, а Ольга вже качалкою вигладжувала в торбі помятий жіночий одяг, щоб явитись перед князем, як слід.

Серце молоденької пані Олі дужче билось у грудях, як підійшов до неї дверний княжий отрок і просив у світлицю до князя в гості.

— Як то, сину, Ростиславе, що ти приїхав без жінки, а ось тепер і жінка в тебе — жартував князь, тепло витаючи свояка загірського воїводи Петра Петровича.

Ростислав мав на думці відповісти також жартом, але не мав відваги і лиш сказав:

— Ясновеликоможний князь дозволить, коли скажу, що вона лиш тілом жінка, а в душі вона найрадше носила б меч при бсці.

Оля почервоніла, як буряк, але князь похвалив за її військову вдачу і сміливість... Вона подякувала за ласкаві слова, підвела голівку і глянула на князя. Він сидів на золотому престолі, одягнений у синій шовковий каптан, мов ризи, підперезаний золотим поясом, а через плечі мав перекинений багряний плащ. Він був ще досить молодий, ще й гарний до того. Бороду мав голену, а волосся в нього буйно розрослося. Князь знов перейшов на балачку, говорив, питався про стрія, Петра, Ростислав оповів йому, як галичани хоробро тримались у боротьбі під Гадріяном. Це князь дуже радо слухав, хоч вже раз оповідав йому про це сам воївода Петро Петрович.

Коли вже прощались, князь запрошував їх хоч і ціле літо пробути в княжому дворі.

Вони і скористали з ласкавого гостеприємства і пробули тут цілі три тижні, часто зустрічаючися з Буйтуром. Більшераз бачили вони князя з його дорослою дочкою, Софією. Більш дітей і не було в князя Льва Юрієвича, тільки ця дочка, а також і його брат: волинський князь, Андрій, був бездіт-

ний. Бачили вони тут і молодого литовського князя, Любарта, що залицявся до Софії.

Але впадало до очей, що при дворі було дуже багато татарів, що приятелювали з князем. Перебували тут настало послы кримського хана, темники, представники золотої орди й чимало іншої татарви. Князь з татарами жив у великій згоді.

В княжому дворі наші загірські молодята почувались дуже добре. З радою душею пробули б вони і до самої осені, бо мали на те, як дозвіл стрія Петра, так і запросини князя.

Та пригьдилось щось таке, що їх змушувало зараз покидати княжий двір і якнайскорше повертати додому. А сталось воно ось як:

Одного разу, чекаючи княжого дружинника, Мирослава, з яким Ростислав сприявлявся і який тепер був у службі, сидів Ростислав у гриниці, де здержувалось більше чужосторонніх послів.

Зараз біля вікна, сидів старий, сивоголовий та сухорлявий посол польського короля, а біля нього грубий прус, з пузом, як бочка. Говорили вони полатинськи. Балакали вони собі вільно і цілком голосно, бо в дворі князя зрідка хто розумів цю мову. Вони були певні, що не розуміє їх ні болгарський, ні половецький, ані татарський посол, що ждали на княжий вислук також. Тим менше буде їх розуміти якийсь український молодик.

Але Ростислав Копач був вихованець угорського Вишгороду, полатині добре вмів і добре прислухався, про що вони говорять. Мова йшла про Угорщину, про короля Карла Роберта і про найновіший бунт проти нього.

Поляк трохи нахилився до пруса і сказав йому напів голосно, так, що Ростислав добре порозумів:

— *Diabus hebdomadibus pereuntibus dux*

Philippus Drugeth in comitem Petencum egredietur...“

...За два тижні полководець Другет вирушить проти комеса Петенька....“

Ростислав попрощався і з Ольгою негайно повертали на рідне Загір'я.

XXIX.

Петро Петрович лаштувався до нового походу. Що не вдалося в осені, треба направити весною. Ужгород він так скоро не пустить — збирає військо і рушає походом здобути ту твердиню від Мицька, що там засів.

І знов Петро закликав українське боїство у свої ряди. Бояри голосились і приводили своїх селян, хто скільки міг озброїти і втримувати.

Стоїть комонне військо, стоять піші полки на поготові рушати проти Ужгороду. Через зиму майстри нашили сідел, упряжі, ковалі в кузнях намайстрували шабель та гострих мечів, наробили нових, пружастих луків і все те роздається війську. Приготовані також обози, вести за військом поживу. Все стоїть і чекає наказу рушати походом.

Але запорошено прилітає конем Ростислав з своїми додому. Побачив Петра серед площі і, не повертаючи навіть до хати роздягнутись, біжить до Петра, щоб заголосити новину:

— Стрию, довідався я, що за два тижні Філіппо Другет рушає походом проти Ястребського..

На Петра ця вістка зробила велике вражіння і він почав справу передумувати. До нього ще з ранньої весни вістуни приносили вісти, що король Карло Роберт дарував спишському і новгородському жупанові Філіпові Другетові могутний полочавський замок, що лежав на самій польській границі і не так далеко від Ястребського на захід. Привів він туди деякі королівські війська, направляв замок і вербував шляхту.

Полочавський замок ще донедавна належав Матієві Чакові Тренчинському, але від старого здобув його для короля Сейчі.

Петро добре знав, що все це ладиться не проти кого іншого, тільки проти нього. Ще раз пробував він зібрати словян до одного табору і задля цього вислав Гвоздая до Матія Тренчинського і до Якова Борща. Але Матій постарівся, останніми роками про нього ніхто вже й не чув і король лишив його в спокою коротати свій вже недовгий вік. Матій з королем ніби зробив лагоду, він не зачіпав короля і король йому давав спокій. Не до боротьби було вже йому, коли гостець рвав його старечі ноги.. Гвоздая відлутив він з нічим, а Яків Борщ також про злуку не хотів і чути, вірячи у свою власну силу і свої замки...

Але поза тим ніхто нічого не знав, щоб Другет приготував похід.

Розпочались військові наради: рухати проти Ужгороду, чи зістати дома?

Галичани були тої думки, щоб похід не відкладати, але походувати та здобути Ужгород.

— Ні, панове — промовив Петро Петрович — ми знов можемо стояти тижнями під Ужгородом безуспішно, а тимчасом можемо і Ястребське втратити. Коли Другет вибирається проти Ястребського, то значить, що він має війська подостатком і може город здобути.

— Тоді зістанемо в замку і чекатимем нападу — сказав соцький Бігун.

— Ні, не в замку, але далеко поза замком — відповів воївода Петро — Другета треба перестати ще в дорозі і звести з ним бій. Переможемо — добре, не переможемо — то й тоді є часу повертати до города і зачинити ворота.. Але треба нам конче мати доброго вістуна, щоб вивідав три річи: яка сила в Другета, коли рушатиме і куди. Це

останнє найважливіше — вгадати котрою дорогою походуватиме, щоб ми знали, де його очікувати.

Ростислав піднявся і сказав так:

— Милій стрію, Петре Петровичу, доручить мені зібрання цих важних вістей.

— Добре, Ростю, бери людей, скільки потрібно і зараз сідайте на бистроногі коні, бо нема часу справу відволікати.

— — — — —

Кінні розвідувачі та вістуні дійшли під саму Полочаву. Довідались, що третьої днини Другет походом рушить проти Петра Петровича.

В Полочаві війська багато. Найбільше бандерій привели угорські вельможі й католицькі біскупи. Сама сметанка угорської шляхти вважала за потрібне приєднатись до королівських військ Другета і заробити собі прихильність у Карла Роберта.

Вістун чим мога швидче летів до Ястребського замку.

— Пане воїводо, пора рушати в дорогу.

— Куди, в якому напрямі?

— Їдьте потоком Камінцем через Тернове на Орлів. Підшукайте відповідне місце і чекайте нас. Як би Другет змінив напрям, то дамо вам знати — сказав вістун і повертав назад...

Ще тої самої ночі опустило петеньківське військо ястребський город. Напереді їхала кіннота, а за ними полки пішого війська, потім знов комонники і знов піхота. Озброєні вони ще краще, як минулого року: кіннота мала довгі копії, щити, а при боці криві шаблі, що були зроблені на взірць татарський. Піхота мала списи з гострими жезлами, топори, джагани та страшні буздягани. Гострий меч мав майже кожний воїн, а селянські відділи мали довгі військові сокири. За військом котились обози і гнали декілька ялівок, щоб було свіже м'ясо в дорозі.

Військо закрутило на ліво потоком Камінцем, походувало прямо на захід у гори.

XXX.

Армія Филипа Другета сходила з пограничних гір. Недалеко Орлова перебрало військо річку, Попрад і готовилося в дальшу дорогу. Помітно було, що Другет звідси візьме напрям на Люботин і Сабинів.

Напроти оселі Андріївки зараз біля шляху, на зеленій луці пасли ягнята. Військо проходило, а пастух, сильний, здоровий хлопець вигравав на сопілці і дивився, як військо походить. Крисаню¹⁰⁵ мав він закочену, похилену у правій бік попарубоцьки, тільки обличчя було в нього замазане і сам він дуже занедбаний. Часвідчасу здійсмав крисаню, здоровив панів старшин що проходили і вигравав далі, видивлявся або реготався, як дурний.

Нараз, побіля нього проходили пишні коні, а на них пани в золотому убранні та світлих залізних шапках. Один пан воїн застановив похід і кинув пальцем:

— Гей, хлопче, ану ходи сюди!

Вівчар підійшов, зняв шапку і немитий, нечесаний став перед паном.

— Скажи мені, хлопче, чи ти знаєш, де лежить Ястребське?

— Я знаю, але ви не добре йдете. Ви походите на Сабинів і Пряшів, а Ястребське на противній стороні.

— Де в противній стороні?

— Онтам, о! — показував він рукою і продовжав:

— Треба вертати назад і біля Андріївки, полід саму границу, перейти горою, а вже там зворина і село Обручне. Потім зійдете потоком, Камінцем, побіля Тернова і незабаром побачите ястрабський город.. Я повіз би вас дуже радо, але в мене ягнята..

— Хлопче, залишай ягнята і покажи ти нам дорогу.

— Але я не можу, вони пропадуть. Їх вовки позаїдають у лісі, а потім тато мене повісить...

— Не бійся, коли ти нас заведеш до Ястребського, то дістанеш жменю золотих форінтів, а за ті гроші можеш купити десять раз тільки овець.

Пастух погодився, лишив свої ягнята і пішов на чоло війська показувати шлях. Армія повернула назад під границю і досить тяжкою лісовою дорогою переходила берегами.

Військо Другета проходило вузькою звориною. З двох боків піднимались високі, стрімкі береги, зарослі деревами.

Напереді під проводом полковника Сеґедія їхала кіннота італійців, а за ними мадярська шляхта на конях. В середині походу їхав сам полководець, Філіпо Другет, серед добре озброєної когорти. Поруч з ним сидів на коні егерський католицький єпископ, Андраш, що й сам з шаблею прийшов воювати. За Другетом сидів у сідлі хорунжий з королівською хоругвою, а потім різні відділи багатой угорської шляхти та її бандерії. За кіннотою походувало піше військо, а на самому кінці вози.

Другетово військо озброєне чудово, особливо кіннота. Самі блискучі шоломи, панцерові одяги і дротяні сорочки. На конях срібні зубела, новенькі сідла, на кожному ремінчику срібні гудзики і пряжки. Це все показувало, що тут зібралась сама сметанка угорської шляхти, що прибула допомогати королеві.

Тепер військо зайшло у стиснену долину побіля потоку. З одного боку стрімкий, лісистий беріг, з другого боку провалля гірської, місцями глибоко вимитої поточини. Нараз похід став, дорога була загороджена. Пастух скрутився і кудись в гущавині лісу зник, мов під землю... Не просив жменю золота за провід...

— Що там сталось? Рушати далі — давав наказ полководаць Друґет. Але в цю мить з обочини стрімкого берега, що тянувся від чола, майже до кінця довгого хвоста походяючого війська, почало з великим гуком котитись каміння і валились бадрубані дерева, загороджуючи дорогу ще ліпше.

— Зрада... зрада! — гукали італійці та угри.

Настав страшний крик, рев, іржання коней, їздці з сідел падали в порох, валилися й коні. Здовж потрощені люди і прегарні, виплекані коні. Ранені стогнали, зойкали і звали помочі. Одного кінь придавив, другому камінь руку відсадив, третій зломив ногу, четвертого кров заливала з ран, пятий лежав трупом під ногами інших... Крик, зойк, італійські прокльони й мадярські лайки. Хто ще був цілий, рятував життя і миттю подавався через зворину на другу сторону. Але тут чекала їх друга несподіванка: згори посипались стріли з луків і летіло нове каміння. Було воно нагромаджене так, що треба було тільки кілок витягнути і цілі купи камінню¹⁰⁶ летіло в долину. Друґет з своїми пробував пробитись через ряди галичан, що стояли на височині, неначе мур. Але прийшлося їм повертати з кривавими головами.

Ця несподіванка обхопила їх таким переляком, що вони розбігались куди-котрий, дармо їх Друґет спиняв, щоб рятувати бо-дай що можна.

Тікати назад було неможливо, бо гільки що пройшли друґетівські обози, раптом валилось дерево і цілком загороджувало дорогу. Також здовж були нароблені засіки, так, що в цій кітловині були тільки дві можливості: або перемогти, або наложити головою...

Филип Друґет мав щастя, бо в хвилині грізної катастрофи їхав ширшою полянкою і його, разом із когортою, каміння не захо-

пило. Він тепер на коні кидався від одного кінця до другого, кричав на ранених, що сиділи або лежали серед крові. Він хотів, щоб і вони знялись зі зброєю в руках та ставали до оборони. Ранені та мертві лежали на місці непорушно, а інші розбігались, з Другетом зісталась тільки його когортна гвардія, декілька соток італійців та відділ відважніших угринів, а решта тікала на всі сторони.

Вже й самому Другетові не зісталось нічого, як залишати це прокляте місце такої ганебної невдачі. Ще раз пробував він пробитись, але тут зустрів його Петро зі своїми людьми. Почалась страшна різанина і Другета з горішнього, вигіднішого місця відбито мечами.

— Назад! — крикнув Другет й для його втечі зістався тільки вузький прохід самою звориною, бо дорога була завалена деревами та камінням. Задихані коні скочили в провалля водомію, але кінь єпископа, Андраша, трохи від гурту відбився, на кам'яній плиті поховзнувся під пузатим єпископом, захитався на скелі і впав. Єпископ Андраш зломив ногу і зостався на місці. Але цього Другет не бачив, бо тут не було часу й думати, а не то що оглядатись. Другет з своїми недобитками рятувався втечею, чим швидче тікав у свій ведмедячий барліг, забувши за єпископа..., з'явився і немитий та непричесаний Ростислав, в одезі гірського пастуха...

— Слава тобі, воїводо Петре Петровичу за твій блискучий задум цієї нашої перемоги — сказав з признанням полковник Семен Мороз.

— Нас, синів гір, не раз оборонять і самі гори. — відповів Петро.

— На рівнинах подібний напад неможливий — запримітив і соцький, Бігун, що був родом з волинської рівнини.

На беріжку гірської зворини ховали мертвих і збирали добичу. Ушкоджених коней добивали, щоб не мучились і кидали в глибоку яму. Раненим завивали рани і відводили або відвожували в полон. Найцінішим в'язнем був егерський єпископ, Андраш. З далеких околиць приходили селяне подивитись на місце бою. І назвали те місце „Руською волею“ і згодом заснували оселю, на вічну славу борців...

Добичі було багато: прегарні коні, новенькі сідла, ремені, золота і сріберна посуда шляхти, мечі, щити і всіяка інша зброя. Все вони збирали і ділилися з галичанами по половині. Золотом оздоблене сідло єпископа, з його срібними стременами, забрав полковник Мороз • собі, з тим, що перешле князеві до Львова в подарунок.

До ястребського замку прибули вони, аж на п'ятий день. А тут вже чекав на Петра гінець Венедика, брата Якова Борща, що прибув з самих гір північного Семигороду. Гінець оповідав, що семигородський воєвода, Володислав, також повстав проти Карла і погодився з Яковом прогнати Карла з Угорщини. При допомозі Семигороду, Борщ сподівався віддобути свої страчені позиції. Воєвода Володислав прислав багато війська, що злучилось з полками Борща. Почувши про цю небезпеку, прибув і сам король Карло і привів ще більше війська. Та проте семигородці проганяли короля і він уступав.

Але під Доброчином став. Провід над королівськими військами перебрали два найздібніші провідники: воєвода, Довжа та жупан Мицько. Тут перегуртували вони військо, зачекали семигородчан і розбили їх... Тепер вже вони гнали семигородчан, що стрімголов тікали і замикались кожен до свого замку. Поперше, Довжа з Мицьком розбили Венедика, забравши від нього го-

род Вовкове в Красній; потім побили Степана Лароновича, взявши від нього твердиню в Даргонах, третьою жертвою були Латоровичі, вони також втратили маєток і замок в Силадіях. Якова Борща гнав король, аж під Гадріян. Боронився Яків Борщ завзято, відважно, героїчно, але проти такої сили він нічого не міг вдіяти і король зайняв гадріянський замок. Великим чудом вдалося Борщові втекти до соколівського города і він в Соколові замкнувся, знаючи, що цю твердиню ніхто на світі не здобуде..

Знаючи те, що цей город силою не можна взяти, свояки Якова і рівночасно смертельні вороги: Яким Довбай і Степан Дорогий, одержали дозвіл від короля, побудувати на сусідніх скелях, зправа і зліва, два нові города, щоб тримати Якова під оком... Король хоче його голодом приневолити до капітуляції... Ці його вороги вже й почали будувати ті замки. І все те через украдену жінку...

Петро похитував головою. Не думав, що Яків Борщ так скоро покінчить. Але тепер він вже не міг зробити нічого. Його замір і добрий плян знищив сам Яків Борщ.

Петро довідався і про те, що Мицько з Семигороду повернув і має сильне військо в Ужгороді.

З походу на Ужгород наразі не виходило нічого.

XXXI.

Так і літо минуло і надійшла осінь.

До ястребського приїхали вже подруге посла остригомського архієпископа, щоб негайно випустив єпископа Андраша на волю. Обіцяли за те золото, обіцяли срібло. Але Петро не хотів віддати йому волю за ніякі гроші. З Остригому приходили від арцибіскупа погрози, як то Петро сміє тримати в полоні таку високу духовну особу, але воєвода Петро Петрович спокійно відповів,

що на полі битви полонив він не Андреаса владику, але Андреаса борця з мечем у руках... З полоненими переможець може робити, що тільки захоче, це ж його отроки... Петро мав на думці поставити для добра Рідної Землі велику умову, але знав, що архиєпископ те не сповнить, дармо і пообіцяє, Зима минула спокійно, серед праці і нових приготувань.

Та вже ранньою весною почалась нова завірюха. Мицько зібрав велике військо і рушив, не проти ястребського города, але проти слабших замків Петра Петенька, займаючи його маєтки. Мав на те дозвіл від короля. Іменем Карла сконфіскував від Петра всі маєтності по цілій Маковиці. Забраний Колодин подарував король угринам Чомакезіям та Віткайові, Порощанами обдарував свого прихильника, Шовша. Синє Поле, Сторочин, Великий і Малий Домашин та Маковицьке Бочкове одержав Мицько, ще і гідність наджупана до того і так став він одразу найбагатшим вельможею. Згодом Петро стратив Кереплю, Полянку, а також Сичівці... Всі джерела прибутків стратив, вже й військо ремствувало¹⁰⁷, не одержуючи того, що звикло діставати перед тим.

Петро почав побоюватись, чи вдасться йому взагалі визволити Загірську Країну-Русь, яку воріг здавив у порох.

Вже й число приятелів меншало. Перед тим, на кожний поклик Петра Петровича, все боярство горнулось у його ряди. Але відколи він стратив маєтності, з його давніх приятелів ніхто більше йому не допомагав, всі пішли з ворогами, всі були проти нього, тепер всі були прихильниками короля.

І вирішив Петро мститись на кожному, руйнувати маєток своїх ворогів, хоч і були вони колись приятелями. З Ястребського замку робив Петро наскоки, нападав на шляхту, руйнував їх каштелі, збирав худобу і врожай. На ворожі землі робив він неми-

лосердні напади і спустошив їх, не щадячи навіть колишніх своїх дібр. Спалив він хутір Шовшів у Пороцанах, вигнав угринів з Домашина, зруйнував панські маєтки в Полянці, нівечив усе, що тепер належало Мицькові... Одного дня він в Брекові, другого вже в Сичівцях, в Гуменнім. Він став прокляттям угорської шляхти, він став божим бичем проти тих, що сіли на загарбане..

Вже другий рік велась отака безпощадна боротьба і нищення. Перед Петеньківськими нападами в Земплинщині, Шарищині та Ужгородщині ніхто не був певний. Стурбована шляхта просила, благала короля, щоб вирушив проти ястребського замку, проти цього орлиного гнізда колишнього вельможі і зручного воїводи.

— Королю ясний, покарай Петенька, як покарав ти невірного палатина, Якова Борща Капоса.. — просила шляхта.

Бо голова Борща злетіла з тулуба. Дорогії його таки достерегли до того, що він, приневолений немилосердим голодом, сам відчинив браму свого пишного соколівського замку. Король засудив його на страчення і йому кат відрубав до безкрайности вперту його голову.

Королеві вже обридли вічні скарги шляхти, але щож він міг зробити, коли вже від років провадив війну з сербським королем, Милутином. Не встиг він ще закінчити війну з сербами, а тут вже нова ворохобня шопроньських Гедриків, що хотіли Бургенляндію приєднати до німців. В Семигороді негаразд і Молдава рухається... Довжа воював в Семигороді, Другет в Сербії, а Мицько повів королівське військо проти хорватів і став баном цілої Славонії.

XXXII.

Нагода була знаменита напасти на воюючого. Петро Петрович ладив нове повстання, далеко більше, як дотепер. Галицький князь

заключив союз із татарами і вже більше не треба було боятись грізних татарів. Князь деяку допомогу заслав і обіцяв, що в скорому часі надішле багато війська, щоб діло довести до кінця.

Петрові блисла нова надія. Мав більше досвіду і тепер хотів захопити ціле пограниччя, аж до Тиси, обсадити замки, що були б осередками повстанчих військ. Бо тільки від Ястребського до Невицького лежало більше двадцяти твердинь. Захопити ці гори — значило б дуже багато. Король не був би всилі дати собі ради і був би приневолений погодитися з тою думкою, що Угорська Країна Русинів вже не належить до Угорщини.. Справу вже надалі не можна відкладати, бо король Карло Роберт, повідомивши вдруге, оженився з польською княгинею Єлисаветою, дочкою короля Локетки, зискаючи таким робом нового союзника... До того ще помер і словацький вельможа, Матій Чак Тренчинський, на посілості котрого кидалась угорська шляхта, як голодні вовки. Треба було поспішати, доки триває замішання на заході та півдні. На боярство нема чого полагати, бо воно стало безхребетне ігнулось туди, куди вітер віяв..

Треба було шукати цілком інших союзників, як дотепер: тих бідних чорноробів, що завжди були вірними Петрові. Вони хоч і дістали нових панів, та зате завжди добрим словом згадували Петра Петровича.

Літописці значили рік 1320-ий, яко дуже важний в життю Петра Петровича. Вже ранньою весною Петро з молодечим запалом взявся до свого великого діла: ще раз спробувати підняти повстання, ще раз відновити визвольну боротьбу. Він знову розсилає свої зазивні листи і в тих листах виливає своє серце, свою душу, свою любов до рідного краю, до поневоленої рідної землі.

До його рядів знову горнутья всі селяни. Вони втікають від панів і йдуть воювати, битись за волю рідного краю. Вони бажають злуки з рідними братами. Не хочуть служити угорським панам, не хочуть жити в спільці з гнилою Угорщиною. Геть від угрів, чим скорше, геть!

Петро побачив, де сила. Шляхта пішла з ворогами — нехай іде, за Петром стоять селяне. Ті самі, яких дотепер не уважали за людей. В селян руки мозолясті, але тяжкі... З далеких осель приходили вони і просились на війну. Покидали жінок, дітей, покидали служити панам, бо воєвода принесе їм волю...

Сотня за сотнею росла, нові полки являлись, мов зпід землі. І закипіло нове повстання. З піснею на устах походувало петеньківське військо, ішло битись на життя-на смерть, здобувати волю „Країні Русинів“... Полки ішли переможно вперед. Дідичі стрімголов утікали, багаті землевласники кидали все, щоб врятувати бодай життя. Залишену землю Петро Петрович забирав і приділював тому селянству, що боролося в його рядах. Кожен воїн, що вступив добровільно до війська, мав дістати землю у свою посілість.

Угорська шляхта ставила опір. „Хто таке чув, отроків звільнити і давати панську землю...“ Шляхта ставила опір і пробувала здержувати „отроків“. Але як місцеві відділи, так і галицькі війська боролись, наче льви, здобуваючи село за селом, хутір за хутором. Галицьке військо — було розум, а тутешні селянські відділи — був кулак. Всі напади вели галичани, що зросли серед боротьби і мали досвід. А в загорян було менше досвіду, але була більша сила.

Переможні повстанецькі війська йшли вперед. В Шарищині зайняли вони Сільного-род і Зборів; в Земплинщині Обор, Бутківці і Чичву, а Цейків і Збинці спалили. Гу-

менне тільки обійшли, але зате здобули Ясеново і Требишів і стояли вже під Новим Містом. В Ужгородщині також кипіло: з Невицького вирушив сотник Пазуханич і зайняв вінянський город, Буківці та Цибаву.

Карло Роберт й угорські вельможі перестрашились. Що буде, як селянське повстання закипить скрізь? Що буде, як одного дня змовляться всі гречкосії і відмовлять послуху королеві і шляхті?..

Король постановив здавити це нове повстання Петра Петровича, що розширювалось так швидко і грізно. Він звертається до шляхти знову з закликом покінчити з Петеньком раз і назавжди. Підтверджує конфіскату всіх його городів і маєностей, ставить його поза всяким законом. Петенька мав право вбити й останній волоцюга. Вичитуючи цілий ряд провин Петра Петровича, Карло Роберт уважав за найбільший його злочин те, що він посмів звати на угорський трон галицького князя¹⁰⁸.

Шляхта короля послухала і зганяла бандеристів з таким поспіхом, як ніколи перед тим. Розходилося про її власну шкіру. Карло покинув всяку працю і на чолі великої армії, вирушив проти Петра Петровича.

XXXIII.

Галицькі князі не дуже хотіли мішатись в угорські справи, і коли й заслали трохи війська, то було дуже мало. Сим разом одначе були поважні галицькі військові сили і справа стояла якнайкраще. Захоплення населення було велике, успіх стелився за успіхом і Карла Роберта Петро не боявся.

Та сталося щось страшного: Із столиці Галицької Держави прийшла нечувана вістка, що татари отруїли галицького князя, Льва Юрієвича, щоб зискати для себе його державу... Волинський князь, Андрій, зі всіх боків стягав військо, щоб помститись на та-

тарах за смерть свого брата... Одержав і полковник Мороз наказ, негайно повертати з військом додому, залишаючи Петра Петровича на власну долю. Слаба, майже безборонна Загірська Країна-Русь опинилась на самоті серед ворогів, як билина в полі.. Справу визволення угорських українців зпід малярського ярма не доведено до кінця. Розпочато і не закінчено.

Петро просив Мороза, як є в його змозі, залишитись бодай до осені, інакше все піде на нівець... Але ж там ціла Держава була в небезпеці і все військо мало стати проти татарів. Одначе старий Мороз пообіцяв, що він переконає князя і коли буде можливо, повернеться ще з більшою військовою силою, як тепер.

З болем серця прощав Петро своїх галицьких лриятелів, бо що ж він мав іншого робити? Нінакого він не нарікав, хіба на свою долю. Бо ті, що рїшали, вже не були при життю.

Петро зістався сам.

З величезним військом вирушив Карло проти Петенька. Петро Петрович боронився, як міг і приневолений був відступати. Не було галичан — не було проводу. Селянські війська порозпадались на менші гурти і відступали назад. Одні позамикались до городів і звідтам боронились, другі зводили відкриті бої і там гинули, треті розбігались, четверті покїрно повертались на панські маєтки, корючися вічному рабству. Петро у борні стратив сина Володимира, його угринмечем пробив.. Сотник Пазуханич у боротьбі також поляг і пропала Ужгородщина. Шляхта підносила голови і розбивала селянські гурти. Погас вогонь повстання і на Шарищині, тільки Земплинщиною сотні Петра відступали, ставлячи ворогові шалений і разом із тим обміркований, пляновий опір.

Ростислав, на чолі своїх їздців, показав-

ся добрим стратегом і тактиком. Він доглядав, щоб королівські війська їх не випередили або не дійшли та не зайняли їх одинокі пристановище: ястребський город, куди вони повертали. Робили засіки, перегороди, всіляки перегони, щоб тільки утруднювати ворогові дорогу і зискати час.

Відділи повернули до Ястребського і тут замкнулись, не маючи уяви про долю інших відділів і замків.

Військо Петра Петровича тут і зимувало, з тою ріжницею, що тепер город був обведений перстеном, навіть взимі. Королівські війська побудували під городом землянки та колиби, щоб стерегти їх та не допустити до замку жадних харчів і жадної допомоги... Зима була довга, харчі виходили...

— Ростю, збирайся у посли: їдь до мого приятеля, семигородського воїводи, Володслава, щоб вирушив мені на допомогу... Без війська мені не повертай!...

На дроворуба переодягнений Ростислав з тяжкою бідою викрався через військовий обруч і поїхав до Семигороду.

А галичан даремно очікував Петро, вони більш не появлялися.

Вже ранньою весною, король Карло Роберт знову прибув. Ціле Пограниччя було приборкане, ціла „Мархія Рутенорум“ зруйнована, поневолена, придавлена у порох... Тільки ястребський город тримався героїчно. В замку не було хліба, порожні пивниці, порожні комори...

Прийшов Великдень, надійшло Русалля, а город в Ястребському все ще стояв. Король не був всилі його здобути. Скільки вже то нападів було, а Петро завжди їх відбивав.

В твердині лютував голод... Одну порцію хліба діставало пятеро... доки було... Поїли вони ялівки і воли з стаєн, осталися

тільки одинокий Петеньків білогривий кінь і два поштові голуби. До всього того прийшло ще й друге нещастя: в замку вибухла зараза, що десяткувала залогу.. Одного дня ховали вони і по п'ять трупів.. Помер відважний Гвоздай, померла і Петрова жінка, пані Анна... Петро стратив сина, а тепер поховав і жінку...

* * *

До замку ввели бандериста з завитими очима і білим прапорцем в руках. Це післанець від самого короля..

— Панове товариство — промовив серед двора воєвода Петро до зібраної своєї залози — Карло Роберт забезпечує нам вільну дорогу і безкарність, якщо передамо йому город... Брати, хто бажає покинути замок, хай виступить з ряда.

З трьох соток воїнів виступило два..

— Ніхто більш не виступає? — питав воєвода.

— Волиємо померти вільними, ніж жити рабами.. — голосно відповіли хоробрі воїни.

На ці слова ті, що виступили з рядів, вернули назад на місце.

— Дякую, любі товариші.. Я завжди знав, що ви хоробрі, але щоб ви були такими героями, якими цього року показалися, цього я не сподіюся.. Дорогі брати, ваша боротьба для народу колись принесе радість.. Літописи збережуть ваші геройські вчинки і прийде покоління, що золотими буквами вириє ваші геройські вчинки.. Бо хоч би ми тут і полягли до останнього, наша слава житиме навіки.. Але ми переможемо, тільки треба видержати до кінця. Я вірю, що Ростислав в скорому часі приведе з Семигороду допомогу. Я переконаний, що й галицький князь пришле нам війська і тоді ми розторщимо наших ворогів.

Королівський післанець з білим прапорцем у руках та завитими очима покидав замок. Свому панові ніс відповідь з чотирьох слів: „до останньої капли крові...“.

Оборонці зайняли свої місця на коритарах башт і замкових веж. Воріг рухався і було видно, що треба сподіватись нового нападу.

Петро Петрович серед двора прошався з своїм білогривим коником... З жалем давав він наказ заколоти це прегарне створіння, щоб наситити голодну залогоу... Вже три дні ні куска не було в роті... Сьогодні воїни матимуть кінську печеню на обід...

Ще кітли на конину ані не закипіли, як грали сурми на тривогу. Король ладить знов страшний напад.

Карло Роберт сердитий, Карло Роберт огіртений: цілу зиму тут стоїть його військо, вже п'ятнадцятий тиждень, від самої весни і він сам прибув, щоб особисто вести військо, але жадного висліду...

Напад знов почався. Бандеристи припирали драбини і роями лізли до гори.

Цілісінькій день до самого вечора дзвеніли шаблі. Не тільки чоловіки боролись, як льви, але й відважна Оля воювала, як звичайний рядовик. Своєю кривою, татарською шаблею сікла ворожі голови, мов капусту.

Страшний напад знову відбитий. Король казиться, то синіє, то червоніє з гніву. Петро стоїть, приперся до бар'єри башти і сміється, хоч гірко на душі.

— Не віддаси ти мені твердиню? --- питається король.

— Лиш через мій труп здобудеш ти її — відповів гордо Петро, втираючи піт із чола.

— Видай мені бодай єпископа, патера Андреаса — просив король.

— Видам тобі єпископа, але під умовою: як запевниш вільну дорогу і безкар-

ність двом моїм воїнам, що покидають замок.

— Згода! — відповів король.

— Даєш королівське слово?

— Даю слово! — відповів Карло Роберт.

— Воїни завтра раненько вирушать.

— Нехай! — відповів король.

XXXIU.

Зза гори сонце ще й не показалося, як до покою Ольги ввійшов батько.

— Ольго, ти чула, яку я угоду зробив з Карлом Робертом.

— Знаю, стрийку: Двох людей посилаєш ти кудись у посли.

— Одним з них ти будеш, Ольго. А другий: старий сурмач, Максим Безвушко, щоб мала оборонця і прислугу.

— Чому я маю бути тим післанцем?

— А тому, що тільки ти одна можеш змалювати перед князем наше положення і благати його вислати нам негайну допомогу, інакше ми не вдержимось. Ти бачила, що останнього коня закололи ми вчора, щоб хоч трохи утасити наш голод... Наша скарбниця повна золотом і сріблом, але дукатами не наситиш людей...

— А може Ростислав вже в дорозі з військом?..

— Пяятий тиждень, що він пішов і далше ждати не можемо. Може вдалось, може ні... Хто зна, куди він блукає, хто знає, як його там прийняли і чи зможе воївода вислати мені допомоги.¹⁰⁹ Останні наші харчі — це мясо мого білогривого. Може тиждень, може з бідую й півтора витримаєм, а далі що? Отож збирайся, бери з собою золота чодостатком і як тільки перейдеш галицьку границю, купи собі бистроногого коня і найми людей для свого супроводу... Не гай часу, нема що ждати.

— Я вже, стрийку...

— Стривай! Візьми з собою обидва поштові голуби. Одного типустиш, як будеш на галицькій землі, поза небезпекою. Коли прибудеш до столиці, як тільки князь приобіцяє допомогу, ти заразпусти і другого голуба, щоб я знав, на чому стоїмо. Це було наша певна вістка. Уяви собі ту велику радість, як над городом наша, голодом виморена залога побачить голуба... наш рятуюнок...

— Так буде, стрийку...

Серед двора ястребського замку стоїть вся залога. Виснажені, виголоднілі, бліді, як віск, але зате в їх очах відблискується сміливість і відвага та самопосвята. Стоїть залога, прощає хоробру Ольгу-воїна, що йде привести рятуюнок...

— — — — —

В супроводі старого сурмача, Ольга в чоловічому одягу опустила замок. Петро дивився з башти, як її прийматимуть вороги.

Зараз під брамою, приступив до неї сам король, взяв за плече і гукнув на Петенька:

Це твоя братанка...

— Може й так... — відповів Петро. Його голос був трохи непевний, мов перестрашений. Вже й жалував, що видав її в таку небезпеку.

— Що ти скажеш, як я зрубаю цю гарну голову твоєї смілої кривнячки?

Петро здригнувся, а потім і каже з притиском:

— Ти ж дав своє королівське слово!...

— А коли б я його зламав? — питався Карло.

— Тоді я твому єпископові, патерові Андреасові втну язика, відріжу обидва вуха і ніс, відрубаю праву руку і ліву ногу, а як буде сонце заходити, то кину ним з вежі в оцю глибину — відповів Петро.

Король заскреготав зубами і пішов до

свого шатра, а Ольга з Безвушком пушила в дорогу.

Петро Петрович весь час стояв на вежі. Аж під обід і побачив він білу голубку, що прилетіла і сіла в своє гніздо... Ольга була на Галицькій Землі.

Із темниці вивели біскупа Андреаса, виводили із замку і пустили на волю.

• • •

Два дні минули з того часу, як Ольга покинула замок. Коли б її посольство кінчалось успіхом, то голуб вже мавби бути тут.

Замість строкатого голуба, вже з рання приготував король Петенькові несподіванку: новий напад, далеко більший, як всі дотеперішні. Бандеристи ревіли, сурми трубіли і бубни били. Голос команди, гук, гам'я і шум.

Але й оборона була належно приготувана.

Каміння в замку було подостатком: залога розбирала середущі стіни города, вибирала звідтам менші камені, зношували на купи і кидали на ворога. Води глибокий колодязь також давав досить, окріп був на поготові. З веж і башт лили окріп, горячу смолу і стріляли з луків. На оборонних баштах велась боротьба на життя й смерть.

Бандеристи підлазили під сам вершок...

— Мечі, сокири в руки! — дає наказ Петро Петрович, бігаючи з одного кінця в другий, від одної вежі до другої, з одної башти до іншої.

Задзвеніли мечі, заблисли сокири, а хто не мав ні одних, ні других, хапав кола, чи довбню в руки і торощив голови. Деякі рубали топорами, інші знов страшними зубчастими буздиганами товкли на всі сторони, а Петро широким мечем молотив напасників. З лазив¹¹⁰ десятками валились ворожі трупи

вдолину.

Старий отець Василій з хрестом у руках ходив, підбадьорював борців:

— Борітесь, бийте, товчіть ворога!..

Король лютий, аж біситься, бігає конем з одного кінця в другий і нагайкою та мечем підганяє своїх людей на лазива.

— „Бийте лютих ворогів!“ — кричав старий монах, отець Василій, але в цю мить надлетіла гостра стріла і пробила йому серце.

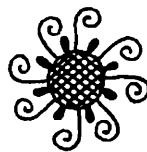
Вороги підчас цілого наступу весь час вдаряли величезним тараном у північну найслабшу браму і нарешті пробились: брама не видержала. Величезна сила хрестоносців лізла на оборонні стіни. Хоч як боронилась залога, її було замало до того, щоби вдержати завалені зовнішні оборонні стіни замку, що оточували город.

— Відступати до середини городу! — дав наказ воївода Петро Петрович і залога покинула коритарі висунених башт і всі поспішали до внутрішнього будинку, що був у самій середині і був найміцніший.

Вороги обступили твердиню. Карло Роберт дав наказ понаставляти метавки й розпалити смолоскипи. По тому кидали метавками вогонь на дах будинку. Хоч як оборона намагалась погасити пожар, червоні полумінні язики обхопили всі будинки. Розжарені дахи і стелі попадали вдолину і все придавили.

В цю мить прилетів над палаючий замок строкатий голуб і не мав де присісти...

Кінець.

ПОЯСНЕННЯ ДО НЕВІДОМИХ СЛІВ ТА ВИСЛОВІВ І
ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

- 1 Макарушеві - помилка; має бути: Маркушеві
- 2 Не- дає - помилка; має бути: Невицька видає
- 3 Зворина - яр між двома горами
- 4 Салаш - літня оселя вівчарів на полонині
- 5 Побожився - присягнувся
- 6 Не збавли б ми - помилка; має бути: не збали б ми - ми не дбали би
- 7 Кошара - загороджене місце для овець
- 8 Кошениця - тільки-що скошене поле
- 9 Зимівка - хатка на полонині, де можна було зимувати
- 10 Газда - господар
- 11 Фіюшпан - начальник району
- 12 Газдівство - господарство
- 13 Челядина - жінка
- 14 Колиба - примітивно збудована хатка на полонині для нічлігу пастухів
- 15 Легінь - парубок
- 16 Пішев - помилка; має бути: пішов
- 17 Читава - сильна, здорова
- 18 Кукла - маріонетка
- 19 Мені любиться - мені подобається
- 20 Злабудаєв - зложив сяк-так докупи
- 21 Телепаш - трусиш, хитаєш
- 22 Сарака - біднятко
- 23 Гешефти - торгівля, пертракція
- 24 Дуркнув - стукнув сильно, закримав

- 25 Погарн - помилка; має бути: "Погарь"
- 26 Пішла в "лиشانки" - лишила родину
- 27 Чир - кукурудзяна мука заколочена в окропі
- 28 Сакрамента - чеська лайка
- 29 Дітвак - дитина
- 30 Пранник - лопатка до биття білля при пранню
- 31 Бербениця - вузька бочка на молоко
- 32 Темниця - в'язниця
- 33 Цминтар - помилка; має бути: цвинтар
- 34 Доміситись - добратись з трудом
- 35 Брост - брость
- 36 Стояти в "позорі" - стояти наструнко
- 37 Визірець - віконце
- 38 Оборожина - один із чотирьох стовпів, який тримає дах оборогу, де складають сіно
- 39 Оборіг - Дах на чотирьох стовпах - оборожинах, куди складають сіно на зиму. Дах можна підсувати вгору, або спускати нижче, залежно від того, скільки під ним сіна
- 40 Цицлі - малий жмут довшого кучерявого волосся, що звисає перед вухом
- 41 Трафіка - невеликий кіоск для продажу тютюну, папіросів, часописів, карток, поштових значків і под.
- 42 Гої - християни
- 43 Боженик - сільський урядовець.
- 44 Конюхар - пастух коней
- 45 Шувар - висока полонинська трава
- 46 "Верхні" - чесь., наставник, комендант
- 47 Я - помилка; має бути: Як

- 48 Випудили - вилякали
- 49 Бесаги - подвійні мішки, що перекидаються через плечі
- 50 Деревище - труна
- 51 Приспособився - пристосувався
- 52 Дублені - фарбовані дубовою корою
- 53 Ріща - дрібні сухі дерев'яні відпадки
- 54 Білогород - мад. Székesfehérvár
- 55 Каштель - замок
- 56 Помилка; має бути Marchia Ruthenorum
- 57 Заболоття - мад. Szabolcs
- 58 Білогір'я - мад. Bihar vármegye
- 59 Доброчин - мад. Debreczen
- 60 Сукмар - мад. Szatmár (Satu-Mare)
- 61 Красна - колишній семигородський комітат Kraszna
- 62 Варадин - мад. Nagyvárad (Oradea-Mare)
- 63 Калюжя - мад. Kolozsvár (Cluj)
- 64 Тихонь - мад. Tihany
- 65 Болотного - мад. Balaton
- 66 Весьприйм - мад. Veszprém
- 67 Вишгород - мад. Visegrád
- 68 "Георгій князе ся женило, а отець єму в Угры ходило..." (Зам. Наук.Т. Шевч. т. ХІУ. б. ст. 40).
- 69 Мад. Magh-Mogyorós, - пословацьки: Страбске над річкою Топлею
- 70 Nos Gregorius comes de Beregh officialis Leuducis Ruthenorum et quotuor iudices nobilium de cadem damus pro memoria a. D. 1299 (Fejér VI. II.216-7).
- 71 Нямеш - мад. шляхтич
- 72 Каштелян - управитель замку
- 73 Божба - присяга
- 74 Шваби - колоністи німці

- 75 Жупан - начальник жупи, або губер-
нії
- 76 Звесьть - вапно
- 77 Шанці - рови
- 78 Уяві - помилка; має бути: уяви
- 79 Ядран - мад. **Adorján**
- 80 Соколово - мад. **Sólyomkő**
- 81 Надворний - мад. **nádor**
- 82 Кенезії - предтечі окружних началь-
ників та суддів
- 83 Вільне селянство - т.зв. "Сервіснт"
- 84 Казальниця - проповідниця
- 85 Зрадувався - втішився
- 86 На поді - на горіщі, на стриху
- 87 Пebaчила - помилка; має бути: по-
бачила
- 88 Бистрий Криж - мад. **Sebeskőrös**
- 89 Покуття - мад. **Kőrösszeg**
- 90 Русалля - Зелені свята
- 91 Витязь - хоробрий воїн
- 92 Кролівський - помилка; має бути:
королівський
- 93 Самї - помилка; має бути: самої
- 94 Отроки - слуги
- 95 Тільки - помилка; має бути: тільки
- 96 Половінню - полум'ям
- 97 Постіль - ліжко
- 98 Війшли - помилка; має бути: увійш-
ли
- 99 Них - помилка; має бути: неї
- 100 Вовкове - мад. **Valkó**
- 101 Драгони - мад. **Dergenek**
- 102 Силадії - мад. **Szilágyi**
- 103 Шлюбною - шлюбною

- 104 Царина - частина поля призначена
для вирощування трави на сіно
- 105 Крисаня - капелюх
- 106 Камінню - помилка; має бути: ка-
міння
- 107 Ремствувало - нарікало
- 108 ...in hoc presertim, quod in regnum nostrum
Ruthenorum ad detrimentum regii honor-
is nostri et serenissimi culminis de
possessione proficissens, ducem, quino-
bis viventibus nostro regio diademate
insigniretur, in nos superducere, quam-
nis, minime valuerit, nitebatur (Fejér
VIII 293).
- 109 Допомоги - помилка; має бути: до-
помогу
- 110 Лазиво - драбина

З М І С Т

	Стор.
ВІД ВИДАВНИЦТВА	vii
ІЛЬКО ЛИПЕЙ	1
Передмова	7
Нова закарпатська українська лі- тература	9
Рідна Волищина	13
Арсенал Ілька Липея	15
Зустріч з Ільком Липеєм	17
Марійка Лолін	21
Знову дома	24
Для Марійки - вівчарем у батька	25
Родинна рада	27
Знайомство з Шугаєм	30
Як серденько каже	32
Кривавих двісті тисяч	38
Побратим Філеш	39
Трагедія братів Айнгорнових	41
За решіткою в Леопольдові	45
Сиротами	51
Листи, що вбивають душу	53
Втеча з тюрми	59
Перша ніч на волі	63
Добув цивільний одяг	65
Врешті побачив сінка	72
Жінка з хлопцями танцює	74
Самотою	77
Розплата з батьком	78
Гарна вдова	81
Юрко Клевець	83
Напад на жидів	89

	Стор.
Перша катастрофа	91
Напад на туристів	94
Лови в Соймах	96
Жандармерія безрадна	98
Остання гостина	100
Остання атака	104
Смерть Ілька Липея	106
Де Клевець?	110
ДОДАТОК ДО ПОВІСТИ "ІЛЬКО ЛИПЕЙ" ..	113
Чари Карпатських гір	115
"Розбійницька" романтика Верхови- ни	122
Гірські опришки	125
Ілько Липей	129
ПЕТРО ПЕТРОВИЧ	131
ПОЯСНЕННЯ ДО НЕВІДОМИХ СЛІВ ТА ВИСЛО- ВІВ І ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК	274

